I. A. VITVER

KAPITALISTLIKE RIIKIDE MAJANDUSGEOGRAAFIA

KESKKOOLI
IX KLASSILE

I JAGU

A-16688

I. A. VITVER

KAPITALISTLIKE RIIKIDE MAJANDUSGEOGRAAFIA

KESKKOOLI IX KLASSILE

I JAGU

RK
„PEDAGOOGILINE KIRJANDUS"
TALLINN 1947

AR
Fr. R. Kreutzwaldi nim.
Eesti NSV Riikl.
Raamatukogu
16763

TARTU ÜLIKOOLI
RAAMATUKOGU

Kapitalistlike maade üldülevaade.

Kaks korda on grandioosne sõda XX sajandi kestel vapustanud kogu maailma. Esimene Maailmasõda 1914.—1918. a. tekkis peamiselt teravaksmuutunud vastuolude sunnil Saksamaa ja tema liitlase Austria-Ungari vahel ühelt poolt ja Suur-Entente'i ehk Triple-Entente'i riikide — Inglis-, Prantsus- ja Venemaa — vahel teiselt poolt. Sõja peasüüdlaseks oli Saksamaa; tema välispoliitikat juhtisid tagurlikud sõjaväelased, kes püüdsid teostada territoriaalseid vallutusi. Saksamaa ja Austria-Ungariga liitusid sõja kestel Türgi ja Bulgaaria. Suur-Entente'i poolel sõdisid USA (Põhja-Ameerika Ühendriigid), Jaapan, Itaalia, Serbia, Tšernogooria, Belgia, Rumeenia, Kreeka, Portugal, arvestamata mitut riiki, kes kuulutasid küll Saksamaale sõja, kuid tegelikult peaaegu ei võtnud osa sõjategevusest (Hiina, Brasiilia jt.).

Venemaa väljus sõjast 1917. aastal Suure Sotsialistliku Oktoobrirevolutsiooni panusega. *Kogu maailm lõhenes kaheks süsteemiks: kapitalismi ja sotsialismi süsteemiks.* Nõukogude maa purustas kontrrevolutsioonilised liikumised ja imperialistliku interventsiooni. Vaatamata kolossaalsele väljakurnamisele, mida põhjustas esiteks Maailmasõda, pärast aga kodusõda ja interventsioon, taastas ta oma majanduse ja arendas plaani kohaselt sotsialistlikku ülesehitustööd sellise tempoga, millist ei tunne ükski kapitalistlik riik.

Saksamaa ja ta liitlased võideti. Versailles' rahulepingu alusel, mis kehistati 1919. a. võitjate riikide ja Saksamaa vahel, kaotas Saksamaa osa oma territooriumist ja kõik asu-

maad. Austria-Ungari langes osadeks; Austriat ja Ungarit kärbiti tublisti ja nad eraldati teineteisest. Türgi kaotas osa oma maid Aasias; Bulgaaria pindala vähendati märksa. Võitjaist riikidest said võidetute maade jagamisel kõige rohkem Inglis- ja Prantsusmaa. Euroopas asutati uued riigid, nende hulgas Tšehhoslovakkia, Poola, Jugoslaavia (mille peatuum on Serbia). Venemaa läänepiiril said iseseisvuse Soome, Eesti, Läti ja Leedu. Neist ühinesid Eesti, Läti ja Leedu 1940. aastal Nõukogude Sotsialistlike Vabariikide Liiduga.

Teine Maailmasõda. Versailles' rahu ei kõrvaldanud seniseid rahvusvahelisi vastuolusid, vaid lõi rea uusi, veelgi keerukamaid ja teravamaid. Ükski rahvusvaheliste suhete süsteem ei võinud olla püsiv, kui ta rajati ilma Nõukogude Liidu osavõtuta. Ometi ehitati Versailles' süsteem mitte ainult ilma Nõukogude Liidu osavõtuta, vaid ta oli Nõukogude Liidule koguni vaenulik. Võitjate riikide reaktsioonilised valitsused püüdsid kõrvaldada nõukogude võimu interventsiooni teel.

Võitjate riikide endi keskel ei olnud üksmeelt. USA-s saavutasid pärast sõda ülekaalu „isolatsionistid", s. o. ringkonnad, kes pooldasid USA kõrvalejäämist rahvusvahelistest konfliktidest Euroopas; USA senat ei kinnitanud Versailles' rahulepingut. Jaapan, kes võttis sõjast osa ainult anastamise eesmärkidega ja kes valmistus uuteks vallutusteks, ajas oma joont ja eraldus peagi teistest võitjatest riikidest; Itaalia, kus 1922. a. haarasid võimu fašistid, pidas Versailles' rahu enda suhtes ebaõiglaseks ja taotles ka uusi anastusi. Peamine viga aga oli selles, et Versailles' rahu ei hävitanud saksa imperialismi, mis põhjustas Esimese Maailmasõja; võidetud Saksamaal õnnestus säilitada oma sõjaväekaadrid ja sõjatööstus ning ette valmistada uut anastussõda, veelgi kohutavamat, kui oli Esimene Maailmasõda.

Inglismaa ja Prantsusmaa vahel, kes jäid Versailles' süsteemi „alustugedeks", ei olnud ühtsust, ja mis veelgi täht-

sam, nende riikide välispoliitikat mõjutasid tugevasti reaktsioonilised ringkonnad, mis olid lähedased fašismile. Teise Maailmasõja hargnemise kriitilistel aastail (1936—1939) suunasid just nemad Inglismaa ja Prantsusmaa välispoliitikat.

Uue sõja oht tugevnes eriti ülemaailmse majanduskriisi saabumisel 1929.—1933. a.

Jaapan anastas 1931.—1932. a. Hiinalt Mandžuuria. 1937. a. alustas ta sõda Hiinaga ja vallutas suure osa Ida-Hiinast, kuid ei suutnud murda hiina rahva vastupanu.

Fašistlik Itaalia tungis 1935. aastal Abessiiniasse ja vallutas selle. 1939. aastal annekteeris ta Albaania. Saksamaal läks 1933. aastal võim fašistide kätte.

Sellest ajast alates hakkas fašistlik Saksamaa palavikuliselt relvastuma, kasutades kogu riigi varud ja kogu tehnika vallutussõja ettevalmistamiseks, mille eesmärgiks oli teiste rahvaste orjastamine ja röövimine. Ta sõlmis lepingu Jaapani ja Itaaliaga. 1938. a. annekteeris Saksamaa ilma sõjata Austria ja sellejärel suurema osa Tšehhoslovakkiast.

1939. a. septembris tungis ta Poolasse, mille kaitseks astusid välja Inglis- ja Prantsusmaa. Saksamaa vastased olid sõjale halvasti ette valmistatud. Poola ja Prantsusmaa purustati, Prantsuse valitsus kapituleerus; rida väiksemaid riike kas vallutati Saksamaa poolt või suruti vasallide seisukorda ja sunniti sõjast osa võtma Saksamaa poolel. 22. juunil 1941 tungis fašistlik Saksamaa reetlikult Nõukogude Liidu kallale, murdes mittekallaletungi lepingu, mis oli sõlmitud 1939. a.; ta kiskus sõtta Nõukogude Liidu vastu Soome, Rumeenia, Ungari, Itaalia. Kogu nõukogude rahvas tõusis oma kodumaa kaitseks. Algas Suur Isamaasõda, mille kestel kangelaslik Punaarmee mitte ainult pidas vastu Saksa sõjamasina ootamatule pealetungile, mida tugevdasid Saksamaa vasallid, vaid ta andis ka purustavaid hoope anastajaile, kes julgesid tungida Nõukogude maale. Tuli otsustav pööre Teises Maailmasõjas. „Nõukogude rahvas oma ennast-

salgava võitlusega päästis euroopa tsivilisatsiooni fašistlike rüüstajate käest. Selles on nõukogude rahva suur teene inimsoo ajaloo ees." (Stalin.)

1941. a. lõpus ründas Jaapan ootamatult USA, Inglismaa ja Hollandi valdusi Vaikses ja India ookeanis. Seejärel kuulutas Saksamaa sõja USA-le. Sõda haaras kõiki maailmajagusid ja kõiki ookeane. Fašistliku Saksamaa ja ta vasallide vastu astus võimas demokraatlike maade liit, eesotsas NSV Liidu, Inglismaa ja USA-ga.

Punaarmee otsustavad võidud, samuti ka liitlasvägede võidud viisid Itaalia ja teised Saksamaa vasallid kapituleerumisele ja hiljem Saksamaa täielikule purustamisele ja tingimusteta kapituleerumisele (8. mail 1945).

Kolme liitlasriigi — Nõukogude Liidu, USA ja Suur-Britannia — juhtide Krimmi konverentsi otsused veebruaris 1945. a. väljendasid paindumatut tahet saksa militarismi ja natsismi (s. o. fašismi) hävitamiseks ja tagatiste loomiseks selleks, et Saksamaa mitte kunagi enam ei suudaks rikkuda maailma rahu. Otsustati luua lähemal ajal üldine rahvusvaheline organisatsioon rahu ja julgeoleku kindlustamiseks. Oli ka otsustatud, et korra jaluleseadmine ja rahvuslik-majandusliku elu ümberkorraldamine Euroopas peab saavutatama niisugusel teel, mis võimaldab vabastatud rahvastel hävitada natsismi ja fašismi viimased jäljed ja luua demokraatlikud asutised omal valikul.

Pärast sõja lõppu Euroopas teostus kolme riigi Berliini konverents (Potsdamis Berliini lähedal, 17. juulist 2. augustini 1945). Selle konverentsi otsustega arendati edasi Krimmi konverentsil rajatud aluseid. Oli saavutatud kokkulepe tähtsamais küsimustes, mis puudutasid Euroopa korraldust pärast sõda, olid märgitud teed vabadust armastavate rahvaste edasiseks koostööks. Olid vastu võetud tähtsad otsused võidetud Saksamaa, samuti rea teiste riikide suhtes.

Pärast Saksamaa kapituleerumist jäi Jaapan ainsaks suur-

riigiks, kes venitas sõda. Ülekaal, mis oli Jaapanil sõja alguses USA ja Inglismaaga, läks edasises üle ta vastastele. Siiski Jaapani militaristid venitasid sõda; Jaapani valitsus lükkas tagasi USA, Suur-Britannia ja Hiina poolt esitatud tingimusteta kapituleerumise nõudmise.

Siis kuulutas Nõukogude valitsus sõja Jaapanile (8. augustil 1945), püüdes lähendada sõja lõppu ja vabastada rahvad edasistest ohvritest ja kannatustest. 9. augustil 1945 alustas Punaarmee pealetungi Mandžuuria ja Korea piiril ja purustas esimese kahe päevaga Jaapani sõjaväed täielikult. Seega oli Jaapanile antud viimane, purustav hoop. 2. septembril 1945 kirjutasid Jaapani esindajad alla tingimusteta kapituleerumise aktile. Niiviisi kiirendas Nõukogude Liidu ülesastumine Teise Maailmasõja lõpu ja üldise rahu saabumist. „Nüüd me võime öelda, et tingimused, mis on tarvilikud rahuks kogu maailmas, on juba kätte võidetud" (seltsimees S t a l i n i läkitusest rahvale 2. sept. 1945).

Rahvusvaheline organisatsioon üldise rahu ja julgeoleku säilitamiseks asutati Ühinenud rahvuste konverentsil San Franciscos (USA-s). 25.—26. juunil 1945 kirjutasid 50 riigi delegaadid alla selle organisatsiooni põhikirjale; ta nimetati „Ühinenud rahvusteks". Nõukogude Liit, kes võitleb kõige siiramalt ja järjekindlamalt rahu eest, etendas silmapaistvat osa selle organisatsiooni loomises ja kujundamises. Samuti võitleb Nõukogude Liit kindlalt ja pidevalt Krimmi ja Berliini konverentside otsuste teostamise eest, — sest need otsused puudutavad fašismi hävitamist ja nõuavad fašistlikust ikkest vabastatud rahvaste elu demokraatlikku ümberkorraldamist.

Teine Maailmasõda tekitas kõikjal demokraatlike antifašistlike jõudude tõusu. Paljudes riikides, mis vabastati fašistlikust survest, asendati vanad reaktsioonilised valitsused uute rahvavalitsustega, kes võitlevad järjekindlalt reaktsiooni jõududega ja loovad tõeliselt demokraatlikku

korda. Tugevnes koloniaalrahvaste võitlus oma iseseisvuse eest; India, Indoneesia, samuti paljude teiste asumaade rahvad, kes võtsid osa võitlusest demokraatia eest fašistlike agressorite vastu, nõuavad, et ka nende juures teostataks demokraatia printsiibid.

TOOTVATE JÕUDUDE PAIGUTUS KAPITALISTLIKES RIIKIDES.

Tööstus. Tootvate jõudude paigutuse äärmine ebaühtlus on maailma kapitalistlike riikide majanduse geograafia põhijooni. Eriti teravalt avaldub see tööstuse paigutuses: peaaegu kogu kapitalistlik suurtööstus on koondatud üksikuisse arenenud riikidesse, mis asuvad maailma kahes piirkonnas — Põhja-Ameerikas ja Lääne-Euroopas (1. joon.). Selline tööstuse paigutus ei vasta paljudel juhtudel energeetiliste ja toorainete varude jaotusele: real eesrindlikel industriaalseil riikidel ei ole vajalikke varusid ja nad veavad sellepärast suurel hulgal tooraineid välismaalt sisse; teisest küljest on mõned mahajäänud riigid rikkad tooraineilt, kuid nad ei suuda kasutada neid oma tööstuse loomiseks ja on ainult arenenud maade varustajaiks toorainetega. *See on kapitalismi loodud rõhumise ja ebavõrdsuse süsteemi tulemus.*

Mineraalsete varude rikkuselt paistab kapitalistlike riikide hulgas teravalt silma USA, tal on esikoht kivisöe, nafta ja rauamaagi varudes ja nende tootmises. Ükski teine kapitalistlik riik ei käsuta neid tähtsamaid varusid sellises kombinatsioonis (2., 3., 4., 5. joon.). Inglismaa ja Saksamaa on rikkad kivisöest; Prantsusmaal ja Jaapanis pole kivisütt küllaldaselt, Itaalias pole seda aga sugugi. Rauamaaki on rikkalikult Prantsusmaal, Inglismaa aga pole sellega küllaldaselt varustatud, Saksamaa, Itaalia ja Jaapan on raua-

maagilt koguni vaesed. Naftat pole suuremal määral ühelgi suuremal kapitalistlikul riigil peale USA. USA-s saadakse ligi 70% maailma naftatoodangust (ilma NSV Liiduta). Naftaküte aga on tarvilik autotranspordis, lennuliiklemises, laevanduses; ta omab ka kolossaalset sõjalist tähtsust. Sellepärast püüavadki kõik tugevad riigid vallutada naftaallikaid ja võitlus nafta pärast on alaliste vastuolude allikaks imperialistide vahel. Peale USA on suurimaid naftatootjaid Venetsueela, Iraan, Irak, Mehhiko, Hollandi-India, Rumeenia. Venetsueelas toodavad naftat Inglise ja Ameerika kompaniid, Iraanis ja Irakis peamiselt inglased (5. joon). Üldiselt valdasid enne Teise Maailmasõja algust Ameerika ja Inglise naftakompaniid üle 90% kogu maailma naftatoodangust (ilma NSV Liiduta).

Ka värviliste ja väärismetallide poolest on USA rikkam teistest kapitalistlikest riikidest — ta omab esikohta vase, seatina, tsingi, esimesi kohti aga ka hõbeda ja kulla toodangus. Kuid ka USA-s ei ole sugugi või on ainult veidi mõningat tähtsat metalli — mangaani, niklit, tina, kasinalt boksiiti. Tina suurimad tootmiskohad on Inglise asumaadel Malakas, Hollandi-Indias ja Boliivias, mangaani toodetakse Itaalias, niklit Kanadas, boksiiti Prantsusmaal, Ungaris, Hollandi ja Briti Guayanas. Suured vasekaevandused, peale USA, on Lõuna-Ameerikas (eriti Tšiilis), Kanadas, Aafrikas (Põhja-Rodeesias ja Belgia Kongos). Suurimad kullakaevandused on Lõuna-Aafrika Unioonis, hõbedakaevandused — Mehhikos. Sellest loetelust näeme, et värviliste ja väärismetallide suured varud on mahajäänud maadel. Need metallid, nagu naftagi, ergutavad imperialistide vallutuspüüdeid.

Juhtivad tööstusharud, millede järgi võib kõige paremini hinnata üksikute riikide tööstuse arenemist, on metallurgia, masinaehitus, elektrienergia tootmine ja keemiatööstus. Metallita ei saa olla masinaehitust, kuid masinata ei või areneda ei tööstus ise, ei trans-

port ega suurpõllumajandus; masinatel on tänapäeval otsustav tähtsus ka riigikaitses. Elektrienergiat kasutatakse laialdaselt väga mitmesugustes majandusharudes: tööstuses (muuseas ka metallurgias kõrgeväärtusliku terase, alumiiniumi, mitmete erisulamite valmistamiseks), transpordis (elektriraudteed, trammid, metrood), sidevahendeis (telegraaf, telefon, raadio), põllumajanduses, igapäevases elus. Elektrienergia tootmisel on algallikaks kivisüsi ja langeva vee jõud. Vee-energial on eriti suur väärtus mitmes riigis, kus puudub kivisüsi, kuid voolab palju mäestikujõgesid (näit. Itaalias ja Jaapanis).

Hiiglasuur ja üha kasvav tähtsus on praegusaja majanduses keemiatööstusel. Ta toodab väetus-, värv-, lõhkeaineid, kunstsiidi, sünteetilist kautšukit, galaliiti (kunstsarve) ja palju muud. Keemiatööstus võib kasutada algallikaiks mitmeid tooraineid ja toota neist väga mitmesuguseid saadusi. Peale keemiliste eriainete (väävel, kaalisool, fosforiidid jne.) kasutab keemiatööstus väga mitmesuguseid aineid, näit. lämmastikku, mida toodetakse õhust (lämmastikväetisteks ja lõhkeaineiks), kivisöetõrva, mida saadakse koksi põletamisel kõrvaltootena (sellest valmistatakse värvaineid), gaase, mis tekivad malmi sulatamisel jne. Keemiatööstuse tähtsus on suur veel sellepoolest, et tema abil võib soetada puuduvate loodusmaterjalide asemele kunstlikke. Selliseist aseaineist on viimasel ajal omandanud suure tähtsuse sünteetiline kautšuk, bensiin kivisöest, kunstnahk, galaliit metalli asendajana jne. Keemial on hiiglasuur väärtus ka sõjatööstuses.

Kõigi ülalloetletud tööstusharude toodangu suurem osa on koondatud ainult mõnesse arenenud riiki. Esimesel kohal on siin USA. Eriti tugev on USA ülekaal masinaehituses: Teise Maailmasõja alguseni andis USA üle poole kogu maailma toodangust (ilma NSV Liiduta); temale järgnesid Saksa-, Inglis-, Prantsusmaa, Jaapan, Kanada. Teisest küljest —

masinaehitus peaaegu puudub Aafrikas, Lõuna-Ameerikas, reas Aasia riikides, kuna mõningais eriti mahajäänud riikides ei tarvitatagi masinaid — neis elatakse veel käsitöö alusel (selline on näiteks seisukord Aafrika suuremas osas).

Teistest tööstusharudest äratab huvi tekstiiltööstuse paigutus. See on koondatud peamiselt ka arenenud riikidesse, eriti Inglismaale ja USA-sse, kuid erinevalt raketööstusest on ta saavutanud tähelepandavat arenemisastet ka mõnes mahajäänud riigis (6. joon.). Tekstiiltööstuse arendamist võimaldab asumais odava tööjõu rohkus ja selle ekspluateerimise laialdased võimalused.

Põllumajandus. *Kapitalistlikus korras jääb põllumajanduse arenemine paratamatult maha tööstuse arenemisest,* temas säilib rohkem kui tööstuses väiketööstus oma mahajäänud tehnikaga. Agraarolustikus isegi kõrgeltarenenud riikides esinevad feodaal-pärisorjuslikud jäänused (orjastav kümnis, töörent). Kuid ühtlasi esineb *põllumajanduse arenemistasemes palju kapitalistlike riikide sisemisi teravaid kontraste.* Arenenud riikide põllumajanduses domineerib kõrgeväärtuslik kapitalistlik toodang, mis on rajatud palgalise tööjõu ekspluateerimisele ja masinate kasutamisele. Mahajäänud riikide põllumajanduses, eriti koloniaal- ja poolkoloniaalriikides, domineerivad eelkapitalistlikud ekspluateerimisvormid talupoegade massi poolorjalikus sõltuvuses mõisnikest, kes valdavad määratu suuri maa-alasid. Värvilise rahvusega asumais kasutatakse laialt sundtööd. Maaharimine toimub neis ürgsel viisil kõige primitiivsemate tööriistadega. Ainult üksikuis põllumajanduse harudes, millede eksporttoodangust on huvitatud välismaa kapital, esineb kõrgemat tehnikat.

Suurem osa maailma rahvast elatub peamiselt põllumajandusest. Nii domineerib põllumajandus piiritagustes riikides Aasias, Lõuna- ja Kesk-Ameerikas, Aafrikas, Austraalias ja Uus-Meremaal. Mõned neist riikidest impordivad suurema

osa oma saadustest. Sellised on näiteks Austraalia riikide liit, Argentiina, Uus-Meremaa, — kõik riigid väikese rahvaarvuga, kus aga on tugevasti mehhaniseeritud põllumajandus, mis töötab peamiselt ekspordiks. Teistsugune on seisund sellistes riikides nagu India ja Hiina, kus elab mitmesajamiljoniline rahvas mahajäänud majandusega; siin kasutatakse suurem osa põllumajanduse saadustest sisemiseks tarbimiseks ja ainult väiksem osa läheb väljaveoks. Kuid on ka hoopis mahajäänud riike, kus põllumajandus on üldse nõrgas seoses välisturuga ja rahuldab peamiselt ainult kohalikke vajadusi (näit. Abessiinia).

Lääne-Euroopa industriaalseis riikides ei varusta põllumajandus kaugeltki kogu rahvast tarvilike toiduainetega. Eriti on see maksev Inglismaa suhtes, kus põllumajandusega tegeleb väga väike osa rahvast. Ehkki mõnes Euroopa riigis on põllumajanduse saadustest tähelepandavaid ülejääke, vajab Lääne-Euroopa siiski üldiselt tohutu suure hulga toiduainete juurdevedu, peamiselt nisu, maisi (loomatoiduks), liha, võid. Veel rohkem impordib Lääne-Euroopa tooraineid taime- ja loomariigist, näit. puuvilla, villa, toornahku, kautšukit. Paljud Välis-Euroopa riigid on spetsialiseerunud ühe või teise põllumajanduse saaduse tootmises, mida imporditakse peamiselt just Euroopasse.

Põhja-Ameerika Ühendriigid erinevad Euroopa tööstuslikest riikidest põllumajanduse võimsa arenemisega, nii et ta ei rahulda ainult siseriigi vajadusi, vaid mitmeid saadusi jätkub ka väljaveoks.

L o o m a k a s v a t u s on enamikus arenenud kapitalistlikes riikides põhilisemaks põllumajanduse haruks (näit. Inglis- ja Saksamaal). Kuid Inglismaal, Saksamaal, samuti ka mitmes muus Euroopa riigis ei piisa oma lihast ja võist, veel vähem villast. Tähtsamaiks varustajaiks loomakasvatuse alal on Austraalia, Argentiina, Uus-Meremaa, Lõuna-Aafrika ja Euroopa riikidest Taani.

Viljadest on levinenuim n i s u. Teda kasvatatakse kõigis maailmajagudes, esmajoones paraja kliimavöötme maades. Suurimaid nisu tootjaid on Kanada, USA, Argentiina, Austraalia. R i i s omab määratu suurt tähtsust rahvaste toitmisel Lõuna- ja Ida-Aasias, milliste maade rahvaarv on umbes pool maakera rahvaarvust. Neis maades kasvatatakse ka peamiselt riisi ja see kasutatakse peamiselt ka kõik kohal. Riisi väljavedu Aasiast on võrdlemisi väike. M a i s i kasvatamine on levinud kogu maailmas, kuid kõige rohkem siiski Ameerikas, eriti Ühendriikides, kus teda kasutatakse enamikus loomade söödaks, ja Argentiinas, kust eksporditakse palju maisi Euroopasse.

K o h v i maailmatoodangust annavad 90% Lõuna- ja Kesk-Ameerika. T e e k u l t u u r e leidub Indias, Tseilonis, Hiinas. S u h k r u p e e t i (kultuurid parajas kliimas) kasvatatakse peamiselt Euroopas. S u h k r u r o o g u, millel on põhiline osa maailma suhkrutoodangus, kasvatatakse troopilises ja subtroopilises kliimas; suhkruroo peatootjad on Kagu-Aasia maad (Briti-India, Hollandi-India, Filipiinid) ja Lääne-India (eriti Kuuba).

P u u v i l l a peatootja on Ühendriigid, kus kasvatatakse peaaegu pool maailmatoodangust (ilma NSV Liiduta). Teised suured tootjad on India, Egiptus, Hiina, Brasiilia.

Loodusliku k a u t š u k i peaaegu kogu maailmatoodang on koondatud Inglise ja Hollandi asumaadesse Kagu-Aasias. Kuid viimasel ajal omandab ikka suuremat tähtsust kautšuki keemiline tootmine (sünteetiline kautšuk). Suurim kautšuki tarvitaja on USA.

Transport. Riigi arenemisastme näitajaks on ka raudteevõrgu tihedus. „Raudteed, need on kapitalistliku tööstuse kõige tähtsamate harude — kivisöe- ja rauatööstuse — kogusumma, samuti maailma kaubanduse ning kodanlik-demokraatliku tsivilisatsiooni arenemise kogusumma ja kõige näitlikum väljendaja" (L e n i n). Kaks kolmandikku

maailma raudteevõrgust (ilma NSV Liiduta) kuulub Põhja-Ameerikale ja Lääne-Euroopale.

Transpordi korraldamine mahajäänud maades on peaaegu igal pool välismaa kapitali valduses ja seisab puht-imperialistlike huvide teenistuses — antud maa rikkuste haaramises. Raudteevõrgu levimine mahajäänud riikides tõstab esile kõige näitlikumalt rajoonid, mis intensiivselt töötavad välisturu tarbeks; rajoonid, kus väliskapitalil ei ole suuri huve ja kus seos maailmaturuga on nõrk, jäävad ürgaegsetesse transpordi-tingimustesse (vt. näit. raudteevõrgu levik Lõuna-Ameerikas).

Rahvusvahelise merekaubanduse tähtsamad teed algavad Lääne-Euroopa rannikul seal, kus lähenevad Inglis-, Saksa- ja Prantsusmaa merepiirid. Siit lähtuvad teed Põhja-Ameerikasse, mille kaudu veetakse kõige rohkem kaupu, ja tee Vahemerre, kust lähevad teed Suessi kanali kaudu Indiasse ja Vaiksesse ookeani. See tee on eriti tähtis Inglismaale, sest ta ühendab emamaad tähtsama asumaaga — Indiaga. Vana tee Euroopast Indiasse ümber Aafrika kaotas oma tähtsuse Suessi kanali avamisega (1869. a.), kuid Teise Maailmasõja kestel arenenud sõjategevus Vahemerel sundis Inglismaad jälle kasutusele võtma selle tee. Teised tähtsad mereteed viivad Euroopast Lõuna-Ameerikasse, Lõuna-Aafrikasse ja USA-st Aasiasse üle Vaikse ookeani. Põhja-Ameerika Ühendriikide idamaade sidumiseks Vaikse ookeani ranniku riikidega on tähtis Panama kanal (avatud 1914. aastal).

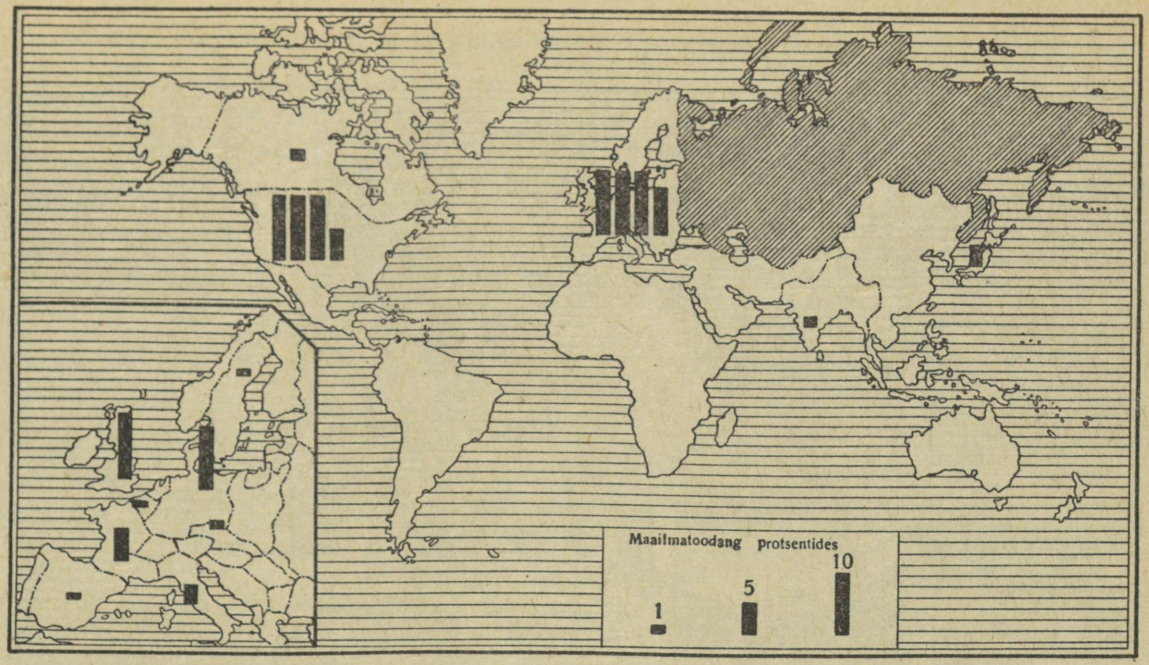

1. joon. Tähtsamate riikide osa maailma tööstustoodangus (ilma NSV Liiduta). Tulbad näitavad maailmatoodangu protsenti 1946. aastal (toodud on riigid, millede toodang on vähimalt 1%). Põhikaardil on kapitalistlik Euroopa toodud tervelt, lõigus — riikide järgi (samuti ka joon. 3, 4, 5, 6, 8). Hiina kohta puuduvad andmed.

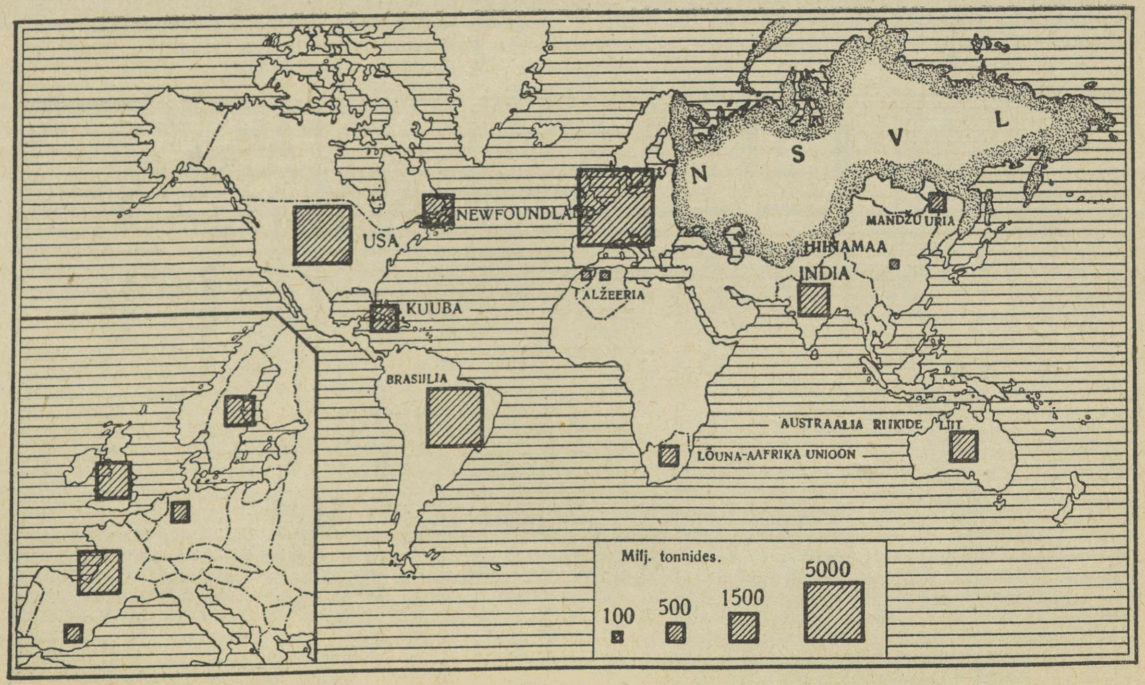

2. joon. Tähtsamate kapitalistlike riikide rauamaagi varud (maakides sisalduv puhas raud).

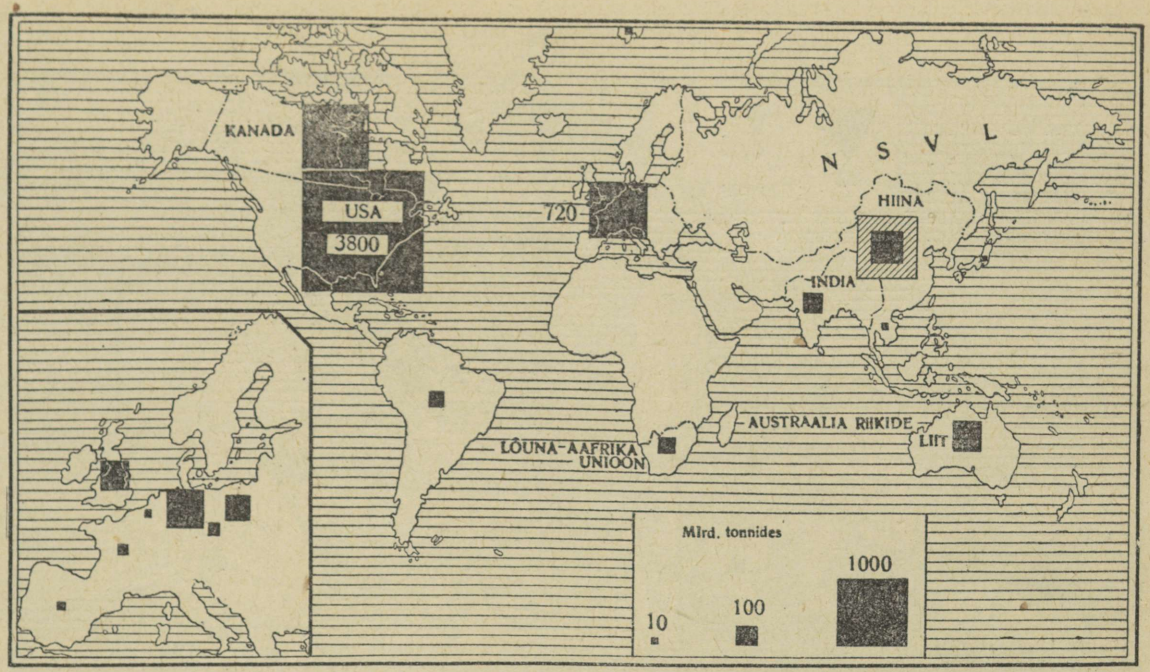

3. joon. Kivisöe varud tähtsamates kapitalistlikes riikides. Hiina kivisöe varusid arvestatakse 250 mlrd. tonni (sisemine must ruut) kuni 1000 mlrd. tonni (kogu ruut).

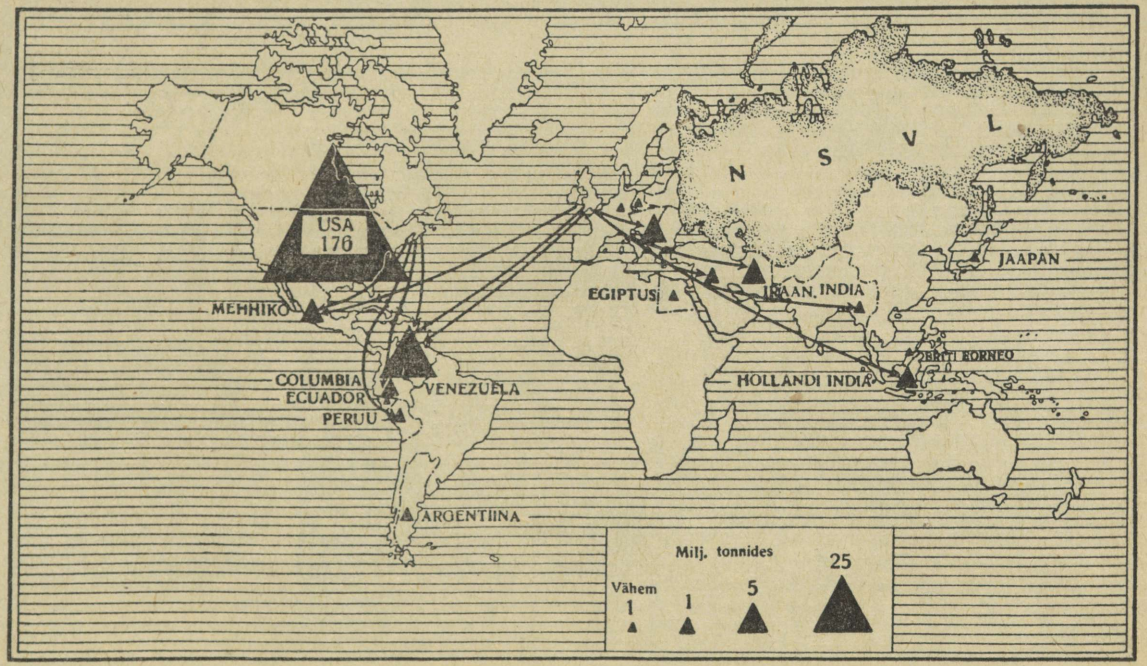

4. joon. Nafta toodang 1937. a.

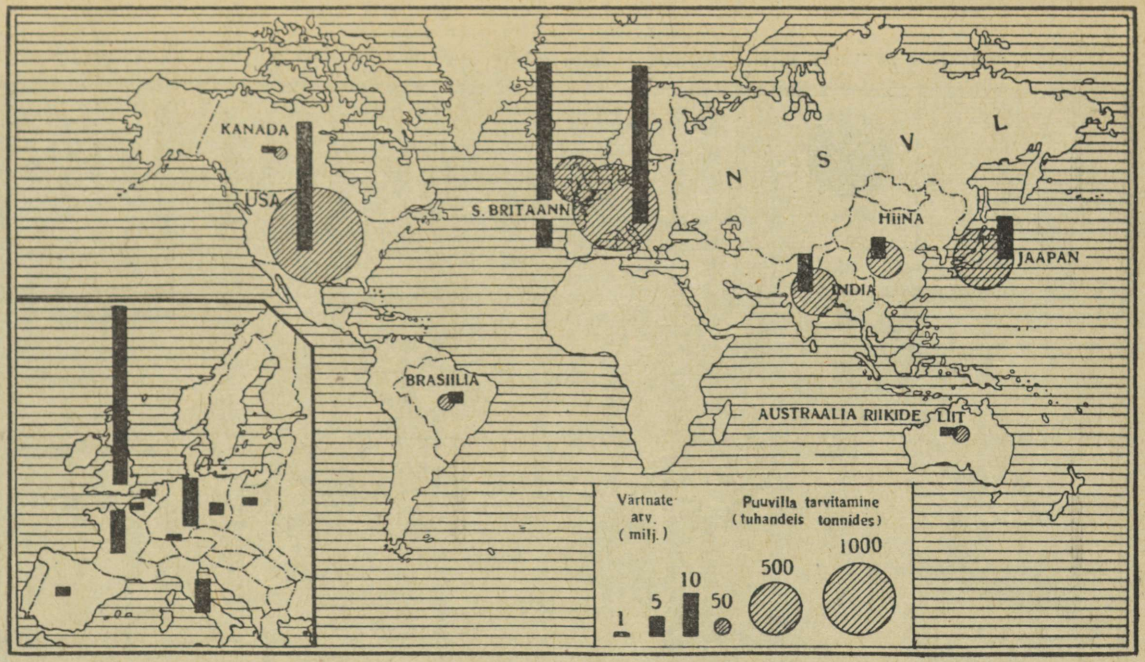

5. joon. Tähtsamate kapitalistlike riikide puuvillatööstus (1935. a.). Põhikaardil on Euroopas eraldatud ainult Suur-Britannia, Euroopa mandririigid on toodud ühiselt; lõigus on näidatud üksikute Euroopa riikide väärtnate arv.

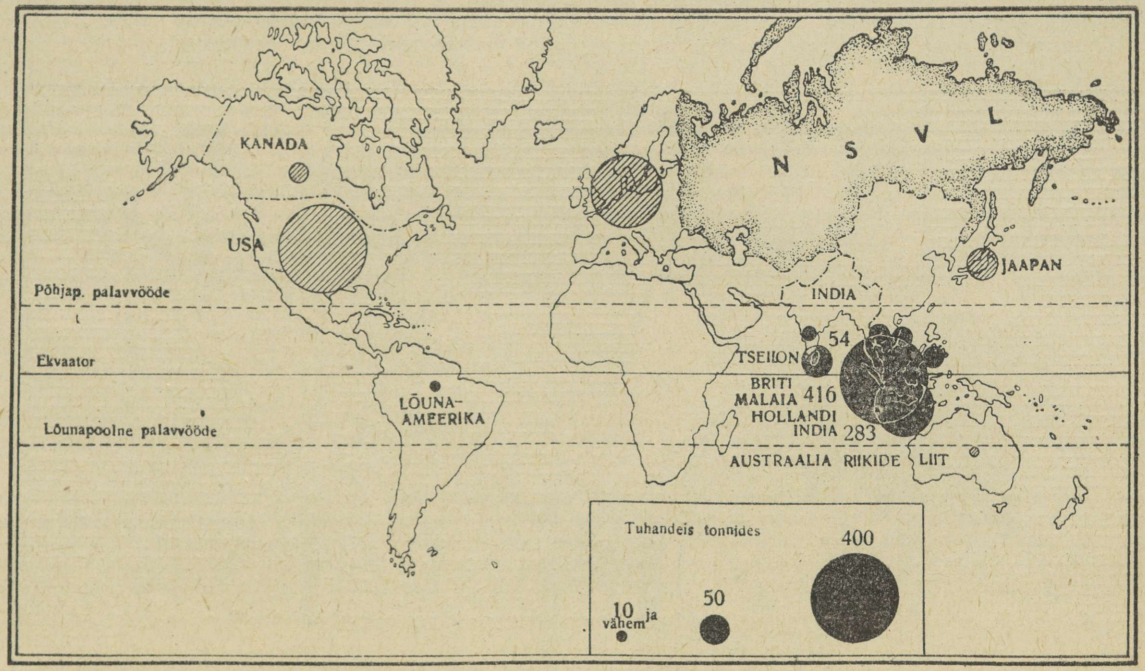

6. joon. Loodusliku kautšuki tootmine ja tarvitamine 1936. a. Mustad ringid näitavad tootmist, viirutatud ringid — tarvitamist.

Euroopa.

SUUR-BRITANNIA.

Asend ja ulatus. Euroopa mandri looderanniku läheduses asetsevad Briti saared (61° ja 50° p.-l. vahel). Nad koosnevad kahest suurest saarest — *Suur-Britanniast* ja *Iirimaast*, ja hulgast väiksemaist (Orkney, Shetlandi, Hebriidi saared jt.). Suur-Britannia saart ühes lähedalolevate väiksematega ja Põhja-Iirimaad nimetatakse *„Suur-Britannia ja Põhja-Iiri Ühendkuningriigiks"* (harilikult väljendatakse seda ametlikku nimetust lihtsalt: *Suur-Britannia).* Ühendkuningriik koosneb järgmistest osadest:

1) *Inglismaa* (Suur-Britannia saare lõuna- ja keskosa) on kogu riigi põhiosa. Siin on Suur-Britannia pealinn *London.* Väga sagedasti tarvitatakse Inglismaa nimetust kogu Suur-Britannia tähistamiseks.

2) *Wales* (mägine poolsaar läänes). Wales'i põhirahvus (keldid) erineb inglastest rahvuselt ja omab mõningaid omapärasusi keeles ja kultuuris; kuid poliitiliselt liitub Wales ühiseks tervikuks Inglismaaga ja tal ei ole mingisugust omavalitsust.

3) *Šotimaa* (saare põhjaosa). Põhirahvus on siin nagu Wales'iski keldid. Minevikus oli Šotimaa iseseisev riik. Mõned autonoomia jäänused on kehtivad veel praegugi. Šotimaa ajalooline pealinn on *Edinburgh.*

4) *Põhja-Iirimaa* kuulub Ühendkuningriiki autonoomse osana eri parlamendiga. Pealinn on *Belfast.*

Ühendkuningriigi üldpindala on 244 000 km²; rahvast on 48 milj. inimest. Riigikord — parlamentaarne monarhia.

Suur-Britannia valitseb Briti maailmariiki, impeeriumi, mis on suurimaks koloniaalseks riigiks maailmas (tema asend ja ulatus on näidatud lk. 52).

Looduslikud tingimused.

Geograafiline asend. Suur-Britanniat eraldab Euroopa mandrist *Põhjameri* ja *La Manche* (Inglise kanal) *Doveri väinaga*. Kagu-Inglismaa ulatub mandrile õige lähedale (Doveri ehk *Pas de Calais* väin on kitsaimast kohast kõigest 33 km lai). Tema naabreiks on Euroopa kõige rohkem arenenud kapitalistlikud riigid — Prantsusmaa, Saksamaa, Belgia, Hollandi, Taani. Suur-Britannia lääneranda uhub Atlandi ookean ja Iiri meri (mis lahutab Suur-Britanniat Iirimaast). Ta vastas teisel pool ookeani on Põhja-Ameerika.

Põhjameri La Manche'iga (Inglise kanaliga) on Lääne-Euroopa riikide tähtsamaid merekaubanduse tandreid. See on kui ookeanilaevanduse määratu suur värav, sest reale Euroopa riikidest on Põhjameri ainsaks väljapääsuteeks ookeanile. Peale selle suubuvad Põhjamerre ja Inglise kanali Lääne-Euroopa tähtsamad sisejõed: Rein, Elbe, Seine, Schelde. Nii asubki Inglismaa väga soodsal seisukohal merekaubanduse arendamiseks niihästi Euroopa riikidega kui ka ookeanitaguste maadega.

Geograafilise asendi erisused pole alati olnud Inglismaa arenemisele soodustavad. Seni kui Ameerika polnud tuttav eurooplastele, kui Vahemeri oli Euroopa kaubanduse pearajooniks, olid Briti saared Euroopa ääremaaks, mis olid paisatud Atlandi ookeani veekõrbe.

Paremad võimalused hakkasid tekkima Inglismaale XII—XV sajandil ühes üldise majanduselu elavnemisega Põhja- ja Läänemere kallastel. Tol ajal oli Inglise kanali ja Põhjamere rajoon kohtumiskohaks kaubalaevadele, mis väljusid Euroopa mitmesugustest lähtekohtadest —

Veneetsiast ja Genuast, Läänemere sadamalinnadest, Euroopa sisemaalt Reini, Seine'i ja Elbe kaudu. London nihkub esile tolle aja suurima kaubanduskeskusena. *Eriti soodsaks aga muutub Inglismaa asend alles alates XV—XVI sajandi geograafilistest avastustest,* mis panid alguse eurooplaste koloniaalsetele vallutustele Ameerikas ja Indias ning mis sundisid rahvusvaheliste peakaubateede paiskamist sisemeredelt — Vahe- ja Läänemerelt — Atlandi ookeanile. Tollest ajast peale jääb Inglismaa Euroopast Ameerikasse ja Indiasse suunduvate mereteede sõlmpunktiks.

Saareline asend on olnud Inglismaale veel üheks tähtsaks paremuseks, nimelt kaitseks kallaletungi puhul. Asudes küllalt lähedal kontinendile, et võtta aktiivselt osa selle majanduslikust ja poliitilisest elust, on Suur-Britannia samal ajal kasutanud oma isoleeritud asendit. Ta on osa võtnud sõdadest, mis on laastanud mandririike, kuid ei ole ise olnud ähvardatud laastavate sõdade mõjust oma territooriumil. Peaaegu 9 sajandi kestel ei ole ühtegi sõda peetud Suur-Britannia territooriumil. On arusaadav, et see on olnud Suur-Britanniale suureks eeliseks kaubanduse ja majanduse arendamisel. Kuid sõjalise tehnika arenemine imperialismi ajastul kaotab järk-järgult selle Suur-Britannia eelise. Juba Esimese Maailmasõja kestel Suur-Britannia, vaatamata oma laevastiku tugevusele, kannatas rängalt Saksamaa allveelaevade tegevusest. Sõjategevuses ikka suuremat tähtsust omandava õhujõudude pealetungi puhul ei paku Suur-Britannia asend enam mingit kaitset.

Inglismaa geograafilise asendi paremused majanduslike tulude saamisel ei ole enam nii hiilgavad kui varemalt. USA ja Jaapani arenemise, samuti ka Nõukogude Liidu majandusliku tõusuga on esile kerkinud uued ookeaniteed (laevateed üle Vaikse ookeani, Põhjatee) ning nende suhtes ei ole Inglismaal enam keskkoha tähtsust.

Kuid praegugi on Suur-Britannia asend väga soodus nii majanduslikult kui strateegiliselt, ehkki see enam pole nii erandlik kui varemalt.

Pinnaehitus, jõed, rannajoon. Briti saared on varemail ajastuil moodustanud ühtlase terviku mandriga. Nad on eraldunud temast maapinna vajumise tagajärjel. See eraldumine on sündinud ajastul, mil tegutses juba inimene. Juba merepõhja ehitus näitab Briti saarte ja mandri seosele; saared tõusevad mandri platvormi tasemele, esinedes nagu kontinendi veealuse jätkuna. Saarte ümber on meri madal. Laialdane madalik Põhjameres, Doggerbank, on määratu suurel ulatusel ainult 20 m sügav. Kui merepind alaneks 50 m, siis

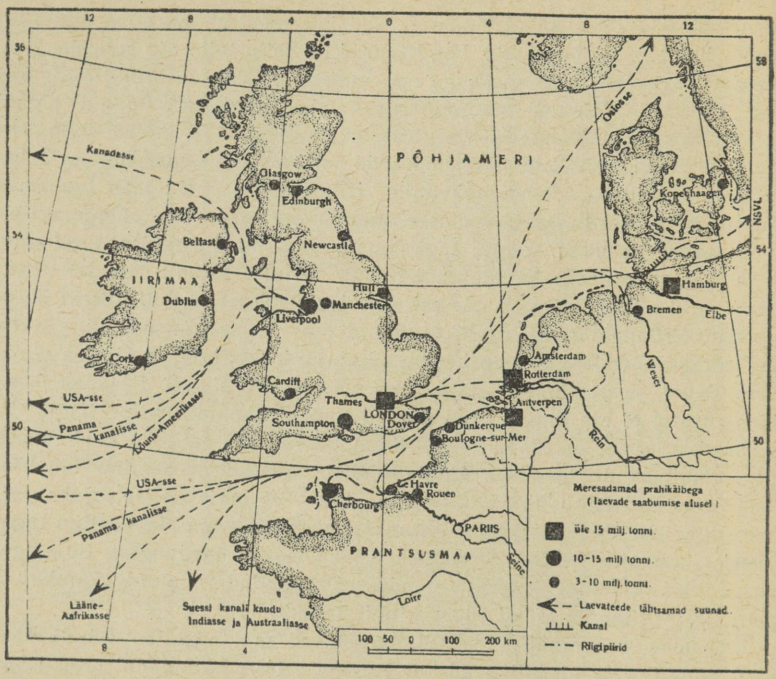

7. joon. Suur-Britannia geograafiline asend.

muutuks Põhjamere lõunaosas merepõhi kuivaks maaks ja Briti saared ühineksid mandriga.

K a g u - I n g l i s m a a on maapinna iseloomult madalmik, mis sarnleb madalmaaga Belgias ja Põhja-Prantsusmaal. Madalmiku aluspõhjaks on noored pudedad kivimid. Kohati läbivad madalmikku ühtlaselt kerkivad kriidikinkude ahelikud. Siin voolavad Inglismaa tähtsamad jõed — *Thames* (332 km) ja *Severn;* Thames'i jõebassein (teisiti ka Londoni bassein) omab Kagu-Inglismaal keskset tähtsust.

Suur-Britannia p õ h j a - j a l ä ä n e o s a on mägised. Siin levivad keskmise kõrgusega (harva üle 1000 m) mäe-

massiivid. Nende hulka kuuluvad Šotimaal: *Põhja-Šoti mägismaa*, mis saavutab suurima kõrguse (Ben Nevis 1343 m, Suur-Britannia kõrgeim punkt), ja madalam *Lõuna-Šoti mägismaa*; neid eraldab alang — *Kesk-Šoti alang*. Põhja-Inglismaad läbib peaaegu tema keskosas *Pennine'i mäestik*. Läänes kerkivad *Wales'i* ja *Cornwall'i mägismaad*. Üldiselt ei tekita mäed suuri raskusi sisetranspordile. Nad pole eriti kõrged, on ligipääsetavad ning liigestatud laiade orunditega.

Suur-Britannia jõed on lühikesed, kuid veerikkad (sagedate vihmade mõjul), omavad vaikset voolu ega külmu talvel. Lääne- ja idalahkme jõgede allikad asuvad üksteise ligidal; nende veelahkmed on madalad, seepärast on kerge mitme jõe süsteeme ühendada kanalitega. Nii on võimalik saare siserajoone kergesti ühendada merega, seda osalt ka sellepärast, et kaugus mererannast ei ole kuskil suur; Suur-Britannias ei ole punkte, mis oleksid merest kaugemal kui 120 km.

Suur-Britannia rannajoon on väga liigestatud. Maismaa vajumisel, mis eraldas Briti saared mandrist, tekkisid äärmised mägismaad, kaugele merre tungivad poolsaared (Cornwall, Wales) ja saared, mis seiravad hulgana mägist läänerannda. Sellevastu alangute rannapoolsed otsad jäid ookeani pinnast madalamale ja nende kaudu tungis meri sügavale maismaasse. Nii said alamjooksu jõeorgudest merelahed, millesse nüüd suubuvad jõed lehterjate suudmetega (nn. estuaarid, lehtersuudmed). Tähtsaimad lahed Suur-Britannia idakaldal on *Thames'i suue*, *Humber*, *Firth of Forth*, läänerannal *Bristol'i* laht *Severni* suudmega, *Mersey*, *Firth of Clyde*.

Mere tõusud, tungides lahtedesse ja jõesuudmeisse, tõstavad tublisti merepinna taset (näit. ulatub merepinna kõrguse vahe tõusu ja mõõna puhul Londonis kuni 6 m, Bristoli lahes aga isegi kuni 12 m); selletõttu muutuvad isegi

väikesed jõed alamjooksul tõusuajal merelaevadele laevatavaks. London, mis on Thames'i jõel 64 km merest eemal, on meresadam. Sobivate, kinnikülmumatute sadamate küllus ja mere tungimine kaugele saare maismaasse on loonud eelised merenduse arendamiseks, täienduseks Suur-Britannia geograafilise asendi soodsusele.

Mineraalirikkused ja hüdroenergia. Suureks eeliseks Inglise tööstuse arenemise alguses oli *samades rajoonides leiduvate rikaste kõrge väärtusega kivisöe ja rauamaakide lademete esinemine.* Metallurgia tööstuse arenemisega aga kasvas raua tarve ning paremad rauamaagi leiukohad lõppesid või kehvusid. Inglismaal on praegugi veel suuri rauamaagi varusid, need on aga enamikus madala väärtusega. Sellepärast peavad Inglise töösturid juba ammu kasulikuks osa rauamaake importida välismaalt.

K i v i s ü s i on põhiline ja peaaegu ainuke Inglise tööstuse energeetiline baas. Peale selle läheb teda suurel hulgal elamute kütmiseks. Kivisüsi on ka Inglise väljaveo tähtis artikkel. Kivisöe üldvaru arvestatakse 190 miljardile tonnile. See on ääretult vähem sellest, mida omavad USA ja NSVL, ja pisut vähem Saksamaa varudest. Kuid kivisöe lademete levimise ja omaduste poolest on Suur-Britannia söel mitmeid paremusi. Inglise kivisöe varud on koondatud võrdlemisi väikeseulatuslikule maa-alale (söe varude jaotuselt pinnaüksusele on Suur-Britannial esimene koht). Ka levivad kivisöe basseinid transpordi suhtes väga soodsalt: nad on kas merekaldal või selle läheduses. Kivisüsi on enamikus kõrge kvaliteediga ja koksistub hästi. Paljudes kohtades ulatuvad lademed otse maapinnale, mis alguses kergendas tööd ja odavdas tootmist, kuid praegu on ülemised kihid juba läbi töötatud ning tuleb tungida sügavasse (šahtide keskmine sügavus on nüüd 300—350 m, kuid leidub ka šahte, mille sügavus on 900 m). Kivisöe basseinide levik on näidatud 9. joonisel.

Naftat Suur-Britannias üldse ei ole. Suur-Britannia tööstuse arenemises oli algul jõgede veejõul tähtis osa, kuid praeguse tarbimise ulatuse juures pole selle energia tähtsus Inglismaal kuigi suur.

Värvilisi metalle ei ole Inglismaal peaaegu sugugi. Möödunud aegadel oli Cornwalli poolsaar kuulus inglistina kaevandustega, praegu aga on nende toodang tähtsusetu. Teistest maavaradest on tähtsus veel kaoliinil, mis annab toorainet keraamikatööstusele.

Kliima. Suur-Britannia kliima on Atlandi ookeanilt puhuvate tuulte mõju all. See on tüüpiline merekliima, mis erineb sagedate vihmade, suure pilvituse, kestvate udude ja tugevate tuultega. *Golfi hoovuse* läheduse tõttu on talv siin eriti pehme; pakased on harukordsed; lund sajab harva ja ta püsib maas lühikest aega (välja arvatud ainult mägised rajoonid); sellevastu on suvi jahe, vähese päikesepaistega ja vihmane. Eriti tüüpilised on need jooned lääneranniku-le.

Šotimaa lääneranniku-l on jaanuarikuu keskmine temperatuur ligi 4°, juuli keskmine 14°; aasta sademete hulk on üle 100 cm, mägismaal üle 200 cm. Valdavaks ilmastikuks on siin tugevad tuuled, mis sügiseti ja talveti muutuvad sagedasti tormideks, madalalt liikuvad pilved, ägedad hoovihmad. Suur-Britannia idarannik on kaitstud kõrgustikega, sellepärast on idas vähem vihma, sagedamini päikesepaistet. Lääne-Šotimaal on nädala seitsmest päevast keskmiselt viis vihmast päeva, Kagu-Inglismaal aga kõigest kolm päeva. Kuid ka siin on päikest vähe. Kuulsad londoni udud mähivad sagedasti Suur-Britannia pealinna oma hõlma, eriti sügisel ja talvel, sundides keskpäeva ajal valgustama tänavaid. Mõnikord on udud nii paksud, et tänavaliiklemine lakkab. Mereteedel Londoni läheduses takistavad paksud udud laevade liiklemist, vaatamata sellele, et teed tähistab tohutu hulk majakaid ja signaaltulesid.

Mullastik, taimkate ja loomad.

Mullastik on viljakaim Kagu-Inglismaa ja Kesk-Šotimaa madalamais rajoonides. Kuid see ei ole niivõrd looduslike omaduste tulemus, kui agronoomilise kultuuri mõju. Loode-Inglismaal on domineerivad väheviljakandvad leetmullad, mägismaal aga viljatu kivine mullastik ja turbarabad.

Suur-Britannia kliima soodustab eriti mahlakat rohukasvu. Rohu kasvuperiood kestab peaaegu kogu aasta. Heledad rohelised niidud on Inglismaa madalmike silmapaistvaks erinevuseks. Mägiseid rajoone katavad liivased ja soised kanarbikunõmmed. Pilvise ja tuulise ilmaga, mis domineerib Šoti ja Walesi mägismail, annavad need nõmmed ühetaolise ja sünge maastikupildi.

Vanemal ajal oli Suur-Britannias palju metsi. Nüüd on need peaaegu täiesti hävitatud ja praegu on ainult 5% Suur-Britannia alast metsa all. Kuid ka see mets koosneb enamikus ainult väikestest metsasaludest ja mõisnike parkidest.

Madalamais rajoonides pole enam üldse säilinud puutumatut looduslikku maastikku, selle on täiesti välja surunud kultuuralad (niidud, põllud, keeduvilja- ja viljapuuaiad, pargid) ja linnad, mis tööstusrajoonides ulatuvad kümnetele kilomeetritele, ühtides üksteisega. Sellevastu on mägised alad enamikus peaaegu puutumata — Šotimaal on nende all ligi 3/4 kogu pindalast, Wales'is 1/2, Inglismaal 1/4. Selliseid asustamata alasid kasutatakse ainult karjamaaks lammastele ja sedagi mitte igal pool.

Inglismaad ümbritsevad mered (eriti Põhjameri) on väga rikkad kaladest. Siin on külluses heeringaid, turski, lesti.

Rahvastik.

Rahvuslik koostis. Inglismaa rahvastik on kujunenud mitme rahvuse ühinemisest. Rooma riigi valitsuse ajastul (I—IV sajand meie ajaarvamise järgi) olid Briti saared keltide asustatud. Hiljem (VI—VII sajand) tungisid Inglismaale *anglid* ja *saksid*. Keldid suruti osalt mägismaile, osalt segunesid nad tulnukatega. VIII—X sajandil ründasid Ida-Inglis-

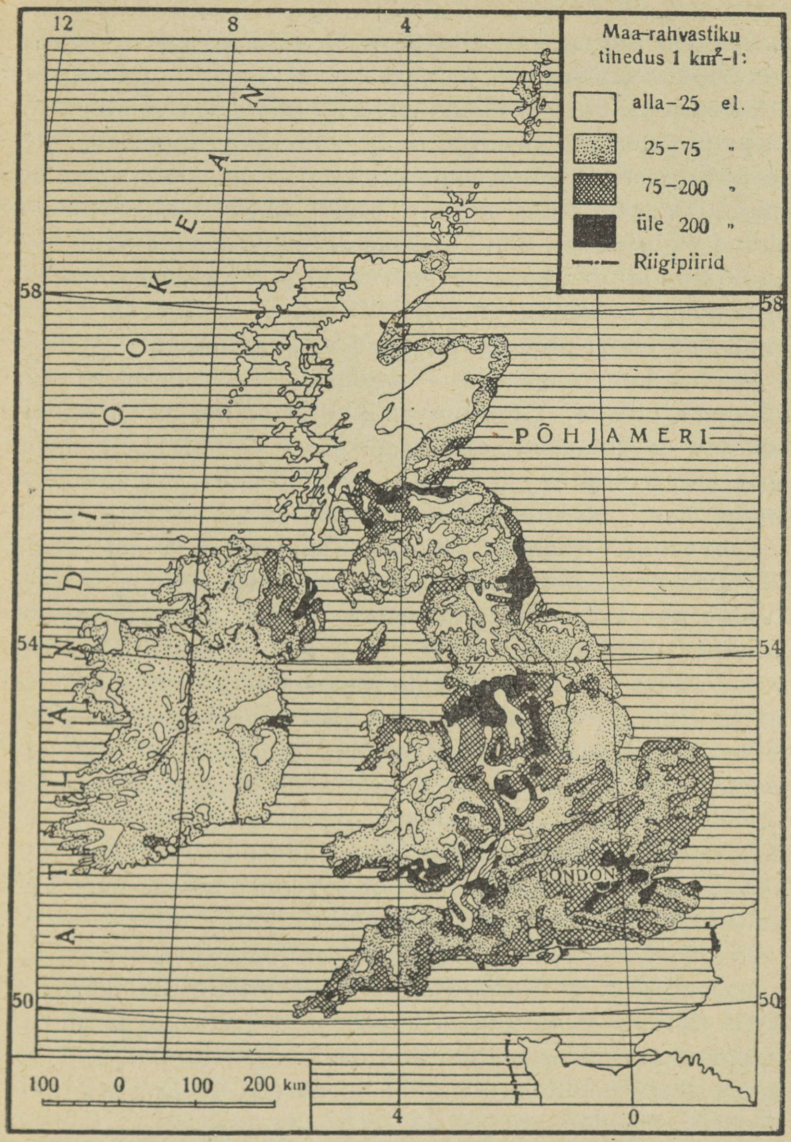

8. joon. Rahvastiku tihedus Suur-Britannias.

maad sagedasti *taanlased*, 1066 a. aga vallutasid Inglismaa *normannid* (normannid olid pärit Skandinaaviast, asustasid siis Loode-Prantsusmaa ja rahvustusid väga suurel määral prantslasteks; ühes normannidega oli Inglismaa vallutamisel ka palju puht prantsuse rüütleid). Vallutanud Inglismaa, erinesid normannid kaua aega keelelt ja kommetelt alistatud anglosaksidest. Alles mitme sajandi kestel tekkis viimaks üldine inglise keel. Selle aluseks on anglosakside keel, mõjutatud vana-prantsuse keelest, mille tõid kaasa normannid ja nendega seltsinud prantslased. Sellest ajast peale ei ole Inglismaa enam näinud ründajaid ega tulnukaid.

Rahvastiku põhimassile — *inglastele* — on omane suur rahvuslik ühtsus. Oma rahvuslikke omapärasusi on säilitanud keltide jäänused Šotimaa mägedes ja Wales'is; Iirimaal on keldid veel praegugi enamuses. Kuid kelte, kes ei kõnele inglise keelt, on säilinud väga vähe.

Rahvastiku tihedus. Linnad. Suur-Britannia on *kõige tihedamalt asustatud maid kogu maakeral.* Kogu Ühendkuningriigi keskmine rahvastiku tihedus on peaaegu 200 inimest 1 km^2-l (Inglismaal endal aga on see ligi 300 inimest). Mitte üheski riigis pole linnadel sellist ülekaalu maa suhtes kui Inglismaal (linnades elab 80% kogu rahvastiku üldarvust). *Londonis* (ühes eeslinnadega) elab 8,7 milj. inimest, s. o. veidi rohkem kui kogu Belgias, kaks korda rohkem kui Šveitsis. Eriti tihedasti on asustatud tööstusrajoonide suured linnad Kesk- ja Lääne-Inglismaal; siin on 3 linnas — *Birmingham'is, Liverpool'is, Manchester'is* ühes eeslinnadega — igaühes enam kui 1 miljon elanikku, *Cheffield'is* ja *Leeds'is* kummaski pool miljonit. Šotimaal on üle 1 miljoni elaniku *Glasgow's*, ligi pool miljonit *Edinburgh'is.* Kuid kõrvuti väga tihedalt asustatud rajoonidega leidub rajoone, mis on asustatud äärmiselt hõredalt. Selliseid rajoone leidub näiteks Penniini mägismail ja Šotimaa ning Wales'i mägedes.

Väljarändamine. Inglise kapitalismi arenemine põhjustas massilist väljarändamist Inglismaalt, eriti aga Iirimaalt. XIX sajandil toimus rahvastiku proletariseerimine sellises tempos, et isegi tööstuse arenemise tõusuperioodidel hulk inimesi jäi kindla tööta ja teenistuseta. Algul emigreerusid peamiselt oma maatükilt äraaetud farmerid ja käsitöölised, kes kaotasid teenistuse masinate tarvitamisele võtmisel käsitöö asemel. Hiljem, kui lõppes inglise tööstuse õitseaeg, sundis tööpuudus välja rändama ka tööstuste kvalifitseeritud tööjõude. Teisest küljest meelitasid asumaad ka inglise iseseisva kodanluseklassi esindajaid, kes rändasid välja kas kerge kasusaamise eesmärgiga, või selleks, et teha karjääri administratiiv-teenistuses.

Massiline inglaste väljarändamine aitas kaasa inglise keele ning inglise poliitilise ja kultuurilise mõju suurele levikule väljaspool Inglismaa piire. *Inglise keel on valitsev keel USA-s, Kanadas, Austraalias, Uus-Meremaal.*

Pärast Esimest Maailmasõda suurenes emigratsioon tööpuuduse tagajärjel. Kuid väljarändamise võimalused vähenesid. USA ja Kanada piirasid väljarändajate vastuvõttu, sest neil teravnes omade tööliste küsimus.

Rahvastiku klassikoostis. Andmed inglise ühiskonna klassikoostise ja selle kohta, kuidas jaotatakse inglise rahvatulu töötajate ja kapitalistide vahel, näitavad *teravat klasside ebavõrdsust.* Töölisi ja teenistujaid on peaaegu 90% kogu aktiivsest rahvastikust; väikekohapidajaid, kes ei kasuta palgalist tööjõudu, 6%; kapitaliste, kes ekspluateerivad võõrast tööd, 4%. See kapitalistide rühm ekspluateerib mitte ainult Inglismaa enda töötajaid, vaid võtab ka tribuuti asumaadelt ja poolasumaadelt: tema kätte läheb 55% kogu rahvatuludest. Kapitalistide hulgas on palju *rantjeesid,* s. o. kodanlasi, kes ei tee üldse tööd ja saavad kasumit kapitalilt.

Töötavale rahvale, keda on 96% kogu rahvastikust, jääb ainult 45% rahvatuludest. Kuid ka töötajate rühmas esineb

teravaid vahesid — ühelt poolt kõrgepalgaliste teenistujate ja eesõigustatud tööliste ladviku ja teiselt poolt töölismassi vahel.

Töölisklassi seisund. Inglise kapitalismi õitseajal võis kodanlus ilma oma taskule kahju tegemata eraldada osa oma suurtest tuludest töölisklassi ladviku paremaks tasustamiseks. Nõnda tekkis sõnakuulelik „töölisaristokraatia", kes abistas kodanlust töölisliikumise kontrollimisel ja summutamisel. Ent töölismassi viletsusi see ei kaotanud. Töölisklassi üldine osa rahvatulude jaotuses ei kasvanud, vaid kahanes. Veel XIX sajandi 70-ndail aastail, kui inglise kapitalism oli täies jõus, konstateeris komisjon, kes uuris Londoni tööliskvartaale, et 25% inglise rahvastikust elab vaesuse piiril, 8% rahvastikust ei oma isegi seda ainelist miinimumi, mis on vajalik selleks, et „hoida hinge sees". 1927. a. teostati samasugune uurimine Londonis ja siis selgus, et olukord pole peaaegu muutunud.

Suur-Britannia suurimais keskustes, kuhu on kogunenud tohutud rikkused, leidub vastikuid mülkaid haisevate räpaste urgastega, lagunevate hüttidega, milledes inimesed elavad uskumatult kokkusurutult. Tööliskvartaalid on otsekui teine maailm, võrreldes kvartaalidega, kus elab suurkodanlus. Suremus tööliskvartaalides, eriti laste keskel, on tunduvalt suurem keskmisest suremusest Inglismaal.

Majanduse ülevaade.

Inglismaa arenemise erinevused.

Inglismaa võimsus minevikus. Inglismaad võib nimetada kapitalismi kodumaaks. Visas võitluses kõrvaldas Inglismaa järgemööda rea võistlejaid — Hispaania, Hollandi, Prantsusmaa, saavutas merede valitsemise ja omandas laialdased ja rikkad asumaad — peaaegu veerandi maailmast. Inglise

kodanlus lõi ületamata ulatuses süsteemi paljumiljoniliste koloniaalrahvaste rõhumiseks ja ekspluateerimiseks.

Inglismaa võis enne teisi riike luua endale suure vabrikutööstuse. Inglismaal tehti XVIII sajandi teisel poolel ja XIX sajandi algul rida tähtsaid tehnilisi leiutisi, mis lõid täieliku pöörde tööstuslikus tootmises (Watt'i aurumasin — vabrikutööstuse põhimootor; ketramis- ja kudumismasinad, mis asendasid käsitsiketruse ja kangasteljed; koksi tarvitamine terase sulatamisel). Inglismaa arendas välja esimesena võimsa rasketööstuse, kasutades oma territooriumil leiduva kivisöe ja rauamaagi kombinatsioonide tulukust. Inglismaal pandi käiku 1825. aastal esimene raudteerong. Kaua aega oli Inglismaa *maailma vabrikuks*, esimeseks tööstuslikuks riigiks maailmas.

XIX sajandi lõpuni oli Inglise sõjalaevastik võistlejateta merede-valitseja, kuna tema kaubalaevastik mitte ainult vedas maailma laiali inglise tööstuse saadusi ja tõi igalt poolt tagasi tarvilikke tooraineid, vaid ta teenindas ka teiste riikide kaubandust, oli *maailma kaubavedaja*.

Koondades oma kätte kolossaalsed rikkused, muutus Inglismaa *maailma pankuriks;* laenud, mida Inglismaa kodanlus andis välisriikidele, kapitalid, mis mahutati välismaa ettevõtteisse, ei toonud mitte ainult tohutut kasumit, vaid alistasid nõrgad ja mahajäänud riigid inglise mõjule.

Arenemise aeglustumine ja võimu nõrgenemine. XIX sajandil lõi Inglismaa üleolek kõikuma. *Tema tööstuse arenemise tempo muutub ikka aeglasemaks.* Samal ajal kerkivad esile uued tööstusriigid Saksamaa ja USA, nad jõuavad Inglismaast ette oma tööstuse toodanguga. Inglismaa osa maailma tööstuse toodangus kahaneb (veel 1870. aastal andis Inglismaa ligi pool maailma kivisöe, malmisulatamise ja puuvillatööstuse toodangust; 1900. aastal oli ta osa sel alal umbes $^1/_4$, 1938. a. aga andis Inglismaa kivisütt $^1/_5$, malmisulatamise ja puuvillatöötlemise alal ainult $^1/_{10}$).

Inglismaa toorainete varud selliseks hooks, millist omab eesrindlike maade tööstuse arenemine, ei ole enam küllaldased. Rauamaakide parimad varud on kahanemas. Praegusaja tööstuses on suurem tähtsus neil varudel, mida ei ole Inglismaal üldse, või on neid vähe, nagu nafta, hüdroenergia, värvilised metallid. Nendes ainetes ei suuda Inglismaa seista ühel tasemel USA-ga.

Inglismaa ülevõim merel on küll veel säilinud, kuid see ei ole enam nii vaieldamatu kui varemalt. XX sajandil muutusid esimese klassi riikideks USA, Saksamaa, Jaapan. Inglismaa pidi loobuma oma endisest reeglist — omada sellist sõjalaevastikku, mis ei ole nõrgem kahe ükskõik millise riigi laevastikust kokkuliidetult.

Pärast Esimest Maailmasõda lõi *kõikuma ka Inglismaa rahaline võim.* Sõjast väljus ta tohutute võlgadega Põhja-Ameerika Ühendriikidele. Pärast sõda tungis Ameerika kapital reasse riikidesse, kus varemalt oli ülekaalus Inglise kapital (näit. Lõuna-Ameerika riigid, samuti Kanada, ehkki viimane osutub Inglismaa dominiooniks).

Tänapäeva Inglismaa iseloomustus. Ehkki Inglismaa on kaotanud endise maailma tööstuse ja rahanduse valitsemise, *on ta veel praegugi üks neid riike, kellel on suur tähtsus maailma majanduses ja maailma poliitikas.* Inglismaa tähtsus tugeneb *kõigepealt Suur-Britannia impeeriumi suurtele varudele;* edasi — küllaltki suurele Inglismaa enese *tööstuslikule ja kaubanduslikule võimsusele, tema merejõududele* ja ülemaailmseile *kaubanduslikele sidemetele.*

Niiviisi selgub, et Inglismaa majanduselu on võimata iseloomustada mingi ainsa määranguga: mitte üheski teises riigis pole tööstuse ülekaal põllumajanduse suhtes nii selge kui Inglismaal; peaaegu pool kogu rahvastikust tegeleb tööstuses ja ainult 5% põllumajanduses; tööstuse saadusi veab Inglismaa välja, kuid toidustamises elab ta peaaegu täielikult väljast sisseveetavaist varudest. Selles mõttes ni-

metataksegi Inglismaad sagedasti *tööstusriigiks.* Kuid see määrang pole küllaldane. Suure tähtsusega on Inglise majanduses *merekaubandus ja laevandus, kapitali väljavedu ja asumaade ekspluateerimine.*

Tööstus.

Üld-iseloomustus. Iseloomustava joonena Inglise ennesõjaaegses tööstuses oli tema kallak *kõrge kvaliteediga kallite saaduste tootmisele.* Oma toorainebaasi puudumisel, kuid kvalifitseeritud tööjõu küllusel, samuti ka kõrgete tootmiskulude puhul ei olnud kasulik poolfabrikaatide või odavate massfabrikaatide tootmine. Selles tõrjus Inglismaa vaieldamatult kõrvale Põhja-Ameerika Ühendriikide rohkem standarditud ja ratsionaliseeritud tööstus. Kuid Inglismaa tööstusel oli tähtsaid eeliseid neis tööstusharudes, mis nõuavad kogemusi ja kvalifitseeritud tööjõudu, näit. kõrge väärtusega terase toodangus, väärtuslike vabriku- ja transpordiseadeldiste ning masinate valmistamises, vastupidavate kangaste ja lõngade tootmises. Poolfabrikaate ja väheväärtuslikke saadusi Inglismaa isegi importis suuremal hulgal (näiteks eksportides tohutud hulgad tekstiilsaadusi, vedas Inglismaa sisse suurel hulgal odavaid riidesorte).

Inglise tööstuses eristuvad *vanad tööstusharud,* mis tekkisid juba tööstusliku revolutsiooni ajastul, ja *uued tööstusharud,* mis on arenenud vast XX sajandil, eriti peale Esimest Maailmasõda.

Vanad eksporttööstusharud. Inglise tööstuse põhiharud on tema vanad eksporttööstused: tekstiiltööstus, kivisöetööstus, metallurgia, masina- ja laevaehitus. Need on tööstusharud, mis panid omal ajal aluse Inglise tööstuse maailmavalitsemisele.

Inglise tööstuse vanade harude puuduseks on ettevõtete

9. joon. Suur-Britannia kivisöe- ja rauamaagibasseinid.

killustumine, nende ebaratsionaalne paigutus, sisseseadete vananemine. *Kivisöetööstuses* pole vähe väikesi käitisi. Kivisöekaevanduste mehhaniseerimisel jääb Inglismaa maha USA-st ja Saksamaast. Ettevõtete väike ulatus kõrgendab administratsiooni ja saaduste müügi korraldamise kulusid, raskendab käitise mehhaniseerimist ja ratsionaliseerimist. See kõik nõuab kõrgeid tootmiskulusid ning inglise kivisöel muutub ikka raskemaks ja raskemaks kahjuta turustamine. Kivisöe toodang oli 1913. aastal 292 milj. tonni, 1939. aastal 237 milj. tonni (1945. a. — 183 milj. tonni).

Samasugune on seisund ka *metallurgias:* käitiste ebasoodus paigutus, tootmise kombineerimise nõrk arenemine, kõrgahjude väike tootmisvõime (see muidugi võrreldes ainult kõige eesrindlikuma tehnikaga). Pärast Esimest Maailmasõda püüti vanu tööstusharusid reorganiseerida. Eriti suured muudatused teostati metallurgia ja metallitöötlemise alal: moodustati suured koondised metallurgia, relvade, masinaehituse ettevõtetes; käitistes viidi läbi tehnilised uuendused. Samuti uuendati ka kivisöetööstust, suleti küllaltki suur hulk vanemaid šahte (niinimetatud noaaegsed šahtid). Kuid täielikult uuendada vanu tööstusharusid nende parandustega siiski ei ole suudetud, sest see nõuaks põhjalikku ümberkorraldust ja -ehitust.

Malmi toodang väheneb Inglismaal alatasa. Võrdlemisi paremas seisundis on terase toodang (14 milj. tonni 1941. aastal, 1941.—1943. a. keskmiselt 13 milj. tonni), samuti ka pleki ja valtsraua toodang.

Põlisteks tööstusharudeks Inglismaal on *masinaehitus* — tekstiilmasinate, laevaehitus- ja trükimasinate valmistamine, vedurite ja vagunite ehitamine.

Tekstiiltööstuse tähtsam haru on puuvillatööstus, teisel kohal on villatööstus, nende järel tulevad džuudi- ja siiditööstus. Värtnate arvu poolest puuvillatööstuses seisab Inglismaa kogu maailmas esikohal (vt. 5. joon.).

Uued tööstusharud. Palju soodsamas seisundis, võrreldes vanade eksportharudega, on hilisemal ajal tekkinud tööstusharud: *elektrotehnika-, keemiatööstus, kunstsiidi tootmine, auto-* ja *lennukitööstus.* Need tööstusharud seisavad kõrgel tasemel, nendes kasutatakse laialt tootmise kombineerimist.

Uutest tööstusharudest on elektrotehnika- ja keemiatööstus omandanud suure tähtsuse ekspordis, teised harud toodavad peamiselt siseturule. Vaatamata uute tööstusharude edule on *otsustav tähtsus Inglise tööstuses ja ekspordis siiski vanadel tööstusharudel* ja see kestab edasi.

Inglise tööstus ja Teine Maailmasõda.

Teise Maailmasõtta astus Inglismaa nõrgalt ettevalmistatuna. Relvastust oli vähe, sõjatööstus oli nõrgalt arenenud. Alles sõja kestel tuli tööstus ümber korraldada sõja tarveteks. Ehkki Saksa lennuväe massilised rünnakud Inglismaa tööstuskeskustele (eriti ägedad 1940. a. sügisel) ei suutnud paralüseerida Inglise tööstust, tekitasid nad sellele siiski suurt kahju. Inglismaa seisund paranes tublisti pärast seda, kui Saksamaa asus ründama Nõukogude Liitu, sest siis ühenduses Saksa sõja-lennuvägede paiskumisega Nõukogude Liidu rindele, lakkasid peaaegu täiesti Saksa rünnaklennud Inglismaale.

Põllumajandus.

Põllumajanduse tähtsus Inglismaal. Mitte üheski kapitalistlikus riigis ei ole põllumajandus langenud sellisele vähetähtsale kohale kui Inglismaal. Põllumajandus rahuldab siin ainult 1/4 rahvastiku nõudeist.

Ülestöötatud pindala (siia juurde arvatud ka heinakasvatus, rohukülvamine) on ligi 1/4 Suur-Britannia üldpindalast. Sõja kestel 1914.—1918. aastal, veel rohkem aga Teise Maailmasõja ajal, ühenduses sisseveo vähenemisega, tuli kiiresti suurendada ja laiendada külvipinda.

Põllumajanduse arenemist takistavad Inglismaal valitsevad maavaldamise ja maakasutamise tingimused. Suurem jagu maad kuulub suurmaapidajaile — landlordidele. Landlordid harilikult ei juhi majapidamist, vaid annavad maa rendile. Maavaldamine on neil sissetulekuallikas, vajalik komponent „seltskondliku seisukoha" määramisel ja lõbustuste vahend; tähtsa osa oma maast lordid jätavad parkide alla, jahimaadeks. Et röövloomi pole Inglismaal juba ammust ajast, siis on jaht peamiselt lõbuks — metsloomi peetakse enamasti puurides ja aedades ja nad lastakse välja jahipidamise ajaks.

Külaperemeeste põhirühmaks on rentnikud-farmerid, kes rendivad endale maa-ala 20—120 ha suuruses ja majandavad seda mõne palgatud töölise abil.

Põllumajanduse spetsialiseerumine.

Inglismaa põllumajandus on spetsialiseerunud *liha-* ja *piimakarja* (sarvloomade, sigade, kodulindude) *kasvatamisele*. Põllupidajad saadavad linnadesse saadusi, mida vajavad jõukamad tarbijad: värsket liha, tapetud linde, rõõska koort, juustu, mune. Peaaegu pool kogu kultuurmaast on söödaheina või juurvilja all (ristik, loomanaerid, loomapeedid). Kuid siiski imporditakse suurem osa liha- ja piimasaadusi välismaalt (Taanist, Uus-Meremaalt, Iirist, Argentiinast). Suur tähtsus on ka puu- ja keeduviljamajandusel, eriti varajaste keeduviljade (kurkide, tomatite, varajaste kartulite, spargli) kasvatamisel.

Suur-Britannia lääne- ja põhjarajoonides, kus suurem osa pindalast on looduslike karjamaade all, on arenenud *lambakasvatus* (kuid siiski ei jätku Inglismaal tarvilikul hulgal oma villa).

T e r a v i l j a d e s t on levinenuim kaer, mis on vastupidavam kliimalistele tingimustele. Ainult Ida-Inglismaal on suur tähtsus nisu kasvatamisel.

K a l a n d u s. Suur-Britanniat ümbritsevad mered on maailma tähtsaimaid kalapüügirajoone. Iga-aastane püük ulatub ligikaudu 1 milj. tonnini (kõige rohkem heeringaid ja turski). Eriti tähtis kalapüügikoht on tohutu suur madalikleetseljak Doggerbank (Põhjameres).

Transport.

Ehkki Inglise laevastik on kaotanud oma endise tingimatu valitsuse merel, on tema tähtsus merelaevanduses ikkagi veel suur. Selle abil teostub mitte ainult suurem osa Briti impeeriumi kaubavahetusest, vaid ka tähtis osa mitme teise riigi kaubaveost. 1939. aastal oli Suur-Britannia kaubalaevastikus üle 7000 laeva, kogutonnaažiga umbes 18 milj. tonni (s. o. üle 1/4 maailma kogutonnaažist); peale selle oli samal ajal veel Briti asumaade laevastikes umbkaudu 2500 laeva, tonnaažiga üle 3 milj. tonni. Teise Maailmasõja kestel Briti laevastiku kaotused, mis tekkisid vaenlaste veealuste paatide ja lennuväe tegevuse tagajärjel, kaeti intensiivse tööga laevatööstuses.

Tähtsamad Inglismaa sadamad on: *London* (esimene sisseveos), *Liverpool* (esimene väljaveos), *Hull, Manchester, Southampton, Glasgow, Newcastle, Cardiff.* Reisiliiklemises mandri vahel on suurima tähtsusega *Dover; Portsmouth* ja *Plymouth* on sõjasadamad.

Sisemaal veetakse kaupade peamass raudteedel (raudteevõrgu tiheduselt on Inglismaa teisel kohal maailmas Belgia kõrval); teisel kohal on rannasõiduveod (kabotaaž), kolmandal kohal veod sisevetel. Inglismaal on tihe kanalite ja lüüsidega paisutatud jõgede võrk. Kuid suurem osa sellest võr-

gust on korraldatud juba väga ammu, kanalid ja lüüsid on vananenud, nende läbilaskevõime on väike ja eri rajoonides eri väärtusega. Pärast Esimest Maailmasõda arenes Inglismaal tugevasti autoliiklus (autode hulk on Inglismaal üle 2,5 milj.).

Väliskaubandus ja kapitali väljavedu.

Väliskaubanduse ulatuselt võistlevad Suur-Britanniaga ainult Põhja-Ameerika Ühendriigid. Tööstusriigina, kus toorainete ja toiduainete baas ei ole kuigi küllaldane, peab Inglismaa sisse vedama tohutu hulga toor- ja toiduaineid (puuvill, vill, kautšuk, nafta, mitmesugused maagid, metsamaterjal, vili, või, liha, tee, suhkur, puuvili jne.). Kui Inglismaa peaks eralduma pikemaks ajaks välisturgudest, oleks rahval peagi nälg varaks, tööstuses aga valitseks peaaegu tegevusetus. Peale toorainete, mida ta vajab oma tööstuse arendamiseks, veab Inglismaa sisse suuremal hulgal asumaade tooraineid, müümiseks teistesse riikidesse, teenides selles vahetalitaja osas. Teisest küljest Inglismaa tööstuse põhiharud veavad välja väga tähtsa osa oma toodangust (riidekangad, metallasjad ja masinad, kivisüsi); ilma välisturuta ei võiks nad areneda. Sellest on selge, *milline tähtsus on Inglismaale väliskaubandusel ning millisel määral ta oleneb välisturgudest.*

Inglise väliskaubanduse omapäraks on tugev impordi ületamine ekspordi poolt. See oleneb järgmistest põhjustest: 1) saades tohutuid sissetulekuid asumaadest ja poolasumaadest, võib inglise kodanlus „elada laialt", võib osta välismailt kalleid kaupu, ilma et ta oleks koormatud maksudega; 2) ekspordi mahajäämine on seoses turustamise raskustega, mis on suurenenud aastail pärast Esimest Maailmasõda.

Välismaile mahutatud inglise kapitali kogusumma oli Teise Maailmasõja eel 3,7 miljardit naelsterlingit. Üle poole sellest summast on

mahutatud Briti impeeriumi osades, kõige rohkem Austraalias, Indias, Kanadas, Lõuna-Aafrikas. Väljaspool Briti impeeriumi on inglise kapitale Lõuna-Ameerika riikides (Argentiinas ja Brasiilias), Hiinas ja Iraanis. Inglise kapitali käsutuses on tohutud toorainete allikad mitte ainult Briti impeeriumis, vaid ka paljudes teistes riikides. Nafta kompaniid inglise kapitaliga (Royal Dutch Shell, Inglis-Iraani kompanii jt.) toodavad naftat Venetsueelas, Mehhikos, Iraanis, Irakis. Inglise kapitali valduses on suurem osa maailma kautšuki toodangust (Malaka, Hollandi Ida-India), $^2/_3$ tina-maakide maailma kogusaagist, suuremad puuvilla, villa, džuudi jne. tööstused.

Oma kapitalimahutustest välismaal sai Suur-Britannia enne Teist Maailmasõda 200 milj. naelsterlingit aastatulu. Peale selle saadi üle 100 milj. naelsterlingi tulu välismaiste kaupade veost inglise laevadel. Need tulud katsid suurema osa Suur-Britannia väliskaubanduse puudujäägist.

Teise Maailmasõja tagajärjel halvenes tugevasti Suur-Britannia rahandus. Väljavedu sõja-aastail oli väike. Mitmed kapitalimahutused välismaal tuli kulutada mitmesuguste materjalide ostuks ja sõjapidamiseks. Suur-Britannial tekkisid suured võlad. USA aga suurendas sõja kestel oma tööstust ja laevastikku ning muutus Suur-Britanniale veel ohtlikumaks võistlejaks kaubanduses ja laevasõidus kui varem.

Rajoonid.

Kagu-Inglismaa (Londoni rajoon).

Üldine iseloomustus. Kagu-Inglismaa on Suur-Britannia tuumik. See on kaubanduslik ja põllumajanduslik „Vana-Inglismaa", mis on kujunenud suurima koloniaalriigi keskuseks.

Kagu-Inglismaa geograafilise asendi erinevus on ta tihe seos mandriga. Thames'i jõe suue asub ainult 250 km kaugusel Schelde ja Reini jõesuudmest, kuna Inglise ranna kriidikaljud (Doveri lähedal) paistavad selge ilmaga Prantsusmaa rannikule. Võrdlemisi viljaka mullastiku ja hõlpsa liikluse tõttu on siia koondunud tihe põllumajanduslik rahvastik.

Üle Pas de Calais' ja Põhjamere lõunaosa algas varakult liiklemine Inglismaa ja Euroopa mandri vahel.

Tööstuslik revolutsioon, mis kandis Inglismaa majanduse raskuskeskuse söe- ja rauarajoonidesse, on kahte viisi avaldanud mõju „Vana-Inglismaa" ajaloolisele arenemisele. See võimaldas elanikkonnale rännata Loode-Inglismaa uutesse tööstusrajoonidesse. XIX sajandi kestel oli rahvaarvu kasv Kagu-Inglismaal, kui eraldada siit London ja selle lähem ümbrus, õige pikaldane, võrreldes Loode-Inglismaa tööstusrajoonidega. Kuid Briti kapitalismi hiigelkasvuga, mis algas tööstuslikust revolutsioonist, kasvab *Londoni* kaubanduslik, rahanduslik ja poliitiline tähtsus.

Londoni sadam saab kaupu kogu maailmast ja jaotab neid mitte ainult Inglismaal, vaid ka Euroopa mandririikides. Londoni pangad koguvad kapitale Inglismaa asumailt ja poolkoloniaalseilt vasallidelt; London muutub maailma rahanduslikuks keskuseks, maailmajagude-vaheliseks kapitalituruks, hiiglasuureks koloniaalimpeeriumi pealinnaks.

Elanike arvult muutub London esimeseks linnaks maailmas. See esikoht jäi Londonile kuni XX sajandi alguseni. XX sajandi teisest aastakümnest tuli esimesele kohale New York. 1938. a. oli „Päris-Londoni" elanike arv 4,1 milj., kuid ühes eeslinnadega elab „Suur-Londoni" piirides 8,7 milj. inimest.

Kagu-Inglismaa tööstus piirdus kuni Esimese Maailmasõjani peamiselt mere- ja raudteetranspordi ning Londoni enese arvurikka elanikkonna teenindamisega (toiduainete-, jalatsite-, õmblustööstus). Sõjajärgsel ajal kasvas Londoni rajooni tööstuslik tähtsus. Londoni rajoonis tekkisid suured auto-, elektrotehnika-, keemiatehased, kunstsiidi vabrikud. Kuid ka praegu on London *mitte just niivõrd tööstuslik kui rahanduslik, kaubanduslik, transpordi- ja administratiivkeskus.*

Londoni sadam. London asetseb Thames'i jõe lehter-

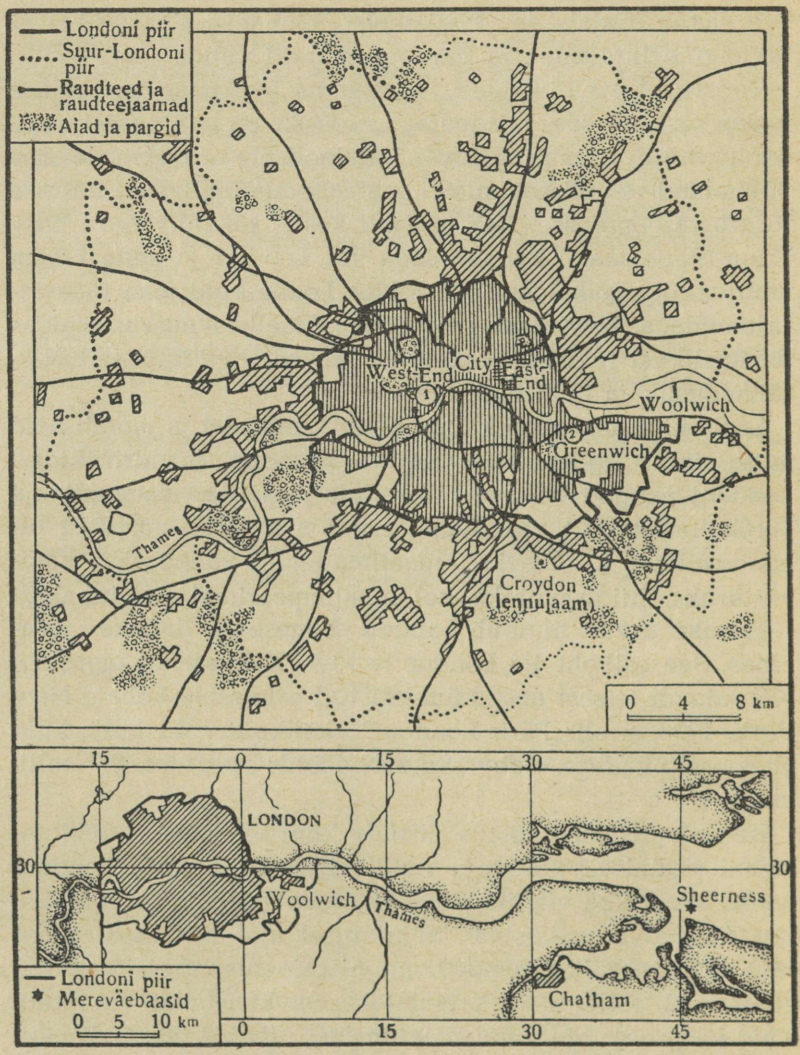

10. joon. Londoni skemaatiline plaan: 1 — parlament, 2 — Greenwich'i tähetorn.

suudme lähedal, mis avab meretee Kagu-Inglismaa siseosadesse; see on Inglismaa mandrilähedasem merevärav. Londoni kaubanduslik tuumik — *City* — arenes lehtersuudme lõpul, seal, kus see oli veel küllalt sügav merelaevade sõiduks, kuid kus ta oli ka küllalt kitsas ja soodus silla ehitamiseks. Londoni silla juures arenes sügavale sisemaale tungiva meretranspordi, Thames'i jõelaevanduse ja üle silla suunduvate maismaateede ristumiskoht.

Londoni sadam on oma läbikäigult suurimaid sadamaid maailmas New Yorgi kõrval. Tema kaudu toimub üle ⅓ Inglismaa kaubanduslikust käibest. London impordib rohkem kui ekspordib; ekspordis jääb London maha Liverpoolist, mis teenindab peamisi Inglismaa tööstuslik-ekspordi rajoone.

Tänapäeva Londoni sadam ulatub 41 km Londoni sillast allapoole. Merelaevade tonnaaži kasvamisega ei piisa enam Thames'i sügavusest Londoni silla juures merelaevadele (Thames'i sügavuse miinimum on mõõnaajal 2,7 m, maksimum tõusuajal 8—9 m). Sellepärast tuli suurtele laevadele ehitada sadamasillad alumises, sügavamas lehtersuudme osas ning rajada kinnisi basseine, mis hoiaksid veepinna mõõnaajal tavalisel kõrgusel (dokid). Londoni sadamasildade üldpikkus on 54 km. Kuid siiski toimub laevadelt mahalaadimine suurel määral abipargaste abil. Londoni sadamale on iseloomustav üldplaani puudumine ehitiste asetuses. Üksikud sadamaosad pole spetsialiseerunud teatud kaubaliikidele, nagu see on enamikus esmaklassilistes sadamates. Sadama juurdeveoteed on kitsad, kuid liiklemine neil on nii elav, et autod pääsevad suure vaevaga kaubaladude juurde ja sadamasillale. Esimene mulje sadamatööst on süsteemitus. Ainult sadamapersonaali suured kogemused hoiavad ära ummistusi ja takistusi kaubalaadimistöödel.

Londoni rahvusvahelis-poliitiline tähtsus. Inglise kapitali õitseajal juhtis London faktiliselt suurema osa maailma rahvusvahelist poliitikat.

Ka praegugi omab London määratu suurt tähtsust poliitilise keskusena, sest siin „tehakse" välispoliitikat mitte ainult Inglismaa enese jaoks, vaid ka paljude temaga seoses olevate riikide huvides. Londonisse on mitmel korral kokku tulnud rahvusvahelised konverentsid. Teisest küljest on Londonil olnud tähelepandav osa revolutsioonilise emigratsiooni rahvusvahelise keskusena. Londonis elas 1849. aastast kuni oma surmani (1883. a.) K. Marx, kes juhtis siit rahvusvahelist töölisliikumist. Londonis asutati I Internatsionaal. Siin peeti ka Vene Sotsiaaldemokraatliku Töölispartei kongressid: II (osaliselt), III ja V (1903., 1905. ja 1907. aastal).

Londoni geograafia. Linna keskus on *City*. See on Inglise kodanluse kaubandusliku ja rahandusliku võimsuse tsitadell. Siin asuvad pangad, börsid, laevanduskompaniide valitsused. City's sõlmitakse ülemaailmse tähtsusega lepinguid, siit juhib Inglise kodanluse ladvik oma kapitale. City's pole peaaegu olemaski alalist elanikkonda, kuid hommikul voolab siia igalt poolt Londonist ja ta eeslinnadest inimeste jõgi. Töö lõpul tühjeneb City jälle ja ööseks jääb temasse ainult kümmekond tuhat inimest, peamiselt just valve.

City'st lääne pool on Londoni poliitiline keskus, kuhu on koondunud valitsuseasutised: parlament, ministeeriumid, kõrgemad kohtuasutised. Veel rohkem lääne pool on kodanlikud linnaosad. Siin asuvad rahandustuusade ja aristokraatide toredad lossid, kodanluse väiksemad erakmajad (cottage). Siin on ka Londoni tähtsamad kultuuriasutised: muuseumid, raamatukogud, klubid, teatrid. Läänepoolsete linnaosade ilustuseks on toredad pargid, mille poolest London on kuulus. Suurim neist on Hyde-Park.

Tööliste linnaosad, nende hulgas ka halva kuulsusega Londoni salaurkad, asuvad idaosas. Rahvastiku kuhjumine on siin uskumatult kõrge. Londoni rahvastiku keskmine tihedus on 15 000 inimest 1 km²-l, kuid Ida-Londonis ulatub see mõnes linnaosas 80 000 inimeseni 1 km²-l.

Üldiselt ei suurene Londoni linna piirides inimeste arv juba ammugi enam, Vana-Londonis on elanikkond viimaste 30 aasta kestel koguni vähenenud. Korterid on Londonis kallid ja südalinnas pole keskmise varandusega inimesel elamine just „taskut mööda". Kuid raudteede, trammide ja omnibuste tihe võrk võimaldab Londoni teenistujail elama asuda 30—40 km eemal kesklinnast. Sellepärast on linna peatänavatel liikluse tihedus äärmiselt suur, vaatamata maa-alustele teedele, mis veavad ööpäeva jooksul miljoneid inimesi ühest kohast teise.

Kagu-Inglismaa on täielikult Londoni eeslinn. London on oma eeslinnaosad sirutanud nii kaugele ja allutanud need oma mõjule, et pole kerge täpselt kindlaks määrata, kus

lõpeb õieti Londoni linn. Isegi kõige kaugemad Kagu-Inglismaa linnad on faktiliselt Londoni lisad. *Dover* ja *Southampton* on Londoni reisijate-kiirrongide eelsadamateks, *Chatham* Thames'i suudmes ja *Portsmouth* La Manche'i rannikul on merekindlused, mis kaitsevad juurdepääsu Londonile. Ida- ja Lõuna-Inglismaa kalasadamad varustavad Londonit värske kalaga. Teistest Kagu-Inglismaa linnadest eralduvad *Oxford ja Cambridge* — need on väikesed vanad linnad, kuulsad oma ülikoolidega. Oxfordi ja Cambridge'i ülikoolid on asutatud XII sajandil — need on Inglise kõrgema hariduse peakeskused. Õppetegevus (eriti Oxfordis) on läbi imbunud konservatiiv-aristokraatlikest traditsioonidest ja natsionalismist.

Põllumajandusel on Ida- ja Lõuna-Inglismaal suurem tähtsus kui teistes Inglismaa rajoonides. Tasandik Thames'i alamjooksu ja Humberi vahel on Briti saarte kõige kuivem ja päikesepaistelisem osa. Siin on suur tähtsus teraviljakasvatusel (nisu, oder). Kuid põllumajanduse põhiline eriala on pealinna varustamine värskete liha- ja piimasaadustega, aed- ja puuviljaga ning lilledega. Isegi kauged Kanali (Normandia) saared on kattunud taimelavade ja aedadega, kust veetakse Londonisse värskeid kartuleid, tomateid ja lilli.

Edela-Inglismaa.

Eraldi asetseb Inglismaa edelanukk, mis lõpeb Cornwall'i poolsaarega. Londoni mõju pole siin enam nii tugev kui Kagu-Inglismaal; ka on rahvastik siin hõredam. *Bristol* (Bristoli lahe lähedal) on tähtis sadamalinn ja kaubanduskeskus. La Manche'i rannikul on *Plymouth* — tähtsamaid sõjasadamaid Inglismaal.

Põhja- ja Lääne-Inglismaa.

Põhja- ja Lääne-Inglismaa on *kivisöe, metalli ja tekstiili maa.* Siin on maailma vanimad suurtööstuse rajoonid. Need asuvad kivisöebasseinide läheduses. Sellist üldist keskust, nagu lõunas on London, siin ei ole.

Birminghami ja Sheffieldi metallitööstuse rajoonid. *Birmingham on Kesk-Inglismaa* tasandikul, Penniini mäestiku lõunaserval. *Sheffield* asetseb Penniini idanõlvadel. Mõlemad linnad on Inglise metallurgia- ja rauatööstuse vanimaid keskusi. Rauasulatamine kohapealsetest maakidest puusüte abil on siin toimunud juba igivanast ajast. Inglismaa industrialiseerimise ajastul oli Birmingham'il ja Sheffield'il juhtiv osa Inglise rasketööstuse rajamisel.

Niihästi Birminghami kui ka Sheffieldi ümber arenesid tööstuslikud eeslinnad. Mõlemad muutusid mitmekesise metallitööstuse keskuseks kogu rajoonis. Erilise mitmekesisusega erineb Birminghami ja tema rajooni tööstus. Siin võib kohata kõiki tööstuse protsesse — malmi ja terase sulatamisest kuni kõige peenemate kaupade töötlemiseni. Suuremal hulgal valmistatakse siin püsse, revolvreid, mitmesuguseid masinaid, vaguneid, autosid, jalgrattaid, elektriaparaate, teaduslikke instrumente, pronksasju ja igasugust raudkaupa: lukke, nuge, naelu, nööpnõelu, õngekonkse, kirjutussulgi. Suuri lennukitehaseid on niihästi Birminghamis kui ka ta ümbruses (eriti Coventry's). Uuemate suurte tehaste kõrval on Birminghamis ka hulk väikesi töökodasid.

Sheffield on terase linn. Ta on spetsialiseerunud kõrge väärtusega terase ja teraskaupade valmistamises, nagu rasked relvad, soomusplaadid, raudteevagunite rattad ja teljed, kangakudumisteljed jne. Sheffield ja Birmingham on Inglismaa relvatööstuse peakeskuseks. Neis töötavad Vickers'i tehased, maailma relvatööstuse suurimaid firmasid.

Birminghami rajoon on tuntud *Musta maa* nime all. Omal ajal näitas ta esimesena oma näotuses kapitalistliku maetööstusrajooni pilti, kus puuduvad täiesti rohelised alad ja kus on igal pool kivisöe- ja metalliräbuhunnikud, kus kõik on suitsuvines, kus valdavas enamuses on kasarmutaolised vabrikumajad ja viletsad vormitud onnikesed.

Lõuna-Wales'i kivisöe ja metallurgia rajoon. Lai Wales'i poolsaar, mis sirutub läände, on võrdlemisi kare mägismaa. Suurem osa temast on hõredalt rahvastatud. Kuid mägismaa lõunaserval, Bristoli lahe rannikul, on suur tööstusrajoon. Selle rajooni pearikkus on kõrge väärtusega kivisüsi, mis erineb kõrge soojusvõimsusega ning mis jätab põletamisel järele väga vähe tuhka; kivisöe sort „cardiff" on maailmakuulus aurumasinate kütteainena. Kivisöe kihid ulatuvad siin paljudes kohtades otse maapinnale. Basseini lähedus merele kergendab kivisöe transporti. Suurel hulgal veetakse kivisütt siit välismaale. Söeveo peasadam on *Cardiff.*

Lõuna-Wales'i metallurgiatööstuses kasutati varemalt kohalikku rauamaaki; selle lõppedes hakati metallurgias kasutama imporditud maaki ning tööstus keskendus sellepärast otse rannikule. Metallurgia on siin spetsialiseerunud terase ja pleki toodangule.

Lancashire'i ja Yorkshire'i tekstiiltööstuse rajoonid. Mõlemal pool Penniini mäestikku on Inglismaa kaks tekstiiltööstuse pearajooni: *Lancashire'i puuvillatööstuse rajoon läänes ja Yorkshire'i villatööstuse rajoon idas.* Nende mõlema rajooni vahel on tihe seos. Neid eraldav Penniini mäestik on madal, teda läbivaid orgusid mööda kulgevad mitte ainult raudteed, vaid ka kanalid, mis ühendavad ida- ja läänenõlva jõgesid. Mõlemas rajoonis on tekstiiltööstus kombineeritud kivisöe toodanguga ja masinate valmistamisega tekstiiltööstuse jaoks ja isegi keemia- ja relvatööstusega, mis eriti suureks arenes Teise Maailmasõja kestel. Mõlemasse rajooni on koondatud määratu suured hulgad tööstuse alal töötavast rahvastikust.

Penniini mäestiku ümbrus on juba igivanast ajast saadik olnud lambakasvatuse ja villa käsitsi ümbertöötamise rajooniks, sellepärast on kohalikul rahval kogemusi lõngaketramises ja kudumises. Puuvillatööstuse arenemisele andis tõuke India sitsriide ilmumine Inglise turule, selle

riide suur tarvitus oli põhjuseks Inglise puuvillatööstuse rajamisele. Liverpool, millel olid tugevad kaubanduslikud sidemed koloniaalturgudega, muutus Lancashire'i varustajaks puuvillaga. Käitiste jõuallikaiks olid algul jõed, mis voolavad alla Penniinide nõlvadelt. Aurumasinate leiutamisel ning tööstuse üleminekul kivisöeküttele alustati Lancashire'i ja Yorkshire'i kivisöebasseinide kasutamist. Peale selle andis õhuniiskus, eriti just Lancashire'is, ketrusele tarviliku elastsuse.

Puuvillatööstus oli Inglismaale uueks tööstusharuks. Selle arendamine andis tõuke ketrusе ja kudumise mehhaniseerimisele. Terve rida leiutisi, mis võeti kasutamisele Lancashire'i puuvillatööstuses, tekitasid täieliku revolutsiooni tekstiiltööstuse tehnikas.

Lancashire'i peakeskused on *Liverpool* ja *Manchester*. Liverpool asub Mersey jõe suubumise kohal Iiri merre, Manchester on temast 45 km ida pool. Neid linnu ühendab 5 kahe rööpmepaariga raudteeliini ja kanal, mis on kõlblik ka merelaevadele.

Liverpool on Lääne-Inglismaa peasadam. Väljaveos on tal esimene koht Suur-Britannias, sisseveos teine koht Londoni järel. Liverpooli tähtsam kaubandusliiklus toimub Ameerikaga, Lääne-Aafrikaga, osalt ka Austraalia ja Indiaga. Liverpooli imporditakse puvilla, villa, džuuti, metalle, naftat; eksporditakse riidekangaid, lõnga, tekstiilmasinaid. Oma kaubanduslike läbikäikude ja sisseseadete poolest on Liverpool tähtsamaid sadamaid maailmas.

Manchester on Lancashire'i tööstusrajooni keskuseks. Tema ümber on terve rühm tööstuslikke linnu; igaüks neist on spetsialiseerunud eri ketruse või riidesordi valmistamises. Hulk ettevõtteid töötavad abikäitistena: töötlevad ja värvivad lõplikult kangaid, valmistavad värve jne. Tekstiilmasinate tehased teenindavad mitte ainult Inglise tööstust, vaid saadavad suure hulga masinaid ka välismaale.

Vabrikud ja tehased asuvad peamiselt Manchesteri eeslinnades. Manchesteri pärislinnas on kaubandusettevõtted, kontorid ja laod. Kanali tõttu on Manchester ka tähtis sadamalinn.

Yorkshire'i villatööstuse rajoonis on tähtsamaiks tööstuskeskusteks *Bradford* ja *Leeds*. Yorkshire'i peasadam on *Hull* Humberi jõe suudmes.

Põhja-Inglismaa kivisöe, metallurgia ja laevaehituse rajoon. See rajoon levib Inglismaa kirderannikul. Just ranniku läheduses on võimsamaid kivisöebasseine kogu Inglismaal.

Kivisöerajooni keskuseks on *Newcastle* Tyne jõe suudmes. See on suurim söesadam Inglismaa idarannikul, samuti ka suurimaid laevaehituskeskusi. Välimuselt on see linn kivisöenõest ja -tolmust täiesti must.

Lõuna pool on *Middlesbrough*, suur metallurgiakeskus. Selle linna läheduses on rauamaagi lademeid, kuid siia imporditakse ka palju välismaa maake, mis on kõrgema väärtusega kui kohalikud maagid. Newcastle'is ja Middlesbroughis on suured keemiatööstused.

Šotimaa.

Šotimaa peamine tööstuse ja põllumajanduse rajoon on Kesk-Šoti alang. *Clyde'i* jõe ääres asub Glasgow' linn, suurim Šotimaa tööstuskeskus (1,1 milj. elanikke). Glasgow' ümbrus on *kivisöe- ja metallurgiatööstuse vana rajoon.*

Glasgow on Suur-Britannia laevaehituse keskus. Clyde'i jõe alamjooksul on kilomeetrite ulatusel laevatehased. Siin on ehitatud hulk suurimaid laevu Briti kauba- ja sõjalaevastikule. Peale kivisöe-, metallurgia- ja laevaehitustööstuse on Glasgow' rajoonis palju tekstiil-, keemia- ja klaasitööstusi.

Kesk-Šoti alangu idaserval, Firth of Forth'i lahe lähedal, on *Edinburgh*, Šotimaa poliitiline ja kultuuri keskus. Edinburgh'is on ülikool; trükitööstuse alal on Edinburgh teisel kohal Londoni järel.

TARTU ÜLIKOOLI RAAMATUKOGU

Šotimaa mägirajoonid.

Põhja-Šoti mägismaa, mis hõlmab suurema osa Šotimaast, on hõredalt rahvastatud ja mahajäänud rajoon. Looduslikud tingimused on siin võrdlemisi karedad; viljakat mullastikku leidub ainult orgudes ja rannikul. Majanduse peamiseks haruks on karjandus, kuid ka see pole eriti arenenud. Põldude all on õige väike osa üldpinnast. Peamiseks viljaks on kaer. Rannikul elatub rahvastik kalapüügist.

Lõuna-Šoti mägismaa on madalam ja üldpinnalt ka väiksem kui Põhja-Šoti mägismaa. Mägedes on arenenud lambakasvatus, orgudes on karjandusfarmid ja odra- ning nisuväljad. Linnad on väikesed. Nendes on tähtsamaks tööstuseks villase riide tööstus.

Šotimaa rannikul ja lähedastel saartel on palju suletud lahtesid ja lõukaid. Siin on rida Briti sõjalaevastiku baase (nende hulgas ka tähtis Scapa Flow' baas Orkney saarestikus).

BRITI IMPEERIUM.

Ulatus ja tähtsus. Briti impeerium ulatub kõigisse maailmajagudesse ja kõigisse maakera vöötmeisse — Arktisest kuni Antarktiseni. Ametlike andmete järgi on Briti impeeriumi üldpindala (arvates selle hulka ka Suur-Britannia) üle 34 milj. km²; rahvastiku arv on 550 milj. inimest, s. o. peaaegu ¼ maakera kogupindalast ja rahvaarvust. Sellele lisanduvad veel sellised riigid nagu Egiptus, Irak, Omaan, mis loetakse vormiliselt küll iseseisvaks, kuid tõeliselt seisavad Inglismaa kontrolli all. Peale selle arvatakse Suur-Britanniale kuuluvaks tohutud rahvastamata alad Antarktises, mille pindala pole praegu veel täpselt teada.

Suur-Britannia ise moodustab Briti impeeriumist ainult 1/140 pindalast ja omab ainult 1/11 rahvastikust.

Koloniaalimpeeriumi valdamine annab Suur-Britanniale määratu suure võimu. Briti impeeriumis leidub väga mitmesuguseid varusid. Nii annavad Briti valduskonnad 2/3 maailma kulla kogutoodangust, ligi 9/10 maailma niklitoodan-

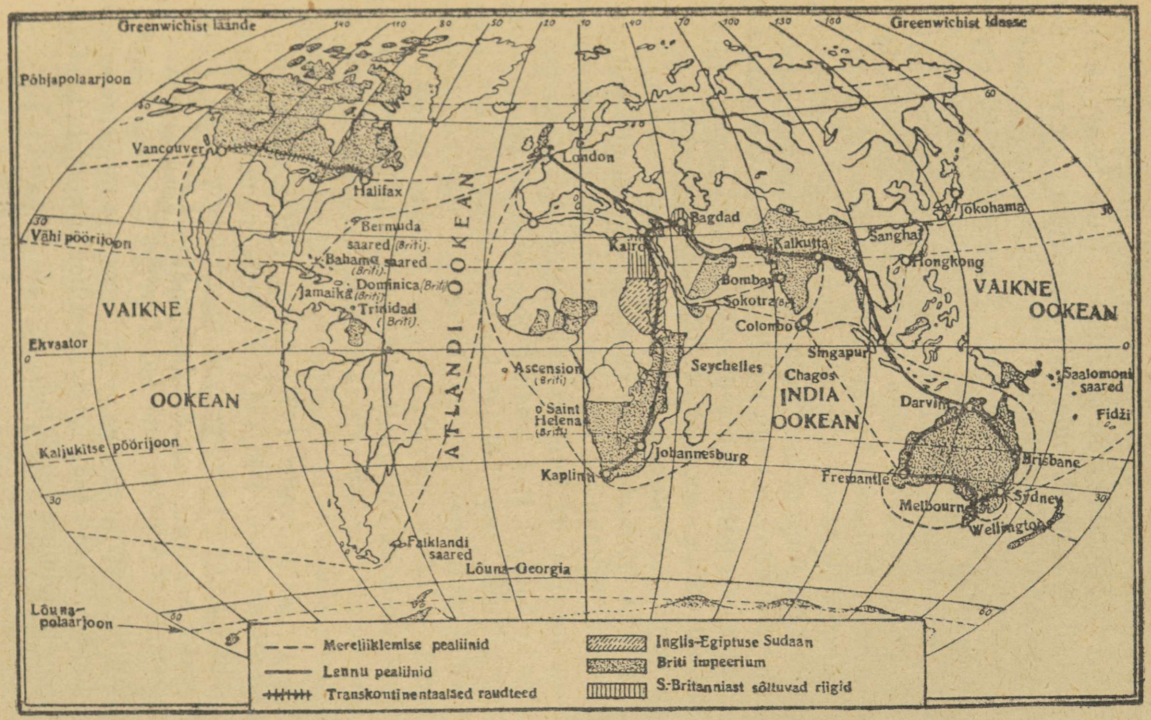

11. joon. Briti impeerium.

gust, peaaegu $^2/_3$ mangaani-, 30—40% inglistina-, vase-, tsingi-, seatina-, pool maailma kautšuki- ja villatoodangust (maailma kogutoodang on arvestatud ilma NSV Liiduta). Kuid on siiski varusid, mida Briti impeeriumis on vähe. Selline on seisund naftatoodangus (Briti impeeriumis saadakse ainult umbes 3% maailma nafta kogutoodangust). Inglise kapital asendab nafta puudust sellega, et toodab seda neis riikides, mis ei kuulu Briti impeeriumi maade hulka, näit. Venetsueelas, Iraanis, Irakis (enne Teist Maailmasõda ka Rumeenias ja Hollandi Indias). Briti asumaad on tohutuks turuks Inglise tööstuse kaupade turustamisel. Neisse on mahutatud ka suurem osa Inglismaalt väljaviidud kapitalidest. Ka võimaldavad kogu maailmas laialiolevad asumaad, mille hulgas on palju strateegiliselt tähtsaid punkte, Inglismaale kontrollida suuremat osa tähtsamaid mereteid.

Briti impeeriumi koostis. Briti impeerium koosneb riikidest, mille arenemistase on mitmesugune ja mis sõltuvad mitmeti Suur-Britanniast. Rohkem arenenud Briti impeeriumi osad on saavutanud laialdase omavalitsuse. Need on nn. dominioonid: 1) *Kanada* (Põhja-Ameerikas); 2) *Austraalia riikideliit*, mis hõlmab kogu Austraalia ühes lähedalolevate saartega; 3) *Uus-Meremaa* (saared Vaikses ookeanis); 4) *Lõuna-Aafrika Unioon*. Valdav enamus rahvastikust Kanadas, Austraalia riikideliidus ja Uus-Meremaal on emigrandid Inglismaalt. Kõrgema arenemistaseme on saavutanud Kanada ja Austraalia riikideliit. Dominioon *Iirimaa* tunnistas enda 1937. aastal sõltumatuks riigiks. *Newfoundland* (saar Põhja-Ameerikas) on dominioonidest kõige tähtsusetum ja kõige vähem iseseisev ning kaotas 1933. aastal ajutiselt oma dominiooniõigused.

Igas dominioonis on olemas tavalised kodanlik-demokraatliku riigikorra organid — parlament ja ministeeriumid. Dominioonid võivad saata diplomaatilisi esindajaid teistesse riikidesse ja sõlmida lepinguid.

Koguni teises olukorras on Suur-Britannia asumaad. Asumaade põhirahvastik koosneb pärismaalastest; nad on õigusteta ja neid ekspluateeritakse halastamatult. Inglasi on siin vähe; need on peamiselt ametnikud, sõjaväelased, ettevõtjad. Asumaadel ei ole omavalitsust. Nende majandus on vähe arenenud. Eriline tähtsus Inglise asumaade hulgas on *Indial*, kus elab 389 milj. inimest. See on Briti koloniaalvõimsuse baas ja ühtlasi ka selle nõrk koht: India rahvad nõuavad iseseisvust.

Pärast Esimest Maailmasõda kuulusid Briti impeeriumi maade hulka ka mandaatterritooriumid, mis allusid kas otse Suur-Britanniale või ka tema dominioonidele.

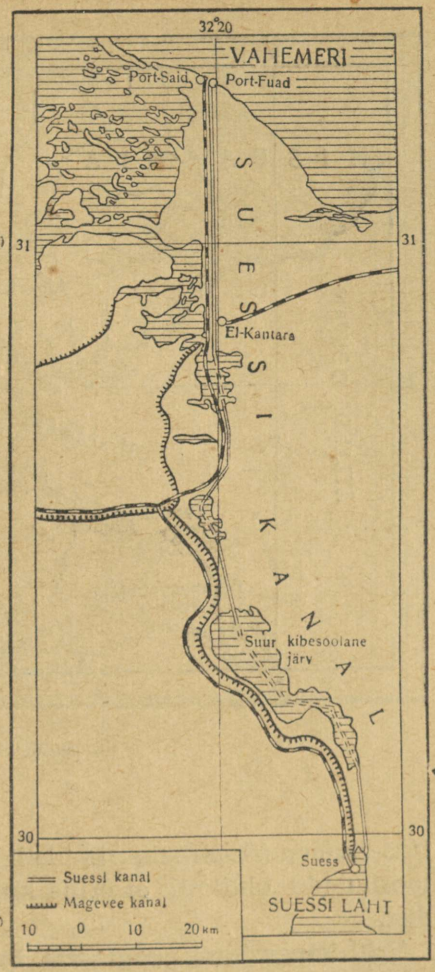

12. joon. Suessi kanal.

Sellised territooriumid olid näiteks: *Palestiina* Ees-Aasias ja *Tanganjika* Aafrikas (Inglismaa mandaadid), *Edela-Aafrika* (Lõuna-Aafrika Uniooni mandaat), endine Saksamaa

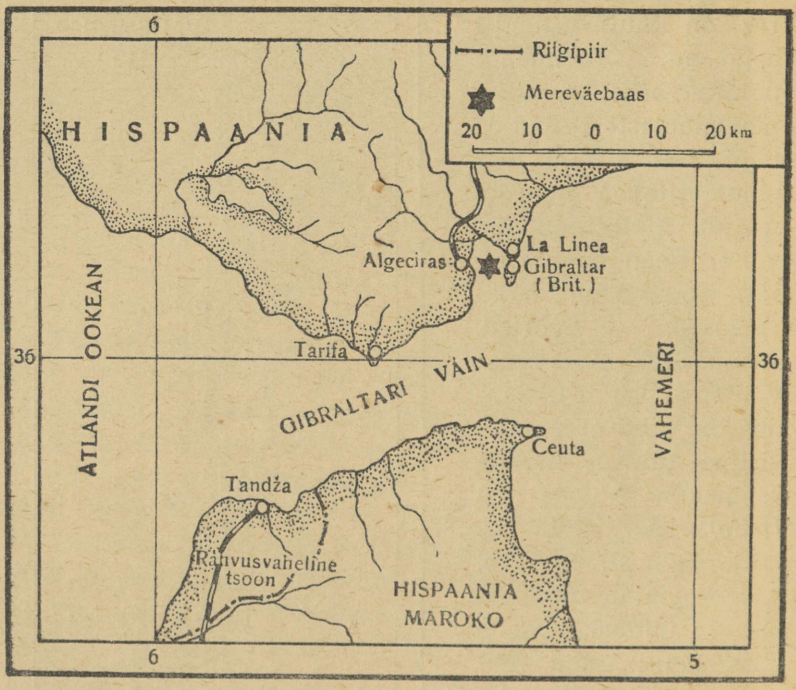

13. joon. Gibraltar.

Uus-Guinea (Austraalia riikideliidu mandaat). Mandaat-territooriumide olukord ei erine kuigi palju asumaade seisundist.

Briti impeeriumi geograafia. Briti impeeriumi põhivalduskonnad on koondatud Atlandi ja India ookeani. Atlandi ookeani osas tekkis Suur-Britannia võimsus ja siin pandi alus tema asumaade-ekspansioonile. Atlandi ookeani idaosas asetseb ka metropol, emamaa, selle vastas teisel pool ookeani on *Kanada* ja *Lääne-India asumaad*, vanimad Inglismaa valduskonnas; Aafrika rannikul on *Nigeeria, Kulla-*

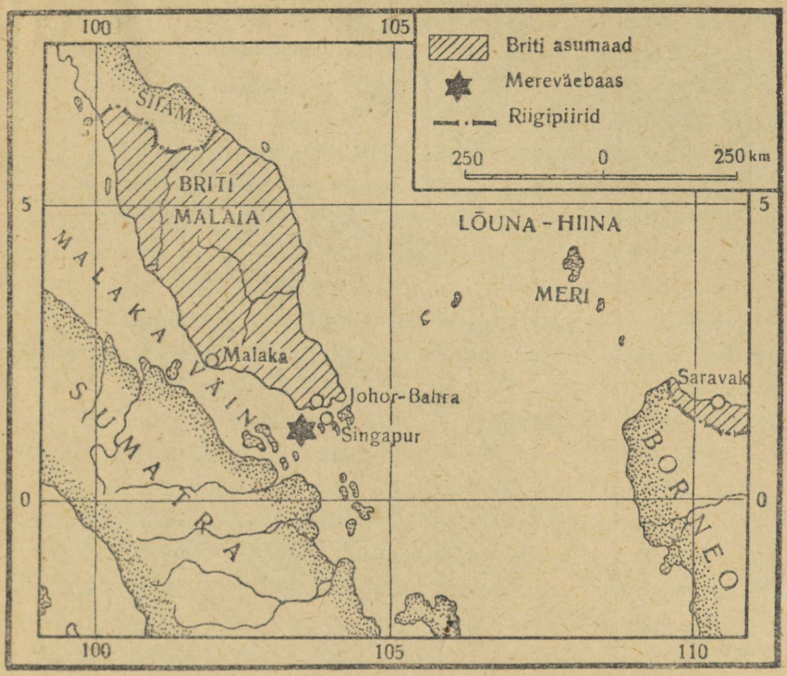

14. joon. Singapur.

rannik ja teised asumaad, samuti ka *Lõuna-Aafrika Unioon*, mis avanevad Atlandi ja ka India ookeanile.

Emamaast hargnevad Briti impeeriumi *mereteed:* tee Indiasse ja Austraaliasse Vahemere ja Suessi kanali kaudu, tee Lõuna-Aafrikasse ja selle ümbrusse India ookeani ning Transatlandi teed Kanadasse ja Lääne-Indiasse.

Briti asumaade valduskondade põhimassiiv on India ookeani rannikul. See on Briti impeeriumi koloniaalelu keskus. India ookean on peaaegu täielikult ümbritsetud Briti asumaade vööndiga. Aafrika läänerannikul on Inglismaa

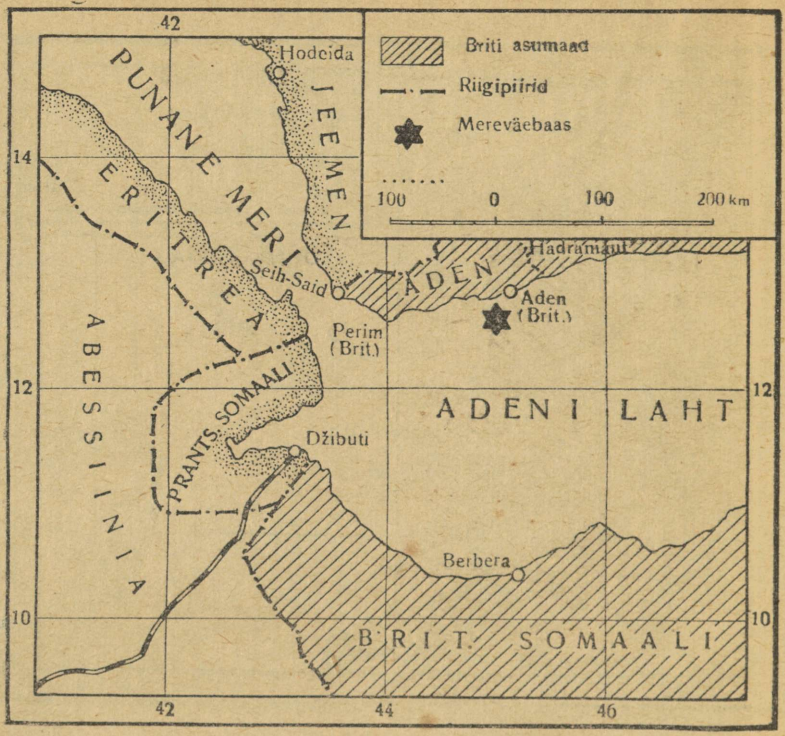

15. joon. Aden.

asumaade ja Inglismaast sõltuvate riikide ahelik, alates *Egiptusest* kuni *Lõuna-Aafrika Unioonini* (sealhulgas *Inglis-Egiptuse Sudaan, Keeniamaa, Tanganjika, Põhja-* ja *Lõuna-Rodeesia);* ida pool on *Austraalia riikideliit,* mille lääneosa on pöördud vastu India ookeani, põhja pool on *India, Birma, Malai riigid* India ja Vaikse ookeani piiril. Sissesõit India ookeani ja teed üle selle on kaitstud mereväe baaside ahelikuga: Vahemere pool on *Adeni* kindlus; Atlandi ookeani lõunapoolses osas — *Simonstown*

(Kaplinna lähedal); Vaikse ookeani pool — *Singapur* ja *Austraalia baasid.* Ühendavaks lüliks Atlandi ja India ookeani vahel on tee, mille moodustab *Gibraltari merekitsus — Vahemeri — Suessi kanal — Punane meri.* Siin asub impeeriumi liiklemise põhimagistraal (Suur-Britannia — India, kaugemale ulatuvate harudega). Suessi kanali kaudu toimub peaaegu kogu Euroopa aurulaeva-liiklemine Ida- ja Lõuna-Aasia riikidesse, Austraaliasse ja Ida-Aafrikasse. Suessi kanali pikkus on 160 km (kanalist sõidab igal aastal läbi 5—6 tuhat laeva, mis veavad 25—30 milj. tonni kaupa). Selle impeeriumi ühenduste osa strateegiline tähtsus on väga suur. Teda kaitseb terve ahelik mereväe baase; läänepoolse sissesõidu juures Vahemerre on *Gibraltar,* keskel — *Malta* saar, idas — kindlustatud saar *Küpros, Haifa* (Palestiinas), *Aleksandria* ja *Port-Said* (Egiptuses).

Teine tee India ookeani läheb ümber Aafrika. Teise Maailmasõja kestel, kui Inglismaa pidi ajutiselt peaaegu katkestama liiklemise Vahemere kaudu, muutus see tee peaühendusteeks Inglismaa ja India ookeani ranniku riikide vahel. Suurima tähtsusega on sel teel Lõuna-Aafrika Unioon.

V a i k s e s o o k e a n i s on Inglismaa positsioonid tugevamad selle edelapoolses osas, s. o. tema piiril India ookeaniga. Siin asetsevad Uus-Meremaa, Austraalia riikideliit ühes Uus-Guinea idaosaga, Malai riigid mereväe baasi Singapuriga (Malaka väinas), Hongkong (Lõuna-Hiina rannikul). Ameerikas külgneb Vaiksele ookeanile Kanada lääneosa. Vaikses ookeanis on laiali paisatud palju väiksemaid saari, mis kuuluvad Inglismaale, eriti selle lõunaosas. Kuid siiski on Inglismaa positsioonid Vaikses ookeanis üldiselt nõrgemad kui Atlandi ja India ookeanis. See oleneb sellest, et Vaikse ookeani valdused on kaugel Inglismaast, ja ka sellest, et Vaikses ookeanis on USA-l tugevamad positsioonid.

IIRIMAA.

Iiri saar jaguneb poliitiliselt kahte ossa: 1) Põhja-Iirimaa (ehk Ulster), mis kuulub Ühendkuningriigi (Suur-Britannia ja Põhja-Iirimaa) koostisse; ta pindala on 14 tuhat km², rahvast elab siin 1,3 milj.; pealinn on *Belfast*; 2) Iiri vabariik (iiri keeli Eire); pindala 69 tuhat km², rahvast 3 milj. Iirimaa rahvastiku põhiosa — iirlased — kuuluvad kelti rühma, kuid sajandid kestnud allumise tõttu Inglismaale kõneleb enamik iirlasi inglise keelt. Riigikord — vabariik. Pealinn — *Dublin.*

Looduslikud tingimused. Saare keskosa on madal tasandik, mille põhja- ja lõunaäärel kerkivad väikese kõrgusega mäemassiivid, eraldatud üksteisest laiade orgudega. Iirimaa, samuti kui Suur-Britannia läänepoolse ranniku kliima on tüüpiline ookeanikliima, niiske, päikesetu, kohane rohkem niitude soetamiseks ja põlluheina kasvatamiseks kui teravilja kultuurideks. Iirimaa jõed pole suured, kuid nad on veerikkad; peajõgi on *Shannon*, mis läbib rea järvi. Maavarade poolest ei ole Iirimaa rikas. Suuremad varud on ainult turvast.

Majandus. Iirimaa arenemist takistas mitme sajandi jooksul Inglismaa surve. Inglismaa valitsus surus maha iiri rahvusliku vabastamisliikumise, kuid revolutsioonilise liikumise survel, mis haaras Iirimaa Esimese Maailmasõja lõpul, oli Inglismaa sunnitud kompromissidele ja andma suuremale osale Iirimaast dominiooni õigused (1921. aastal). 1937. a. kuulutas Iirimaa end sõltumatuks. Iiri valitsus püüab taaselustada iirlaste rahvuskeelt.

Iirimaad rõhuva koloniaalsurve tulemuseks on tema majanduslik mahajäävus. Alates 1845.—1846. a., millal viljaikalduse tagajärjel maad tabas kole nälg, on rahvast Iirimaalt massiliselt välja rännanud, peamiselt Põhja-Ameerika Ühendriikidesse. 60 aasta kestel on rahvaarv vähenenud peaaegu kaks korda.

Iirimaa majanduse aluseks on loomakasvatus. Eluskari ja loomakasvatuse saadused (sealiha, tapetud kodulinnud, piimasaadused, munad) moodustavad $^2/_3$ Iirimaa kogueksportidst. Rõhuv osa sellest läheb Inglismaale. Põllundus on teisel kohal (peakultuurid on kartul, kaer ja söödajuurikad). Niitude all on pindalast suurem osa kui põldude all. Oma viljavarudest ei jätku rahva toitmiseks.

Iirimaal on valdavas enamuses väikeomanike-kehvikute majapidamised, mis harilikult ei suuda saada otsa otsaga kokku. Sellest varatust massist eraldus vähearvuline, kuid tugev rühm peremehi-kulakuid.

Tööstusharudest on Iirimaal rohkem arenenud toiduainete tööstus (õllepruulimine, või- ja juustuvalmistamine, jahvatus, peekonitootmine

jne.). Suuremad ettevõtted on enamikus loodud inglise kapitaliga. Iirimaa valitsus püüab arendada rahvuslikku tööstust. Tähtsamad tööstuskeskused ja sadamalinnad Iirimaal on *Dublin* (470 000 el.) ja *Cork*.

P õ h j a - I i r i m a a, mis jäi Ühendkuningriigi koosseisu, oli vanasti Inglismaa valitsemise baasiks Iirimaal. Siin teostati juba XVII sajandi keskel Iiri maade massiline konfiskeerimine, kuhu asustati inglasi-sõjakoloniste. Põhja-Iirimaa kodanlus on tihedas seoses Inglismaa kodanlusega. Tööstus on siin rohkem arenenud kui mujal Iirimaal. *Belfast* (420 000 el.) on tähtis laevaehituse, lennuki- ja linatööstuse keskus. Põhja-Iirimaal on arenenud põllundus (kaera, kartuli, lina kasvatus) ja karjandus.

PRANTSUSMAA.

Prantsusmaa asetseb Euroopa mandri lääneosas. Talle kuulub ka *Korsika* saar Vahemeres. Pindalalt on Prantsusmaa 551 000 km²; elanikke on 41,5 miljonit. Pealinn on *Pariis*. Riiklikult korralt on Prantsusmaa vabariik. 1940. a. juunis kaotas Prantsusmaa sõjas Saksamaa vastu. Riigi juhtimises pääses võimule reaktsiooniline valitsus, kes kapituleerus Saksamaale ja muutus Saksamaa fašismi kuulekaks käsutäitjaks. Väljaspool Prantsusmaad loodi organisatsioon „Võitlev Prantsusmaa", mille ümber koondusid kõik prantslased, kes jätkasid võitlust fašistliku Saksamaaga.

1943. a. juunis moodustati „Rahvuslik vabastamiskomitee", kelle võim ulatus kogu Prantsusmaa territooriumile, mis oli vabastatud vaenlasest. 1944. a. suvel maabunud liitlaste väed koos prantsuse patriootidega, kes ei katkestanud võitlust saksa fašistliku ikke vastu, vabastasid Prantsusmaa. Pärast seda reorganiseeriti „Rahvuslik vabastamiskomitee" Prantsusmaa Ajutiseks Valitsuseks.

1946. a. jõustus Prantsusmaal uus konstitutsioon, mis on demokraatlikum kuni 1940. a. kehtinud konstitutsioonist.

Kodanlikust revolutsioonist 1789.—1794. a. peale jaguneb Prantsusmaa administratiivselt departemangudeks. Kuid geograafilises kirjanduses

kasutatakse departemangude nimetuste asemel sagedamini endiste provintside nimetusi, milledeks jagunes riik enne revolutsiooni. Mitmed neist ajaloolistest provintsidest on säilitanud omapärasusi majanduses, rahva eluolus, keelemurdes ja hoonete ehituses; sellega on seletatav vanade nimetuste visa säilimine. Tähtsamaid provintse on: *Provence* ja *Languedoc* lõunas, *Gascogne* edelas (Garonne'i jõgikonnas), *Bretagne*, *Normandia* (loodes), *Burgundia* (Saône'i orus), *Champagne* (Pariisist ida pool), *Lotring* (kirdes) ja *Elsass* (Reini ääres).

Looduslikud tingimused.

Geograafiline asend, piirid. Prantsusmaal on kaks merepiiri rinnet. Üks rinne (loodes ja läänes) on pöördunud Atlandi ookeanile, teine (lõunas) Vahemerele. Sellises asendis on Lääne-Euroopa riikidest veel ainult Hispaania — Prantsusmaa lõunanaaber. Kuid Hispaania asub kaugel Euroopa majanduse keskustest. *Pürenee mäed*, mis lahutavad Prantsusmaad ja Hispaaniat, on raskesti läbitavad, eriti keskosas. Prantsusmaa aga külgneb laial rindel rea riikidega: Belgia, Saksamaa, Šveitsi ja Itaaliaga; Inglismaast lahutab teda ainult kitsas väin.

Piiriks Itaalia ja Šveitsi vahel on *Lääne-Alpid* ja *Šveitsi Juura mäestik*. Alpid on küll Püreneedest kõrgemad, kuid nad on sobivamad liiklemiseks. Mäekurud Prantsusmaa ja Itaalia vahel on võrdlemisi madalad ja läbitavad. Tähtsam raudtee, mis ületab Alpid Prantsuse-Itaalia piiril, läbib Mont Cenis'i tunneli. Piir Saksamaa kohal kulgeb osalt Reini jõel, kuid kogu kirdepiiril (Belgia, Luksemburgi, osalt ka Saksamaa kohal) ei ole mingit looduslikku rada. Prantsusmaa madalmik ühtib Lääne-Belgia madalmikuga, mis omakorda külgneb Hollandi ja Põhja-Saksamaa madalmikuga. Siin on avatud tee niihästi rahulikule liiklemisele kui ka sõjalistele kokkupõrgetele. Prantsusmaa piiride üldpikkus on 5300 km, millest 3100 km läheb meresid mööda. Atlandi

ookean puudutab Prantsusmaa rannikut La Manche'i väina (Inglise kanali) ja laia Biskaia lahe kaudu. Prantsusmaa seos kahe merega soodustas ta varajast majanduslikku arenemist. Igivanast ajast peale on Prantsusmaa territooriumi läbinud kaubateed, ühendades Vahemere-maid riikidega, mis asuvad Põhjamere ja La Manche'i rannikul.

Pinnaehitus. Jõed. Prantsusmaa pindala jaguneb peaaegu ühesuurusteks tasandiku ja mägismaa aladeks. Mägede asend ja ehitus on sellised, et see ei tekita erilisi raskusi ei põllumajandusele ega transpordile. Kõrged mäestikud kerkivad riigi ääremaadel: *Püreneed* edelas, *Alpid* kagus. *Alpide* ja kogu Euroopa kõrgeim punkt *Mont Blanc* (4810 m) asub Prantsusmaal, Itaalia piiri lähedal.

Prantsusmaa sisemised mäestikud on vanad massiivid, mis on tublisti kulunud ja tasandunud. Selline on *Keskmassiiv*, mis hõlmab tohutu suure ala lõunapoolses keskosas. Geoloogiliselt on see kõige vanem Prantsusmaa osa. Tema pinnamood on lainjas platoo, keskmise kõrgusega 800—1000 m. Kagus kerkib Keskmassiiv kaunis järsku Vahemere rannikult ja Rhône'i orust (massiivi kõrget serva nimetatakse *Cevennideks)*; põhja ja lääne poole madaldub ta pikkamisi. Massiivi keskosas näeme kustunud tulemägede rühmi *(Cantal* ja *Mont-Dore)*, mis ulatuvad 1000 m kõrguseni. Teine vanade mägede rühm on kirdes. Need on *Vogeesid* (kuni 1420 m) ja madalad *Ardennid*, mis jäävad juba suuremalt osalt Belgia piiridesse.

Läände ettenihkunud *Bretagne'i* poolsaar on ehituselt ja maastiku iseloomult sarnane teisel pool La Manche'i oleva Cornwall'iga (Inglismaal). Siin kerkivad madalad mäeahelikud, vanade Armoorika mägede jäänused. Nad hõlmavad ka naaberpoolsaare Cotentin'i ehk Normandia. Välja arvatud Armoorika mägede kõrgemad tipud, on Prantsusmaa kogu Atlandi ookeani ranniku poolne külg madalmik. Kõige laialdasem madalmik on põhjas. See on nn. *Pariisi bassein*

(teisiti ka *Põhja-Prantsusmaa madalmik),* mis ulatub La Manche'i ja Põhjamereni. Edelas laiub Biskaia laheni *Garonne'i* jõe (ka *Akvitaania) madalmik.*

Ida-Prantsusmaal valitseb mägine reljeef, mis ei anna kuigi palju maad madalmikele. Keskmassiivi ja Alpide vahel on kitsas Vahemerele väljuv Rhône-Saône'i org. Prantsusmaale kuulub ka läänepoolne osa Ülem-Reini orust, mis on läbikäiguks Prantsuse Vogeeside ja Saksamaa Schwarzwaldi vahel.

Suurem osa Prantsusmaa jõgede võrgust kuulub Atlandi ookeani vesikonda. Peamiseks veelahkmeks on Keskmassiiv. Siin saavad alguse mitmed jõed, mis hargnevad põhja ja lääne poole. La Manche'i suubub *Seine'i* jõgi (700 km pikk); tema tähtsamad lisajõed on *Yonne, Marne, Oise.* Biskaia lahte suubuvad *Loire* (pikkus 1000 km) ja *Garonne* ühes Dordogne'iga ühise lehtersuudme — estuaari kaudu, mida nimetatakse *Gironde'iks.* Rida jõgesid põhjaosas kuulub ainult osalt Prantsusmaale; sellised on *Schelde, Maas* (prantsuse keeli *Meuse), Mosel* ja *Rein* (ainult vasak kallas). Vahemerre suubub ainult üks suur jõgi — *Rhône,* lisajõega *Saône* (Rhône'i pikkus on 760 km). Jõgede ülemjooksud ja lisajõed liginevad üksteisele, neid ei ole sellepärast raske ühendada kanalitega. Laevatamiseks on sobivamad Põhja-Prantsusmaa jõed, esijoones Seine. Lõunaosa jõgedel on puudusi: Loire ja Garonne tõusevad sagedasti üle kallaste (pärast hoovihmu Keskmassiivil), kuid suveti on nad väga veeahtrad. Rhône, mis saab oma vee Alpide jääliustikelt, on veerikas, kuid ta on järsu langusega. Seine'i ja Garonne'i suudmed etendavad tähtsat osa merelaevanduses.

Jõeorud on väga tähtsad maismaa liiklemises, sest neis rajatud teed ühendavad Prantsusmaa üksikuid osi. Eriti suur tähtsus on Rhône-Saône'i orul, kitsal koridoril Keskmassiivi ja Alpide vahel; tema kaudu avaneb juurdepääs Prantsusmaale Vahemere poolt, temas leidub soodsaid läbikäike

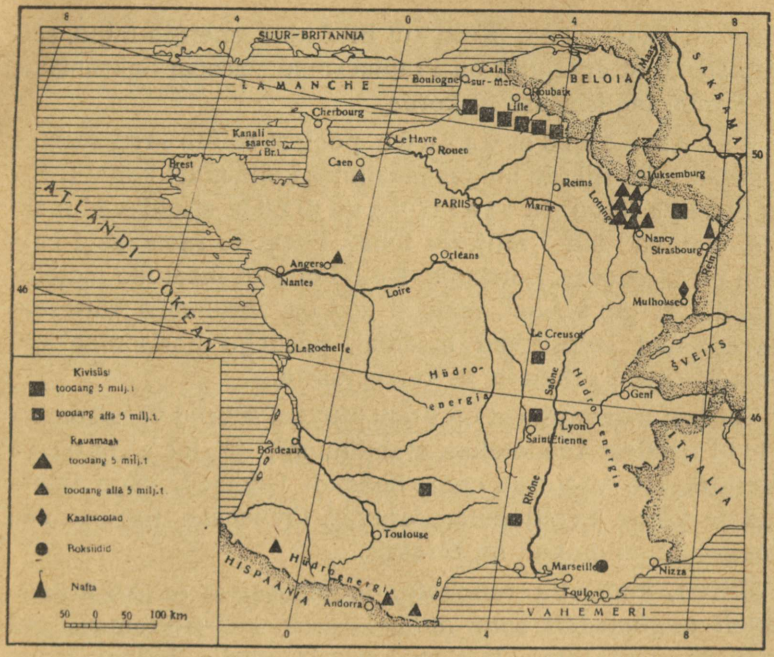

16. joon. Prantsusmaa maavarad.

Seine'i ja Reini jõe orgudesse, mis viivad La Manche'i ja Põhjamerele. Need on ajaloolised sõjavägede edasitungi ning kauba- ja kolonisatsiooniteed.

Mineraalirikkused ja hüdroenergia. Prantsusmaa on *rikas raualt, kuid vaene kivisöelt.* Kivisöe varusid arvestatakse kõigest 17 miljardile tonnile. Tähtsam kivisöe ala on põhjas Belgia piiri lähedal ning on Belgia kivisöebasseini jätkuks. Söe lademed asuvad kaunis sügaval, nende paksus ei ole kuigi suur. Head koksistuvat kivisütt on vähe. Naftavarud on Prantsusmaal väikesed (esineb ainult üks väike leiukoht Elsassis). Mägijõed, mis voolavad Alpidest, Püreneedelt ja Keskmassiivilt, annavad tähtsal määral

hüdroenergiat. Kuid kui liita kõik energia liigid, selgub siiski, et energialt on Prantsusmaa vaesem Saksamaast 13 korda, Inglismaast 10 korda.

Rauamaakide varude poolest seisab Prantsusmaa kapitalistlike riikide hulgas maailmas kolmandal kohal (USA ja Brasiilia järel). Metallivarud, mida sisaldavad maagid, ulatuvad üle 3 miljardi tonni. Peamine rauamaagi bassein on kirdeosas, Lotringis. Kuid Lotringi maakide metallisisaldus ei ole kõrge[1], maagid aga on võrdlemisi kättesaadavad: nad ladestuvad madalal, peaaegu horisontaalselt, ilma järskude niheteta ja katkestuseta.

Teistest maavaradest on Prantsusmaal suured varud boksiiti (sellest toodetakse alumiiniumi) ja kaalisoola (kasutatakse väetusainena). Boksiidi lademed, väga võimsad ja kõrge kvaliteediga, asuvad lõunaosas, Provence'is; kaalisoola leiukohad on Elsassis.

Kliima, mullastik, taimkate. Prantsusmaal esineb *kliimalistelt tingimustelt suur mitmekesisus.* Lääne-Prantsusmaal valitseb merekliima. Eriti pehme ja niiske kliima suure hulga pilviste päevadega ja tugevate tormidega on Bretagne'is. Suve keskmine temperatuur on Bretagne'is 16°, talve keskmine 7°; üldised kliimatingimused meenutavad siin Edela-Inglismaad. Ida poole minnes suureneb tublisti talve ja suve temperatuuri vahe, siin läheneb kliima juba paras-kontinentaalsele: talvel on külmad tuulevaiksed ilmad, suvi aga on päikesepaisteline ja palav.

Keskmassiivil on võrdlemisi kare kliima — talv on pikk, puhuvad külmad põhjatuuled; sademeid, peamiselt vihma, tuleb sagedasti.

---

[1] Lotringi maagid sisaldavad palju fosforit; see oli metallurgias seni takistuseks, kuni *Thomas* (1878. a.) leiutas terase sulatuse viisi, millega saadi hea kvaliteediga, fosforist puhastatud rauda. Malmist eraldatud fosforit hakati kasutama väetusainena (toomasjahu).

Vahemere rannik, mis on kaitstud põhjas Alpidega ja Keskmassiiviga, kuulub vahemere subtroopilisse kliimavaldkonda. Suved on siin palavad ja kuivad; valitsevad tuuled puhuvad lõunast (Saharast); suvine keskmine temperatuur on 22°; talv on soe (8°), märgatavate sademetega. Soe kliima on ka Rhône'i orus, kuid seal esineb tugevaid ja järske temperatuuri alanemisi; seda tekitab nn. *mistraal* — külm tuul, mis puhub Keskmassiivilt.

P õ l l u p i n d on Prantsusmaa suuremas osas võrdlemisi viljakandev, eriti Pariisi basseinis. Kuid on ka rajoone kehva põllupinnaga. Sellised alad on suurem osa Keskmassiivist, Alpide ja Püreneede kõrgmäestik, Bretagne (kus on suuri soisi alasid ja mägiseid kõrgustikke), samuti liivased alad Biskaia lahe rannikul (landid).

Prantsusmaa üksikud osad erinevad tublisti t a i m k a t t e l t, samuti ka põllumajanduse tingimustelt. Vahemere rannik on õlipuu, viinamarja, mooruspuu ja apelsinide kasvuala; viinamarja kasvatamine on tunginud ka põhjapoole, kuni Pariisi basseini kaguossa (Champagne'i provints). Loodeosa, eriti Bretagne, meenutab taimkattelt Inglismaad: kõrgustikel on kanarbikunõmmed ja palju soid; kasutusmaadel levivad niidud lopsaka rohuga. Põhja- ja kirdeosa läheneb põllumajanduse tingimustelt juba rohkem Kesk-Euroopale.

Metsad hõlmavad 19% kogu Prantsusmaa pindalast, s. o. pisut rohkem kui Inglismaal, kuid vähem kui Saksamaal. Valdavas enamuses on lehtpuud — tamm, pöök, valge pöökpuu, saar; jõeorgudes kasvavad pajud ja paplid. Vahemere vööndi metsades esinevad päris kastan ja korgitamm. Suur osa metsadest on istutatud metsad. Eriti suuri puude istutusi on toimetatud liiva-aladel (landides) Edela-Prantsusmaal. Praegu kasvavad siin suured massiivid männimetsa (randmänd). Looduslikud metsad on säilinud kõige rohkem Ida-Prantsusmaa mägismaadel: Vogeesides, Juura mäestikus,

Alpides. Tasandikel, kus pinnas on kohane põlluharimiseks, on suured metsad juba ammugi maha raiutud; kuid igal pool kasvab väiksemaid metsasalusid ja puude rühmi.

Rahvastik.

Rahvuslik koostis. Prantslased — rahvastiku rõhuv enamik — kuuluvad oma keelelt Euroopa rahvaste romaani rühma[1].

Prantsusmaa vähemusrahvad asuvad rohkem ääreosades. Lääne-Bretagne'is elavad *bretoonid* (üle 1 milj.), vanade keltide järeltulijad, kellede keel sarnaneb keltide omaga Wales'is (Inglismaal). Äärmises edelas, Pürenee mägedes, elavad *baskid* (ligi 125 000) — vanade ibeerlaste järglased, kes kunagi asustasid Edela-Prantsusmaad. *Korsiklased* (umbes 300 000) Korsika saarel kõnelevad itaalia keele korsika murrakut. Äärmises põhjaosas, Belgia piiri lähedal, elab rühm *flaame*, kes kõnelevad hollandi keelele lähedast flaami keelt.

Osa Elsassi ja Lotringi rahvast räägib saksa keele elsassi murrakut. Sakslased, vallutanud Elsassi ja Lotringi, püüdsid rahvastikku sunduslikult saksastada: sadu tuhandeid prantslasi viidi sealt välja ja nende asemele toodi sakslasi.

Rahvastiku nõrk iive. Immigratsioon. Prantsusmaa rahva arv kasvab väga pikkamööda. Loomulik iive on juba ammu väga väike. Viimastel aastatel enne Teist Maailmasõda ei olnud seda enam üldse. See on väga murelik küsimus Prantsusmaale; Prantsusmaa erikaal Euroopa rahvaste hulgas langeb alatasa. 1800. aastal oli Prantsusmaa (praegustes piirides) rahvastiku arvult esimene riik Euroopas (välja

[1] Romaani rühma kuuluvad rahvad, kelle keel on arenenud ladina keele alusel: prantslased, hispaanlased, itaallased, portugallased, lõuna-belglased (valoonid), rumeenlased.

arvatud Venemaa), praegu on ta nihkunud alla neljandale kohale (Saksamaa, Suur-Britannia ja Itaalia järel).

Pärast Esimest Maailmasõda vajas hävitatud maakondade taasüleehitamine suure hulga töökäsi, mida aga sõjas verest tühjaks jooksnud Prantsusmaa ei suutnud anda. Need täiendavad tööjõud andis tööliste sissevedu, immigratsioon (kõige rohkem Itaaliast ja Poolast). Tööliste massiline sissevedu avaldas määratu suurt mõju Prantsusmaa majanduse taastamisele. Tööliste juurdevool kestis peaaegu peatamatult kuni 1932. aastani, kuid siis takistas seda kriis ja põhjustas tagasivoolu.

Rahvastiku tihedus. Linnad. Rahvastiku keskmine tihedus on 76 inimest 1 km^2-l, s. o. $2^1/_2$ korda vähem kui Suur-Britannias. Tööstusrajoonides tõuseb rahvastiku tihedus kohati 300 inimeseni 1 km^2-l; kuid selliseid võimsate tööstuskeskuste koondisi, nagu on näiteks Lancashire'is Inglismaal, Prantsusmaal ei ole. Linnades elab pool kogu riigi rahvast.

Esimene linn Prantsusmaal nii rahvastiku arvult kui ka tähtsuselt on *Pariis* (5 milj. inimest ühes eeslinnadega). Pariisi järel tulevad suuruse poolest — *Marseille* (638 000), *Lyon* (500 000), *Bordeaux* (260 000).

Majanduse ülevaade.

Prantsusmaa arenemise omapärasusi.

Prantsusmaa tööstuse arenemise nõrkus enne Esimest Maailmasõda. XX sajandi alguses oli Prantsusmaa *agraar-industriaalriik pikaldase tööstuse arenemisega, võrreldes* eesrindlike kapitalistlike riikidega. Tööstuses domineeris tarbimisvahendite tootmine; eriti iseloomustav oli tekstiiltööstus ja toredusesemete toodang, mis põhjenes käsitööl. Välisturule importis Prantsusmaa puuvillast ja siidriiet, parfüüme, juveel-esemeid, põllumajanduslikest saadustest aga viinu, veine, juustu, puuvilja. Masinate valmistamine polnud küllaldane. Prantsusmaa vedas sisse tekstiilmasinaid, vedureid, mootoreid, põllumajandusmasinaid.

Prantsusmaa tööstuse arenemist pidurdavaist põhjustest tuleb märkida: 1) Prantsuse põllutööstuse puudulikku arenemist ja prantsuse külades domineerivat *vaest, vähese maaga talupoja seisust,* kes oli halb tööstussaaduste ostja; see takistas tööstusele vajaliku siseturu kujunemist; samal ajal pidurdas talupoegade massi kiindumus maasse loomast proletariaadikaadreid, mis on tarvilikud suurtööstuse arendamiseks. 2) *Kivisöe puudus* ja *vähesus* sundis suure osa tööstusele vajalikku kütteainet sisse vedama välisriikidest. 3) *Prantsuse-Preisi sõjas 1870.—1871. a. lüüasaamise* tulemusena kaotas Prantsusmaa tähtsad maakonnad Elsassi ja Lotringi, mis tugevdas Saksamaad Prantsusmaa arvel. 4) *Prantsusmaa kapitalide tähtsa osa väljavool välismaale.* Prantsusmaa kodanlus pidas kasulikumaks viia osa oma kapitali välisriikidesse, kui mahutada seda prantsuse tööstusse. Osa sellest väljavoolust teostus laenudena, mida anti teistele riikidele. Prantsusmaa oli *rahvusvaheline liigkasuvõtja.*

Pärastsõja-aegne industrialiseerimine. Versailles' rahulepingu alusel sai Prantsusmaa *tagasi Elsassi* ja *Lotringi.* Lotringis sai Prantsusmaa oma valdusse mitte üksi poole Lotringi rauamaagi basseinist, vaid ka esmajärgulised metallurgiatehased. Elsassiga siirdusid Prantsusmaale rikkad kaaalisoola lademed ja arenenud tööstus (tekstiil- ja masinaehitustööstus). Ka *Saarimaa kivisöe kaevandused* läksid ajutiselt Prantsusmaa valdusse. Samuti läks Prantsusmaale suurim osa *Saksamaa reparatsiooni- ehk heastusmaksudest.*

Prantsuse tööstuse arenemisele oli määratu suure tähtsusega *purustatud maade taastamistöö.* See töö, mis kestis pingeliselt 1919.—1926. a., lõi väga suure vajaduse ehitusmaterjalide, tööstuse ja transpordi varustuse, keemiliste väetusainete järele. Kogu tööstus purustatud maakondades tuli üles ehitada peaaegu uuesti. Väikeste, juba vananenud käitiste asemele ehitati esmajärgulised suured tehased. Niiviisi teostus prantsuse tööstuse tähtsa osa tehniline uuendamine.

Kogutulemusena *kasvas tööstuse tähtsus Prantsusmaa majanduses.* Tööstusest elatuva rahva arv sai peaaegu võrd-

seks rahva arvuga põllumajanduses (põllumajanduses tegeleb 35%, tööstuses 34% rahvaarvust). Kuid siiski on Prantsusmaal põllumajandusel suurem tähtsus võrreldуna mitte ainult Inglismaaga, vaid ka Saksamaaga.

Prantsusmaa majandus Teise Maailmasõja kestel. Vaatamata neile soodsaile tingimustele, mis kujunesid Prantsusmaal pärast Esimest Maailmasõda, *astus Prantsusmaa Teise Maailmasõtta siiski nõrgestatuna ja ettevalmistamatuna.* Selle põhjuseks oli Prantsusmaa suurkodanluse reaktsiooniline poliitika, mis teenis oma maa rahvuslikke huvisid. Teise Maailmasõja eelsetel aastatel ei suunanud Prantsusmaa juhtivad ringkonnad oma energiat mitte maa majanduslikule ja sõjalisele kindlustamisele, vaid prantsuse töölisklassi mahasurumisele, sest töölisi kartsid nad enam kui Saksamaa fašismi. Sellega on seletatav ka see kiirus, millega Prantsusmaa kodanluse juhtivad jõud kapituleerusid fašistlikule Saksamaale. Paljud suurimad prantsuse töösturid hakkasid pärast kapitulatsiooni töötama sakslaste jaoks.

Sõjaline purustamine, saksa okupatsiooni-armee ülalpidamine, selle röövimised ja vägivald, prantslaste saatmine sunnitööle Saksamaale, rahu puudus, vaatamata kapituleerumisele, — kõik see andis Prantsusmaa majandusele eriti raske hoobi. Prantsusmaa taastamine ja kogu ta tulevik sõltub kõigepealt ta ühiskondliku korra tervendamisest. Selle esimeseks tingimuseks on puhastustöö reaktsionääride seas, kes reetsid prantsuse rahva raskete katsumuste aastail. Teine tingimus, mis on seoses esimesega, on suurtööstuse ja pankade natsionaliseerimine, sest pangad ja tööstustrustid käputäie rahandustuusade käes („kakssada perekonda") on reaktsiooni peamiseks toeks. 1945.—1946. aastate jooksul, tänu prantsuse tööliste ja kommunistide poolt juhitud tööstus- ja tööministeeriumi pingutustele, on saavutatud suurt edu Prantsusmaa majanduse taastamisel. Mõned tööstusharud jõudsid sõjaeelsele tasemele.

Tööstus.

Tööstuse saaduste üldulatuselt seisis Prantsusmaa enne Teise Maailmasõja algust kapitalistlike riikide hulgas neljandal kohal.

Energeetiline baas. Prantsuse tööstuse nõrgaks kohaks on kütteainete puudus. Kuni Teise Maailmasõjani toodeti Prantsusmaal 45—50 milj. tonni kivisütt aastas (1946. a. kaevati 48 milj. tonni), kuna 25—30 milj. tonni kivisütt ja koksi veeti sisse välismaalt (Inglis-, Saksamaalt, Belgiast). Peale selle impordib Prantsusmaa palju naftat ja naftasaadusi. Maa lõunaosas asendatakse kütteainete puudujääk vee-energiaga; tööstus kasutab siin elektri-energiat jaamadelt, mis on ehitatud mäestikujõgedele.

Vanad tööstusharud. Prantsuse tööstuses esineb nagu Inglise tööstuseski harusid, mis juba ammust ajast on olnud juhtivaiks, kuid ka harusid, millede tähtsus on esile kerkinud alles viimasel ajal. Esimeste hulka kuuluvad: tekstiiltööstus (eriti siiditööstus), riiete valmistamine, tualett- ja toredusesemete tootmine (kallid pitsid, kindad, peenpesu, vaibad, puuder, lõhnaõlid, juveel-esemed). Pariis on juba ammust ajast olnud kodanlike moodide ettekirjutajaks ja prantsuse moekaubad on laialt kuulsad. Enne Esimest Maailmasõda kuulus neile tööstusharudele Prantsusmaa väliskaubanduses põhiline osa, viimasel ajal tabas neid aga krooniline kriis. Siiditööstusega võistleb kunstsiidi tootmine. Toredus- ja moe-esemete turustamine muutub ikka raskemaks. Tekstiiltööstuse pearajoonid on: Elsass *Mulhouse'i* linnaga (peamiselt puuvillatööstus), Põhjarajoon *Lille'i* linnaga (villa- ja puuvillatööstus), *Lyon'i* linn oma ümbruskonnaga (siiditööstus). Moekaupu toodetakse *Pariisis.*

Uued tööstusharud. Tööstusharud, mis nihkusid esile pärast Esimest Maailmasõda: metallurgia, masina-

ehitus, selle hulgas autotööstus, lennukiehitus, keemiatööstus, kunstsiidi tootmine. Purustatud maakondade taastamisel, samuti ka sõjalis-strateegilistel töödel (kindluste ehitamine jne.), leidis metallitööstuse toodang endale häid turustamisvõimalusi, — ta on tähtsal kohal Prantsuse ekspordis. Kuid taastamistöö lõppedes ja maailmakriisi saabudes sattus Prantsusmaa metallitööstus rasketesse tingimustesse. Rauamaakide, malmi ja terase tootmine langes. 1938. a. töödeldi Prantsusmaal 6 milj. tonni terast, 1943. a. ainult 1,6 milj. t, 1946. a. — 4,2 milj. tonni.

Lotringi rauamaagi bassein varustab maagiga mitte ainult Prantsusmaa metallurgiat, vaid vedas seda ka suurel hulgal välja (Belgiasse ja Saksamaale). Lotring annab umbes $^3/_4$ Prantsusmaa metalli kogutoodangust. Tähtuselt teine metallurgia rajoon on *Põhjarajoon*, kus töötatakse kohaliku kivisöega ja Lotringi maakide ja kaevanduste alusel; seal on arenenud ka masinatööstus. Tähtsad masinaehituse ja sõjatööstuse keskused on *Pariis* ja *Lyon*. *Sõjatööstuses* etendas suurimat osa Schneideri kontsern, mis ühendas palju masinatööstuse käitisi ja millel oli filiaale välismaal (Poolas, Tšehhoslovakkias, Rumeenias); selle kontserni kesktehased asuvad *Le Creusot'* linnas.

Prantsusmaale kuulub üks esimesi kohti maailmas boksiidi toodangus; osa boksiiti töödeldi alumiiniumiks Prantsusmaal, osa veeti välismaale.

Põllumajandus.

Põllumajanduse arenemise sotsiaal-ajaloolised tingimused. Kodanlik revolutsioon 1789.—1794. a. lõpetas Prantsusmaal feodaalse maavalduse. Selles just avaldubki tähtsamaid erinevusi Prantsuse küla ja Saksa- ning Inglismaa küla vahel.

Kuid siiski ei läinud tähtis osa mõisnike maavaldustest talupoegadele, vaid see osteti jõukamate, kodanlaste poolt, kes asutasid omandatud maadele kapitalistliku majapidamise. Vähese maaga varustatud talupojaseisus, kes oli küla peremeeste põhimassiks, kannatas raskete maksude all ja talupojal ei olnud jõudu ega vahendeid oma majapidamise tõstmiseks. See takerdus ikka rohkem ja rohkem maal lasuvaisse võlgadesse, langes orjusse ja liigkasuvõtjate võimusesse. Aja jooksul suurenes rahva kihitumine, diferentseerumine. Väike rühm suurmaapidajaid omas paremaid põllumaid, omas põlumajandusmasinaid, kasutas laialt palgatud tööjõudu, ühe sõnaga — arendas puhtkapitalistlikku käitismajandust. Ülejäänud massist paistis välja kulakute kiht. Põllupidajate põhimass — väikeomanikud või rentnikud, kes juhtisid mahajäänud majandust, ei suutnud sageli viia majandamist tasakaalu. Mahajäänumais rajoonides levis laialdaselt rent, mida tasuti põllusaagi osaga, kümnisega.

Suured hästivarustatud maapidamised iseloomustavad Põhja-Prantsusmaad; suurima mahajäävuse ja laiali levinud kümnisrendi poolest erineb just Edela-Prantsusmaa.

Põllumajanduse suunad. Prantsusmaa põllumajandus hõlmab väga mitmesuguseid harusid: teraviljakasvatus (peamine kultuur on nisu; peale selle külvatakse kaera, rukist, maisi), liha- ja piimakarjandus ühes põlluheina-kultuuriga, suhkrupeeditööstus ja väga mitmekesised spetsiaalharud — viinamarjakasvatus ja veinivalmistamine, puuviljakasvatus, keeduvilja-aiandus (varajaste keeduviljade spetsiaaltootmine), lillekasvatus. Prantsuse põllumajanduse eriliseks tunnuseks on suure tähtsuse omistamine eritootmisele, mis põhjeneb isiklikel kogemustel ja põllumehe-oskustel ning mis peab silmas individuaalset ja rafineeritud maitset. Veinitööstuses on Prantsusmaa esimesel

kohal maailmas ja prantsuse veinivalmistamine on tuntud maailmaturul mitte odavate, vaid mitmesuguste kalliste veinisortidega. Viinamarjakasvatuse peamised rajoonid on Vahemere rannikul (eriti *Languedoc), Bordeaux* ümbrused (edelas), *Burgundia, Champagne, Elsass.* Nisu kasvatatakse kõikjal, peamiselt aga Seine'i, Loire'i ja Garonne'i madalikul.

Põllumajandus põeb Prantsusmaal juba ammu r a s k e t k r i i s i. Teraviljade tootmises ei suuda Prantsusmaa võistelda riikidega, kus on arenenud mehhaniseeritud suurpõllundus. Teisest küljest on tublisti langenud nõudmine kallistele veinidele, juustule ja teistele sellistele toodetele, milledega Prantsusmaa on kuulus. Ka on haritavate maade üldpindala käesoleva sajandi esimesel poolel tunduvalt vähenenud.

Transport ja väliskaubandus.

Prantsusmaa kaubalaevastikku kuulus 1939. a. ligi 1300 laeva (umbes 3 milj. tonni üldtonnaažiga). Nende hulgas on enamuses reisilaevad, sest Teise Maailmasõjani oli Prantsusmaal suur reisilaevandus, kaubalaevandus aga oli väike.

Atlandi ookeani rannikul on Prantsusmaal mitu suuremat sadamat, kuid ükski neist ei küüni oma läbikäikudelt maailma suuremate sadamate tasemeni. Tähtsamad kaubasadamad on *Le Havre* (tähtsaimaid sadamaid Prantsusmaa liiklemisel Atlandi-taguste maadega), *Rouen, Dunkerque, Nantes, Bordeaux. Cherbourg* ja *Brest* on Prantsusmaa mereväe baasid Atlandi ookeani rannikul ja tähtsad reisijate sadamad üle ookeani sõitmisel. *Calais* ja *Boulogne-sur-Mer* on reisijate sadamad liiklemisel Inglismaaga. Peaaegu kogu merekaubandus Vahemere rannikul on koondatud *Marseille'* sadamasse, mis on suurim sadam Prantsusmaal. *Toulon* on Prantsusmaa suurim sõjasadam Vahemere rannikul.

Valdavama osa sisekaubaliiklemisest täidab *raudtee-transport*. Kõik raudtee pealiinid ristuvad Pariisis.

Prantsusmaa omab arenenud siseveeteede võrku (12 000 km); peaaegu kõik tähtsamad jõed on kanalitega ühendatud. Kuid suurema osa jõgede ja kanalite läbilaskevõime on tähtsusetu; mitmed kanalid on ehitatud juba väga ammu ja on vananenud. Prantsuse jõgedest kaubaliikluse poolest paistab välja Seine.

Väliskaubanduse läbikäigu suuruselt oli Prantsusmaa enne Teist Maailmasõda maailmas neljandal kohal. Nagu Inglis- ja Saksamaa, importis ka Prantsusmaa tooraineid ja toiduaineid, eksportis aga vabrikutooteid. Kuid erinevalt Suur-Britanniast ja Saksamaast, vedas Prantsusmaa sisse suurel hulgal kivisütt ja viis välja rauamaake. Tööstustooteist eksportis Prantsusmaa masinaid, autosid, keemiasaadusi, siidi ja puuvillaseid kangaid, valmisrõivaid, juveeleesemeid, parfüümikaupu; tähelepandav osa ekspordis kuulus toiduaineile (veinid, juust, puu- ja keeduviljad).

Rajoonid.

Rajoonide eristumine esineb Prantsusmaal vähem teravalt kui Inglismaal. Kompaktseid, puhttööstuslikke rajoone selgete piiridega on Prantsusmaal võrdlemisi vähe. Enamasti põimub tööstus tihedalt põllumajandusega. Palju üksikuid tööstuskeskusi on paisatud põllundusrajoonide vahele.

Kuid põhilised erinevused on siiski küllalt selged: *Prantsusmaa põhja- ja idaosa erinevad palju kõrgema tööstusliku tasemega kui lääne- ja lõunaosa.* Põhjas on tähtis mäe- ja tekstiiltööstuse rajoon, kuid ka Pariis ühes eeslinnadega moodustab mitmesuguste töötlevate tööstuste võimsa rajooni; idas asub Lotringi metallurgia, samuti ka Elsassi teks-

tiiltööstuse rajoon; kagus paistab silma Lyon'i siidi- ja metallitööstuse rajoon.

Prantsusmaa mahajäänumad agraarrajoonid on edelaosas ja Keskmassiivi piirkonnas.

Arenenud tööstusrajoonide ja mahajäänud agraarrajoonide erinevused väljenduvad rahvastiku liikumises, alates XIX sajandi keskelt. Nagu selgub vastavaist andmeist, on põhja- ja idapoolsetes tööstusrajoonides rahvaarv suurenenud, kuid see suurenemine ei tule looduslikust juurdekasvust, vaid peamiselt rahvavoolust agraarrajoonidest. Lääne- ja lõunapoolsed agraarrajoonid on kaotanud osa rahvastikku, välja arvatud ainult Vahemere rannikumaad Marseille linnaga ja üksikud keskused läänes (kuid ka sealgi annab rahva juurdekasvu suuremalt osalt üksikute linnade kasv).

Tööstuse põhjarajoon.

Üldine iseloomustus. Põhja- ehk Pariisi rajoon on Prantsusmaa tähtsaim osa. Geograafiliselt ühtib ta umbes *Pariisi basseiniga*, s. o. ta hõlmab Põhja-Prantsusmaa madalmiku — Seine'i jõgikonna ja Loire'i keskmise osa. Selle rajooni geograafilised eelised on: *soodus geograafiline asend, põllumajanduse tulusad tingimused ja kivisöe varud.*

Transpordi suhtes on Pariisi rajoonil domineeriv seisund Prantsusmaal. Loodes külgneb ta La Manche'iga, Pas de Calais'ga ja Põhjamerega, s. o. intensiivse laevandusrajooniga; siin läheneb Euroopa manner kõige rohkem Inglismaale. Põhjas puudutab Pariisi bassein Belgia madalmikku, mis avab tee Põhja-Saksamaa madalmikule. Pariisi basseinist lähtuvad teed ka teistesse Prantsusmaa provintsidesse: edelasse Garonne'i madalmikku, kagusse Rhône-Saône'i orgu ja Vahemerele, idasse Reini orgu. Seine'i jõgi on soodus veetee La Manche'i suunas; oma hargnenud lisajõgedega läheneb ta ka Schelde, Maas'i, Reini, Rhône'i, Loire'i jõgikonnale. Kuigi Pariisi basseinil ei ole keskset asendit

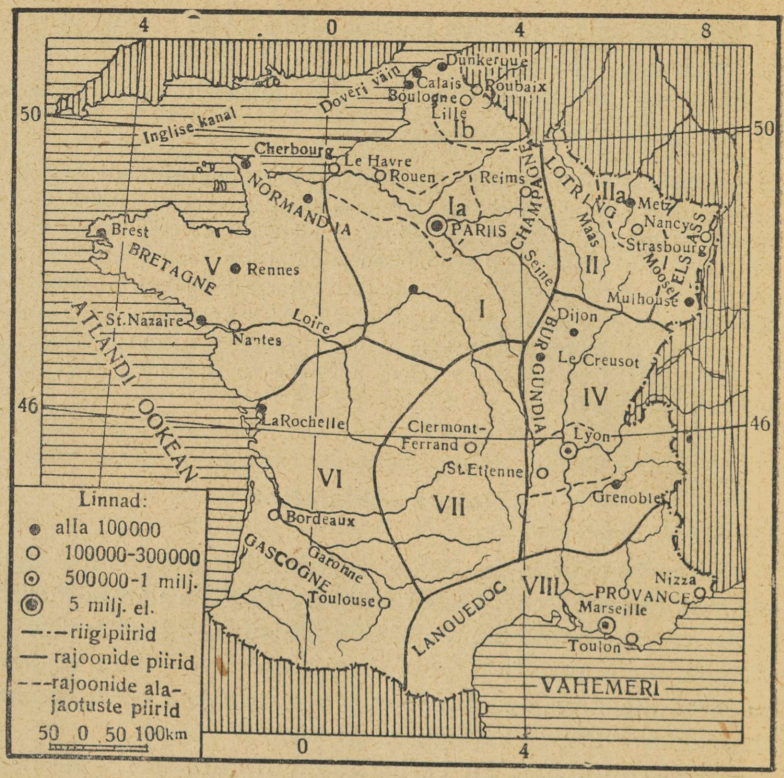

17. joon. Prantsusmaa majandusrajoonid ja linnad: I — Põhjarajoon (I-a — Pariisi tööstusrajoon, I-b — Põhja mäetööstus- ja tekstiilrajoon). II — Lotring (II-a — Lotringi metallurgiarajoon). III — Elsass. IV — Lyoni rajoon (IV-a — Lyoni—St. Etienne'i tööstusrajoon). V — Looderajoon. VI — Edelarajoon. VII — Keskmäestiku rajoon. VIII — Vahemere rannik.

Prantsusmaal, on ta siiski kõigi tema tähtsamate liiklemisteede sõlmpunktiks.

Pariisi basseini mullastik kuulub parimate hulka Prantsusmaal. Rajooni põhjaosas, Belgia piiri ääres, levib Põhja-Prantsusmaa kivisöebassein.

Põhiliselt on P õ h j a r a j o o n t ö ö s t u s r a j o o n. Kuid

tööstus ei hõlma kogu rajooni pindala täielikult. Ta levib ainult kahe vöötmena. Üks neist on äärmises põhjaosas, Belgia piiri lähedal, ning on ühenduses Põhja-Prantsusmaa kivisöebasseiniga. Teine vööde, rajooni keskosas, suundub Seine'i orgu. Siin on Pariis ise ja ta eeslinnad ning sadamalinnad *Rouen* ja *Le Havre*, millede kaudu läheb tee Pariisist merele. Põhjarajooni ülejäänud osas domineerib põllumajandus — Prantsusmaal suurima intensiivsusega ning kõrgete saakidega. Siin on Prantsusmaa peamine suhkrupeedi- ja nisurajoon. Arenenud on ka liha-piimakarjandus. Rajooni idaosas, Champagne'is, on tähtsal kohal viinamarjakasvatus ja veinivalmistamine (prantsuse vahuvein, šampanja). Pariisi ümbruses on levinud keeduvilja-aiandus ja puuvilja- ning lillekasvatus, mis varustavad pealinna keedu- ja puuviljaga ning lilledega.

Põhjarajooni keskuseks on *Pariis*, Prantsusmaa pealinn, tähtsamaid pealinnu kapitalistlikus maailmas, kolmas linn maailmas rahvaarvult.

Pariis on vana linn. Ta on palju vanem kui New York ja Berliin, vanem kui London. Vähe leidub teisi linnu, millel oleks selline tähtsus kapitalistliku ühiskonna arenemise ajaloos kui Pariisil.

Pariisi tähtsus. Pariisi tähtsus on väga mitmekülgne. Ta on Prantsusmaa ajalooline *pealinn*, kuhu on koondunud kõik Prantsuse kodanliku võimu keskorganid, Pariisi *pangad* on tema rahandusliku võimu kantsid. Maailma pangandus- ja börsikeskusena jääb Pariis maha ainult New Yorgist ja Londonist.

Transpordiliiklemise sõlmena ei ole Pariisil võistlejat Prantsusmaal. Rahvusvahelise tähtsusega raudteeliinid suunduvad Pariisist kiirtetaoliselt kõigisse riikidesse: Hispaaniasse, Itaaliasse, Šveitsi, Saksamaale, Belgiasse; raudteeliinid Boulogne'isse ja Calais'sse viivad lühemaisse Inglismaale ülesõidu kohtadesse, liinid Cherbourgi ja Le

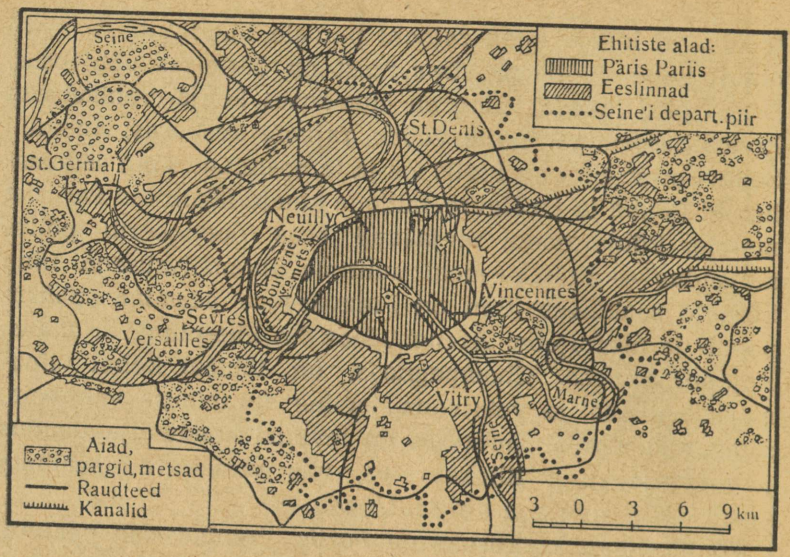

18. joon. Pariisi skemaatiline plaan.

Havre'i — ookeanitaguse laevanduse lähtepunktidesse: Seine'i jõe ja kanalite tõttu on Pariis suur jõesadam, Prantsusmaa siselaevanduse keskus.

Pariis on Prantsusmaa *suurim töötleva tööstuse keskus.* Linnas eneses asuvad vanad tööstusharud, kus domineerib väikekäsitööstuslik tootmine. Ääre- ja eeslinnades asuvad aga suured käitised, mis on tekkinud uuemal ajal: autotööstus, mootori- ja lennukiehitus, terase-, alumiiniumi- ja vasevalamistööstus, tekstiil-, kummi-, silikaat-, suhkrutööstus jt. Tööliseeslinnade „punane rõngas" ümbritseb Pariisi — see on Prantsusmaa kommunistliku partei mõju tugikoht.

Pariisi on koondunud kõik tähtsaim ja huvitavaim Prantsuse teaduse- ja kunstivallast igasugusel kujul. Siin on palju huvitavaid muuseume ja vanaaja ehitusmälestisi. Pariis on kõigi maade rikka kodanluse rahvusvaheline lõbustus-

keskus. Pariisi teatreid, restorane, kabareesid jne. külastas rahuajal igal aastal miljoneid sissesõitnud välismaalasi.

Pariis pole ainult Prantsusmaa kodanluse poliitiline ja kultuuriline keskus. Kapitalistlikus maailmas ei ole teist pealinna selliste kuulsate *revolutsiooniliste traditsioonidega* kui Pariis. Pariis oli *kodanliku revolutsiooni peamise tõukejõu keskuseks 1789.—1794. a.* Pariisis teostas töölisklass esmakordselt proletaarse diktatuuri *(Pariisi Kommuun 1871. a.).* Pariisis algas *revolutsioon 1848. a.*, mis oli signaaliks tervele reale revolutsioonilistele liikumistele Euroopas. Pariisi eeslinnade kitsad tänavad on olnud mitmeid kordi barrikaadivõitluste paigaks. Pariisi tööliste revolutsioonilistest ülestõusudest õppis ja omandas kogemusi rahvusvaheline proletariaat.

Pariisi geograafia. Pariis on nagu Londongi juba ammu ületanud oma ametliku linnapiiri: linnapiiriks on kindluste rõngas, mis ümbritses Pariisi kuni 1922. aastani, millal kindlused lammutati. Selles ulatuses on Pariisi rahvastik stabiilne (2,7 milj.).

Pariisi keskosa — Cité nimeline jõesaar — moodustab praegu nagu vanaaja mälestiste muuseumi. Siin on kuulus Pariisi Notre Dame'i peakirik. Seine'i paremal kaldal on Louvre'i muuseum kuulsa piltide ja teiste kunstitööde koguga, vasakul kaldal on Quartier latin — kõrgemate õppeasutiste ja üliõpilaskonna rajoon.

Pariisi kodanluse linnaosadeks on läänekvartaalid, mis külgnevad Boulogne'i metsaga. Siin paistavad tänavad silma oma laiusega, roheliskõõtmega või hoonete toredusega. Nad hargnevad kiirtena Etoile'i väljakult, kujutades suurepäraseid perspektiive. Pariis on mitu korda ümber planeeritud. Alates XIX sajandi 60-ndaist aastaist on hulk vanu linnaosi lammutatud, endiste kitsaste ja keeruliste urgaste asemele on ehitatud laiad prospektid ja bulvarid. Peale liiklemise soodustuste ja esteetiliste eesmärkide olid seejuures maksvad ka poliitilised väljavaated: laiadel, sirgetel prospektidel, mis võimaldavad kahuritule juhtimist kogu pikkuselt, on raske pidada barrikaadivõitlusi. Kuid tänapäevani on Pariisile iseloomustav laiade, oma toredusega teisi maailma pealinnade parimaid tänavaid ületavate magistraaltänavate kombineering hallide põiktänavatega ja kõrvaliste kohtadega, mis meenutavad kolkataguseid provintsiolusid. Neis elavad töölised, käsitöölised ja väiketeenistujad, keda on Pariisis palju.

Peamised vabrikud ja proletariaadi linnaosad asuvad eeslinnades, endise kindlustevöötme taga. Vanade traditsioonide kohaselt loetakse need administratiivselt eraldi linnadeks, kuigi nad faktiliselt juba ammu moodustavad Pariisiga terviku. Nad ümbritsevad Pariisi peaaegu vöötmena. Ainult läänes katkestavad neid eeslinnad, kus elab kodanlus.

Pariisi lähedal on *Versailles*, mis oli möödunud aegadel Prantsusmaa kuningate residentsiks ja mis oli kuulus oma losside ja aedade toredusega. Pariisi Kommuuni ajal oli Versailles keskuseks kontrrevolutsioonilistele jõududele, kes organiseerisid verist sauna kommunaaridele. Versailles oli mitu korda ajalooliste rahvusvaheliste lepingute allakirjutamise kohaks, siin toimus ka Versailles' lepingu allakirjutamine 1919. a., millega lõpetati Esimene Maailmasõda.

Le Havre ja Rouen. Pariisiga tihedas suhtlemises on sadamalinnad *Rouen* ja *Le Havre*. Rouen asub Seine'i alamjooksul. Selle linnani sõidavad veel merelaevad. Siia saabuvad välismaalt kivisüsi ja nafta ning saadetakse siit edasi Pariisi. Rouen on tekstiiltööstuse ja laevaehituse tähtsaks keskuseks.

Le Havre Seine'i suudmes on tähtis ookeanisadam. Tema kaudu toimub suurem osa Prantsusmaa kaubandusest Põhja- ja Lõuna-Ameerikaga (puuvilla sissevedu USA-st, kohvi Brasiiliast); Euroopa riikidest imporditakse kivisütt ja metsa. Le Havre'is on Schneideri kahurivabrikud, naftapuhastamistehased, mis töötlevad importnaftat.

Mäe- ja tekstiiltööstuse põhjarajoon. Belgia piiri lähedal, kivisöebasseinis, arenes metallurgia rajoon (teine Prantsusmaal peale Lotringi rajooni), mis kasutab imporditud maaki, vanarauda ning töötlemata metalli ja toodab terast, raudteerööpmeid, vedureid, masinaid. Ka on siin arenenud keemiatööstus.

Selle läheduses on Prantsusmaa tähtsam tekstiiltööstuse rajoon. Keskuseks on siin *Lille* ja sellega kõrvuti *Roubaix* ja *Tourcoing*. Siia on koondatud suurem osa villatöötlevast tööstusest ja kudumismasinate tehastest.

Tööstuse idarajoonid.

Elsass ja Lotring, mida sagedasti käsitellakse ühise tervikuna nende ajaloolise ühtsuse ja saatuse alusel, on siiski geograafiliselt ja majanduslikult kaks eri rajooni. Lotring on Prantsusmaa peamine rauamaagi- ja metallurgiarajoon, Elsass on aga arenenud põllumajanduse ja mitmesuguse tööstuse, esijoones tekstiiltööstuse rajoon.

Lotring. Pinnaehituselt on rauamaagirajoon madal platoo, mida läbivad orundid. Orgude nõlvadel avanevad rauamaagi lademed; neid kaevatakse enamasti käikudes, mis tungivad orgudest platoose, mõnes kohas 5—6 km pikkuselt. Mõnel pool toimub kaevandamine ka lahtiste kaevanditega. Jõgede kallastel on kõrgahjud ja tehased. Kivisütt ja koksi saab Lotring kivisõe põhjarajoonist, Saksamaalt ja Belgiast. Peale metallitööstuse on Lotringis arenenud veel keemiatööstus. Lotringis pole selliseid suuri tööstuslinnu kui mäetööstusrajoonides Inglismaal ja Saksamaal. See sõltub sellest, et rauamaagi tootmises on võrdlemisi vähe töölisi (Lotringis on ainult 50 tuhat kaevurit), kuna keeruline masinaehitus, mis vajab palju töökäsi, on Lotringis nõrgalt arenenud. Suurem osa Lotringi metallist läheb töötlemiseks Prantsusmaa teistesse rajoonidesse või välismaale.

Lotringi tähtsamad keskused on *Nancy* ja *Metz*. *Verdun* Maasi jõe kaldal on kindlus, mis ei alistunud Saksa sõjavägede pealetungile Esimeses Maailmasõjas.

Elsass. Elsass hõlmab Reini oru ja Vogeeside idanõlvad. Siin domineerib viljakas mullastik. Kliima on pehme ja soe. Arenenud on põllumajandus; peamised kultuurid on viinamarjad, nisu, tubakas, humalad; levinud on karjandus. Suure tähtsusega on kaalisoolade tootmine. Lotringi lõunaosa on Prantsusmaa peamine puuvillatööstuse rajoon, kus esinevad kõik selle tööstuse eri liigid: ketrus, kudumine, kangaste trükkimine. Puuvillatööstuse keskus on *Mulhouse*, siin on

tekstiilmasinate ehitus ja keemiatööstus (kaalisoolade töötlemine).

Elsassi suurim linn on *Strasbourg*, raudteede sõlmpunkt ja Reini jõe sadam (lõpp-punkt, kuhu sõidavad Reini mööda veel suured laevad).

Lyon'i tööstusrajoon. Rhône-Saône'i org on juba igivanast ajast põllumajanduse ja tööstuse arenenum rajoon Prantsusmaal.

Selle rajooni arengut põhjustas tema transpordi soodus asend: Rhône-Saône'i orgu suunduvad teed Seine'i, Loire'i, Reini jõgikonnast ja Šveitsi Alpidest. Rhône'i ja Saône'i ühinemisel kõik need teed koonduvad kitsasse koridori Keskmassiivi ja Alpide vahel, mis suundub Vahemerele.

Põllumajanduseks on soodsad viljakas mullastik ja soe kliima; siin on Prantsusmaa viinamarjakasvatuse ja veinivalmistamise pearajoon.

Lyon on rahvastikult kolmas linn Prantsusmaal. Ta on ülemaailmse kuulsusega siiditööstuse vana keskus. Siiditööstus haarab laialdase rajooni. Alpi orgudes on väikesed siiditootmiskohad, mis saadavad oma produktsiooni Lyoni. Hüdroelektri-jõujaamad mägijõgedel annavad energiat tööstuskäitistele. Lyonis on arenenud ka kunstsiidi tootmine, peale selle keemiatööstus (riidevärvid, fotokeemia) ja autode valmistamine.

Lyoni tööstusrajooni kuulub *Saint-Étienne'i* linn Keskmassiivi idaserval. Saint-Étienne'is on arenenud kivisöe tootmine, siiditööstus (on seoses Lyoni tööstustega), relvatööstus, jalgrataste ja auto-osade valmistamine. Lyon ja Saint-Étienne on tähtsad sõjatööstuse keskused.

Väikestes kivisöe- ja rauamaagibasseinides Keskmassiivist ida pool on kasvanud terve rida teisi tööstuskeskusi. Neist on tähtsaim *Le Creusot*, Schneideri sõjatööstuse keskus (relvad, soomusplaadid, tankid jne.).

Lääne ja lõuna agraarrajoonid.

Loode agraarrajoon. Siia kuuluvad Bretagne'i poolsaar ja Normandia. Madalail kinkudel, mis katavad tähtsa osa selle rajooni pindalast, on mullastik kehv ja kivine ning levib palju soid. Niiske ja pehme kliima on siin soodsam heinakasvatamiseks ja karjanduseks kui põllunduseks. Piimakarja- ja põlluheinakasvatus ühes hobusekasvatusega on selles rajoonis domineerivamad põllumajandusharud. Bretagne'i põhjarannikul kasvatatakse varaseid keeduvilju ja marju.

Bretagne'i kaljusel ja liigestatud rannal on palju kalapüügisadamaid ja konservivabrikuid. Loire'i jõe suudmes olev *Nantes'i* linn on tähtis kaubandussadam ja tööstuspunkt. *Cherbourg, Brest* on peamised sõjasadamad Prantsusmaa Atlandi rannikul. Cherbourg on ka tähtis Ameerikaga ühendust pidav reisijatesadam.

Edela ja Keskmassiivi agraarrajoonid. Edela rajoon hõlmab Garonne'i madalmiku ja Lääne-Püreneede põhjanõlvaku. Siin domineerib mahajäänud teraviljakasvatus (nisu, mais). Mullastik on Garonne'i orus viljakas, kuid viljasaagid on alla keskmise (Prantsusmaa olude kohaselt). Garonne'i alamjooksu org erineb parimaist viinamarjakasvatuse ja veinivalmistamise rajoonidest Prantsusmaal. Keskuseks on *Bordeaux* Garonne'i suudmes; see on ainuke suurem sadamalinn edelaosas. Teine selle rajooni suurem linn on *Toulouse* (Garonne'i ülemjooksul), põllumajandussaaduste turg ja tähtis sõjatööstuse keskus (püssirohutehas, kahurimürskude tehas). Püreneedes on väiksemaid elektrimetallurgiatehaseid (hüdroenergia ja kohalike maakide alusel).

Keskmassiivi ala on põhiliselt vaene karjakasvatusrajoon. Teraviljadest domineerib siin rukis, mis on vähenõudlik mullastiku ja kliima suhtes. Ainult kohati on orgu-

des arenenud intensiivsem põllundus ja karjandus; mõned kohad Keskmasiivil on kuulsad juustutööstusega.

Suuremas osas edelarajoonis, samuti ka Keskmassiivil väheneb rahvaarv juba ammugi.

Vahemere rannik. Prantsusmaale kuuluv Vahemere rannikuriba on viinamarjakasvatuse ja lähistroopiliste puuviljade rajoon. Põllundus nõuab siin kunstlikku niisutamist. Vahemere ranniku lääneosa *Languedoc on* viinamarjakasvatuse erirajoon, mis annab ligi poole Prantsusmaal toodetavaist veinidest. Siin valmistatakse odavaid veinisorte, mida turustatakse just Prantsusmaal. Ida pool *Provence'is* on kultuurid mitmekesisemad: viinamarjade kõrval on siin eriline tähtsus õlipuude, lõunapuuviljade ja varajaste köögiviljade kultuuridel. Põhjatuulte eest rohkem kaitstud Vahemere ranniku lõiguks on äärmine idaosa, mis külgneb Itaaliaga. See on niinimetatud Prantsuse „Lasuurrannik" (Riviera), hinnalisemate kultuuride rajoon, kus valmivad apelsinid ja sidrunid ning kasvavad mitmesugused lilled. Soe ja päikeseküllane kliima, taimkatte rohkus ja mägise ranniku kenadus on Prantsuse Rivierale andnud kuurordi kuulsuse. Kuurordi peamine keskus on *Nizza.*

Prantsusmaa Vahemere ranniku ainuke tähtsam kaubandussadam ja tööstuskeskus on *Marseilles,* teine linn rahvaarvult Pariisi järel. Marseilles on liikluskeskuseks Prantsusmaa ja ta Põhja-Aafrika asumaade ja teiste Vahemereriikide vahel, samuti ka NSV Liidu Musta mere sadamate, India ja Kaug-Ida vahel.

Suurt tähtsust omab boksiidi tootmine (Provence'is) ja alumiiniumi sulatamine elektri-alumiiniumitehastes Alpides.

Marseilles't ida pool olev *Toulon* on sõjasadam, Prantsuse mereväe peabaas Vahemeres.

Korsikal on suur strateegiline tähtsus Prantsusmaale.

Prantsuse asumaad.

Prantsuse asumaade kogusuurus on 12 milj. km² (üle 20 korra rohkem emamaast endast) 70 milj. elanikuga.

Suurem osa Prantsusmaa asumaid on Aafrikas. Neist on tähtsamad põhjas — *Alžeeria, Tuneesia, Maroko*; läänes — *Prantsuse Lääne-Aafrika*, mis ühendab rea asumaid, ja *Prantsuse Ekvatoriaal-Aafrika*; kagus — *Madagaskari* saar. Tähtsamad asumaad Aasias on *Prantsuse Indo-Hiina* ja *Süüria* Vahemere rannikul (mandaatriik, endine Türgi valdus). Teistes maailmajagudes on Prantsuse valdused tähtsusetud: Lõuna-Ameerikas on *Prantsuse Guayana*, Kesk- ja Põhja-Ameerikas — mitu väikest saart (nende hulgas Guadeloupe ja Martinique), Vaikses ookeanis — *Uus-Kaledoonia* ja *Tahiti* saar ning palju väiksemaid saari.

Asumaade suuruselt on Prantsusmaa teisel kohal Briti impeeriumi järel. Väljarändamine Prantsusmaalt asumaadesse on tähtsusetu. Prantsusmaa valduste hulgas ei ole arenenud maid nagu Inglise dominioonid.

Suuremat majanduslikku tähtsust omavad Prantsusmaa Põhja-Aafrika asumaad, esmajärjekorras Alžeeria. Neil on ka suurem strateegiline väärtus: siin on rida sõjasadamaid, neist on tähtsamaid *Biserta (Tuneesias)*. Suur tähtsus on Prantsuse Indo-Hiinal looduslike varude poolest, kuid ta on rikas ka rahvastikult. Tähtis osa Prantsuse Lääne-Aafrikast on *Senegal* (Senegambia) — siin asub kauba- ja sõjasadam *Dakar*.

HOLLAND.

Holland asetseb Saksamaa, Belgia ja Põhjamere vahel. Nagu ta naaber Belgia, on ka Holland väike riik eriti tiheda rahvastikuga. Pindala hõlmab 34 000 km², elanikke on 8,8 miljonit. Riiklik kord — parlamentaarne kuningriik. Valitsuse residents on *H a a g*, kuid rahvuslikuks pealinnaks peetakse *Amsterdam'i*.

1940. a. mais vallutati Holland fašistliku Saksamaa poolt. Holland vabastati alles sõja lõpul Euroopas.

Holland on suurimaid koloniaalriike. Asumaade pindala on 2 milj. km² (60 korda suurem metropolist), elanikke peaaegu 70 miljonit.

Looduslikud tingimused. Oma geograafiliselt asendilt on Holland *tähtsate veeteede sõlmpunkt.* Valitsedes *Reini, Maasi* ja *Schelde* suudmeala, on Holland lühimaks pääsuteeks merele Reini-äärsele tööstuslikule Saksamaale, osaliselt ka Belgiale ja Kirde-Prantsusmaale. Meri ja jõed on olnud tähtsaks teguriks Hollandi majanduse arenemises: kasutades oma soodsat asendit laevanduseks ja merekaubanduseks suurte kaubanduslike jõgede väljapääsu juures merele, olid hollandlased aina sunnitud võitlema vee hävitava jõuga ja võitma veelt maapinda.

Hollandit nimetatakse ka Madalmaadeks; see nimetus näitab, et ta pind on *madal maa.* Suurem osa Lääne-Hollandist on ookeanipinnast madalamal ja vajab seega kaitset mere pealetungimise vastu. Mere purustav jõud on siin väga suur, eriti siis, kui mässavad tormised tuuled loodest: need ajavad veemassid Põhjamere lõunanurka, siis tormab veetõus erilise jõuga Hollandi rannale. XIV sajandil tungis meri maa sisemusse, ühines varemalt seal olnud järvega ja tekitas määratu suure lahe Zuiderzee. Meri on tunginud korduvalt jõesuudmeisse ja matnud vee alla põllud ja külad.

Võitluseks merega tuli ehitada tammid. Praegu on Hollandi rand kaitstud kividega vooderdatud tohutute tammidega, mis on kuni 100 m laiad ja 15 m kõrged. Jõgede suudmeisse on ehitatud lüüsid, mis avatakse mõõna ajal ja suletakse tõusu puhul. Tammidega on kaitstud ka jõgede alamjooksud, et vältida üleujutusi. Samuti on korraldatud suuri kuivendustöid kanalite kaevamisega ja seisvate vete eemaldamisega pumpade abil. Nii on XVI sajandist alates merelt võidetud 4000 km², 1/8 kogu riigi pindalast, ja muudetud see

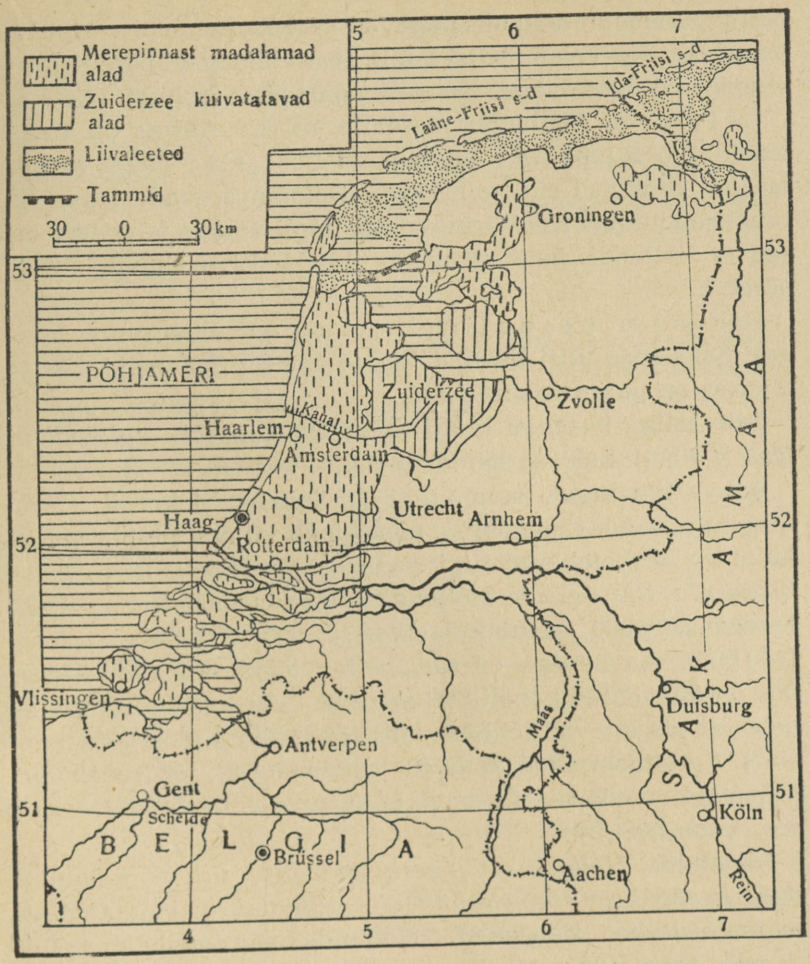

19. joon. Holland.

viljakateks *polderiteks*. Pärast Esimest Maailmasõda on kuivendatud osa Zuiderzee lahest.

Kogu Hollandi lääneosa on kaetud kanalite võrguga. Vesi neis voolab polderite pinnast kõrgemal; nende kallastel on

palju tuulemootoreid, mis panevad liikuma pumbad vee pumpamiseks. See vajab alalist hoolt, sest vihmaveel pole jõgede veepinnast madalamal asuvailt polderitelt kuhugi voolata.

Kliima on Hollandis mereline, niiske. Aastas on keskmiselt 200 sajupäeva, pilvispäevi kuni 300. Nagu Inglismaalgi, esinevad siin taimkatet iseloomustavad lopsakad rohelised niidud. Kuid erinevuseks Inglismaaga võrreldes on see, et Hollandis pole peaaegu üldse kultiveerimata maid, nõmmi.

Hollandi mineraalide varud on tähtsusetud. Lõunas, Saksamaa piiri lähedal leidub kivisöe lademeid. Riigi idaosas on palju turbarabasid.

Rahvastik. Peaaegu kogu rahvastik koosneb *hollandlastest;* hollandi keel on lähedane saksa keelele.

Rahva tihedus on suur (ligi 260 inimest 1 km²-l). Eriti kõrge on tihedus lääneosas, mis erineb viljaka pinnasega ja kuhu on keskendunud riigi transport-kaubanduslik ja tööstuslik elu. Siin leiame Hollandi kolm suurimat linna: *Amsterdam* (800 000 elanikku), *Rotterdam* (620 000) ja *Haag* (490 000). Amsterdam on sadamalinn Zuiderzee lahe ääres, mis on ühendatud kanali abil merega. Linn on ehitatud vaiadele ja teda läbivad rohkearvulised kanalid („Põhja-Veneetsia"). Rotterdam, ühel Reini jõe suudmeharul, on suurimaid sadamaid maailmas. Ta omab laialdasi kaubanduslikke seoseid kogu maailmas.

Majandus. *Holland on merekaubanduse riik põllumajanduse ja tööstuse kõrge arenguga; töötatakse ümber põllumajanduslikke tooraineid.* Hollandi merekaubalaevastik (3 milj. tonni 1939. a.) oli enne Teist Maailmasõda võrdne Prantsusmaa omaga. Hollandi kapitalistid saavad suurt kasumit kautšuki ja suhkruroo istandikest ning nafta ja inglistina toodangust, — need on Hollandi asumaade pearikkused. Kuid hollandi kapital ei ole täiesti iseseisev, see on tublisti inglise kapitali mõju all. Inglise kapitalil on otsustav

tähtsus Hollandi asumaade kautšuki-istandikes ja mäetööstuses.

Möödunud aegadel on Hollandil olnud palju suurem tähtsus kui tänapäeval. XVII sajandil oli ta esimene mereriik maailmas. Kapitalismi arenemisel oli Hollandil juhtiv koht Euroopas. Amsterdam oli rahvusvaheliseks kaubanduse ja börsi keskuseks. Oma asumaadel tegutsesid hollandi kaupmehed kui halastamatud rõhujad ja röövijad. Rahvast, kes suruti orjusse, sunniti hankima väärtuslikke saadusi Euroopasse väljaveoks; kui sunnitööga toodetud produktid olid kõik kokku veetud ja arvestatud, siis vahel hävitati „ülejäägid", et hoida hindu kõrgel tasemel.

Inglise-Hollandi kaubandusvõistlus lõppes Inglismaa võiduga. Mitmed hollandi meresõitjate poolt avastatud maad vallutas pärast Inglismaa (Austraalia, Tasmaania, Uus-Meremaa). Inglismaa vallutas ka Lõuna-Aafrika, mis oli koloniseeritud hollandlastest.

Põllumajandus Hollandis on spetsialiseerunud liha- ja piimakarjandusele; toodetakse eriti palju võid ja juustu. Kogu riigi pindalast on pool niitude, põlluheina ja söödataimede all; hästi arenenud on ka puu- ja keeduvilja-aiandus, lillekasvatus (eriti levinud on tulpide kasvatus). Rannikuvetes püütakse heeringaid. Põllumajanduse saadustest veetakse Hollandist välja juustu, võid, peekonit, keeduvilja, lilli. Oma leiba ja loomatoitu ei jätku kaugeltki küllaldaselt.

Tööstuses on peaharud: toidu- ja maitseainete valmistamine (suhkru-, šokolaadi-, margariinitööstus, tubakasaadused jne.), tekstiiltööstus, laevaehitus. Toodetakse ka kivisütt.

Asumaad. Tähtsam osa Hollandi koloniaalvaldustest on *Hollandi India* (Indoneesia), mis hõlmab suurema osa Malai saartest ja *Uus-Guinea* lääneosa; rahvastiku arvult (peaaegu 70 milj.) ja majanduslikelt varudelt on see osa maailma rikkamaid asumaid. Eriti suurt tähtsust omab tihedasti rahvastatud *Jaava* saar (pealinn *Batavia*). 1942. a. algul vallutasid jaapanlased Hollandi India. Pärast Jaapani kapituleerumist indoneeslased nõudsid iseseisvust ja kujundasid vaba-

riikliku valitsuse. Peale selle kuulub Hollandile osa *Guayanast* Lõuna-Ameerikas ja mitu väikest saart Kariibi meres, nende hulgas ka *Curaçao* ja *Aruba*. Nendele saartele on ehitatud suured naftapuhastamistehased, kus töötatakse ümber naabruses oleva Venetsueela naftat.

BELGIA.

Belgia asetseb Hollandi, Saksamaa, Prantsusmaa ja Põhjamere vahel. Kagus külgneb Belgiaga kääbusriik *Luksemburg*, mis oli kuni 1941. aastani Belgiaga tolliunioonis. Belgia pindala on 30 500 km², elanikke on 8,4 miljonit. Riiklik kord — parlamentaarne kuningriik. Pealinn — *Brüssel*. 1940. a. mais vallutas fašistlik Saksamaa Belgia. Vabastati Belgia 1944. a. teisel poolel.

Looduslikud olud. Belgias ristuvad *Loode-Euroopa tähtsad teed*. Belgia madalmik ühendab Põhja-Saksamaa lauskmaad Pariisi basseiniga. See avatud läbikäik Prantsusmaa ja Kesk-Euroopa vahel on olnud korduvalt suurte ajalooliste lahingute areeniks (Waterloo lahing 1815. a., lahingud Saksa sõjavägede sissetungil läbi Belgia Prantsusmaale 1914. a. ja 1940. a.). Belgia seisab ka lühimal teel Inglismaa ja Kesk-Euroopa riikide vahel.

Schelde (Belgia peajõgi) ja tema lisajõed on lühikesed, kuid veerikkad jõed; neid on kerge ühendada lähemate jõgede vesikondadega (Seine, Maas, Rein). Schelde alamjooks on laevatav merelaevadele. Kuid Schelde suubumiskoht merre on Hollandi valduses. Belgia mererand on sirgjooneline, liivane ja laevasõiduks kõlbmatu.

Kolmveerand Belgia territooriumist on kergelt künklik või täiesti tasane madalmik *(Flandria madalmik läänes)*. Ainult kagus kerkib madal massiiv, *Ardennid*, kehva pinnasega ja võrdlemisi kareda kliimaga. See on Belgia vähem

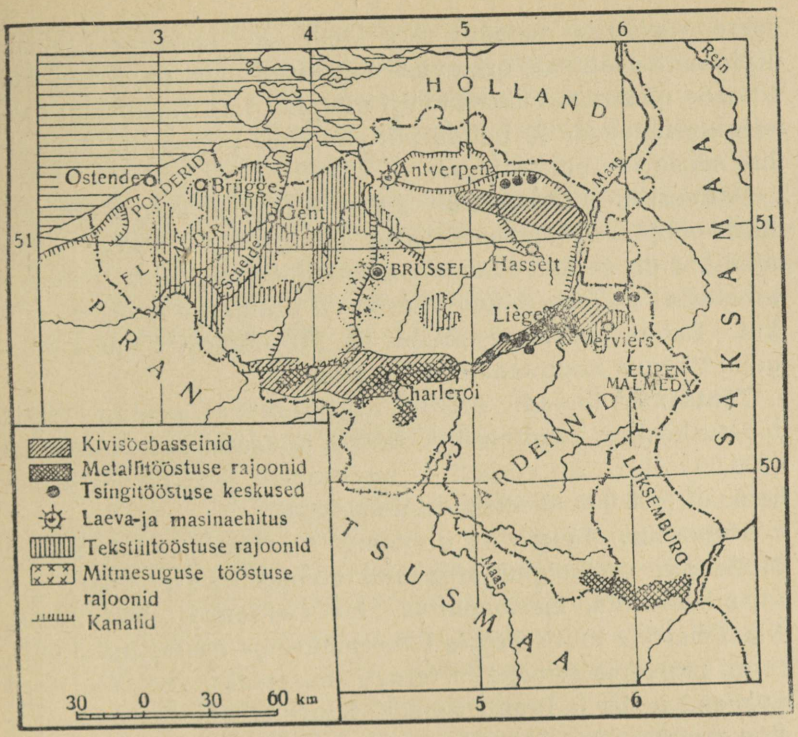

20. joon. Belgia tööstuse paigutus.

rahvastatud ala. Ardennide jalamil, Maasi ja selle lisajõe Sambre'i läheduses on *Belgia kivisöebassein.*

Mere läheduses laiuvad nagu Hollandiski viljakad *polderid,* mida läbivad kanalid, kaitstud tammidega; kuid polderite pindala ulatus on väiksem kui Hollandis.

Belgia *kivisöe varusid* arvestatakse 11 mlrd. tonnile. Teised mineraalide varud on väikesed. Suuremad rauamaakide leiukohad on naaberriigis Luksemburgis.

Belgia looduslikes tingimustes on palju ühist Hollandiga (soodus geograafiline asend, madala reljeefi domineerimine,

merega võitluse vajadus riigi lääneosas, mereline kliima). Kuid on ka tähtsaid erinevusi. Peamised neist on: 1) suurem kivisöe rikkus ja Luksemburgi ning Lotringi rauamaagi basseinide lähedus; 2) Belgia nõrgem seos merega ja mandrilise seose suurem tähtsus.

Rahvastik. Rahvuslikult koostiselt pole Belgia ühtlane. Riigi põhjaosas (umbes Brüsseli laiusjooneni) elavad *flaamid*, kes on keelelt lähedased hollandlastele. Maa lõunaosa asustavad *valloonid*, kes kõnelevad prantsuse keele murrakut. Rahva keskmine tihedus on 275 inimest 1 km²-l (kõrgeim tihedus kogu maailma riikides).

Tähtsamad linnad: *Brüssel* riigi keskosas, pealinn, tähtis tööstuskeskus, raudteesõlm, Belgia tähtsaim kultuurikeskus (900 000 el.); *Antverpen* — meresadam Schelde jõe alamjooksul (400 000 el. ühes eeslinnadega).

Majandus. Belgia on *arenenud tööstusriik*. Vastandina Hollandile on Belgias arenenud võimas rasketööstus — metallurgia, masinaehitus, kivisöetööstus. Enne Teist Maailmasõda tootis Belgia Luksemburgiga aastas ligi 5 milj. tonni malmi ja samapalju terast; rauamaake veetakse sisse Luksemburgist ja Prantsusmaalt. Suure tähtsusega on värviline metallurgia (tsingi, vase, seatina sulatamine), klaasi-, keemia- ja tekstiiltööstus. Üldiselt on tööstustes ligi 1 milj. inimest. Tähtsamad tööstuskeskused: *Brüssel* (tekstiilid, brüsseli pitside kudumine, masinaehitus), *Antverpen* (laeva- ja masinaehitus), *Gent* (tekstiilid) ja *Liège* (metallurgia, masinaehitus, relvatööstus). Mons'i ja Charleroi kivisöe rajoonides on palju väikesi mäetööstuslinnu ja -aleveid.

Põllumajandus paistab silma põllunduskultuuri kõrge tasemega, kuid tal on riigi majanduses siiski teisejärguline tähtsus. Omast leivaviljast ei jätku isegi pooleks tarvituseks.

Samuti nagu Holland, saab Belgia tulu oma transiitasendist. Antverpen Schelde alamjooksul, maailmalise tähtsu-

sega sadam, kuulub suurimate Euroopa sadamate hulka. Kuid Belgia oma laevastik on palju väiksem kui Hollandil. Belgia raudteevõrk on kõige tihedam Euroopas.

Enne Teist Maailmasõda oli belgia kapital lähedas seoses prantsuse ja inglise kapitaliga.

Belgia valdab asumaid Aafrikas: *Belgia Kongo* ja mandaat-asumaa *Ruanda-Urundi* (endine Saksa asumaa). Nende üldpindala on 2 400 000 km², elanikke on 13 milj. Belgia Kongo on rikas kasulikest maavaradest — toodetakse teemante, vaske, inglistina, kulda, uraani.

SAKSAMAA.

Saksamaa territoorium 1938. a. piirides oli 470 000 km², elanikke 69 miljonit.[1] 1919.—1932. aastani oli Saksamaa kodanlik vabariik. 1933. a. alguses haarasid võimu saksa fašistid (kes nimetasid endid natsionaal-sotsialistideks), nad panid kehtima fašistliku diktatuuri, mis põhjenes verisel terroril. 1938.—1939. aastal fašistlik Saksamaa annekteeris sõjata Austria ja suurema osa Tšehhoslovakkiast. 1939. a. septembris alustas ta vallutussõda, mille kestel tal õnnestus allutada ajutiselt veel rea riike. Siis andis Nõukogude Punaarmee fašistlikule Saksamaale rea otsustavaid hoope ja koos liitlaste sõjavägedega purustas ta. 2. mail 1945 vallutas Punaarmee Berliini. 8. mail 1945 Saksamaa kapituleerus. Kokkuleppe kohaselt Nõukogude Liidu, Suur-Britannia ja USA valitsuse ja Prantsusmaa ajutise valitsuse vahel „teostavad tingimusteta kapitulatsiooni põhiliste nõudmiste täitmise perioodis kõrgemat võimu Saksamaal Nõukogude, Briti, Ameerika ja Prantsuse ülemjuhatajad, igaüks oma tsoonis, vastavalt oma valitsuselt saadud instruktsioonidele, samuti

[1] 1946. a. oli Saksamaal 65,9 milj. elanikku. Toim.

ka üldiselt küsimustes, mis puudutavad Saksamaad tervikuna".

Berliin on jagatud 4 okupatsioonitsooniks — Nõukogude, Ameerika, Inglise ja Prantsuse tsooniks.

Saksamaa jaguneb 15 „maaks", milledel kuni fašistliku riigipöördeni oli omavalitsus. Tähtsamad neist on *Preisimaa, Baieri, Saksi, Württemberg, Tüüringi, Baaden, Hessen.*

Kolme riigi (NSVL, USA, Suur-Britannia) Berliini konverentsil 17. juulist kuni 2. augustini 1945 saavutati kokkulepe Saksamaa tulevaste idapiiride suhtes: konverents nõustus põhimõtteliselt Nõukogude valitsuse ettepanekuga üle anda Nõukogude Liidule Königsbergi linn koos Ida-Preisimaa põhjaosaga; ta nõustus ka sellega, et endised Saksamaa territooriumid, milledele pretendeerib Poola, jäävad Poola valitseda seni, kui määratakse lõplikult kindlaks Poola läänepiirid. Siia kuuluvad „endised Saksamaa territooriumid ida pool joonest, mis läheb Läänemerest pisut lääne pool Swinemündet ja sealt mööda Oderi jõge Lääne-Neisse suudmeni ja mööda Lääne-Neisset kuni Tšehhoslovakkia piirini, kaasa arvatud ka see osa Ida-Preisimaast, mis Berliini konverentsi otsuse kohaselt ei lähe NSV Liidu valitsemisele, ja kaasa arvatud end. vabalinna Danzigi territoorium".

Looduslikud tingimused.

Geograafiline asend, piirid. Saksamaa hõlmab Euroopa keskosa. Põhjas külgneb ta Lääne- ja Põhjamerega. Maismaa piiridel on Saksamaal naabreid rohkem kui ühelgi teisel riigil Euroopas.

Idas ja läänes on enamikus avapiirid, ilma looduslike tõketeta. Põhja-Saksamaa lauskmaa puutub kokku idas Nõukogude Liidu ja Poolamaa tasandikuga, läänes Belgia, Hollandi ja Taani madalmikuga; edelas kulgeb piir Prantsusmaa

ja Šveitsi vahel osalt Reini jõge mööda; kagus on Tšehhoslovakkia piiril madalad ja kergesti ületatavad mäed. Ainult osa lõunapiirist (Austriaga) on suletud kõrgete mägede Alpidega, mis tõsiselt tõkestavad teed Saksamaalt Vahemerele.

Mereliiklemiseks on Saksamaale tähtis Põhjameri kui otsene seos Atlandi okeaniga; Põhjamerest hargnevad Saksamaa ookeanilaevanduse peateed. Suurt strateegilist tähtsust omab *Kieli kanal*, mis on kaevatud läbi Jüüti poolsaare (98 km pikk): see lühendab teed merelaevadele Põhja- ja Läänemere vahel ning vabastab Saksamaa vajadusest kasutada väine, mis on teiste riikide valduses.

Pinnaehitus. Saksamaa maapind on üldiselt kallakuga Alpidelt Põhja- ja Läänemerele.

P õ h j a - S a k s a m a a. Saksamaa põhjaosas (üle poole kogu riigist) laiub *Põhja-Saksa lauskmaa.* See on laiem ida suunas (kuni 400 km), kus ta liitub Ida-Euroopa tasandikega; läänes ta ahendub. Maapind on siin kaunis ühetaoline. Kõige madalam on lääneosa, mis piirneb Põhjamerega. Meresetetest tekkinud rannikuvööde (nn. „maršid") on suure viljakusega; mere pealetungi eest kaitsevad teda tammid. Ranniku ees asetseb meres Friisi saarte rida — see on kunagise luiteranna jäänus. Isoleeritult seisab siin tilluke saar *Helgoland* (üldulatus 55 ha), mis oli strateegiliseks eelpunktiks Saksa merekindlustuste süsteemis Põhjameres. Maršide vöötme taga ulatuvad maa sisemusse kõrged liivatasandikud („geestid").

Läänemere rannikul, veidi eemal rannast, kerkib madal künklik platoo suure hulga järvedega.

Varemal ajal oli see lauskmaa tublisti soostunud ja kattunud tiheda metsaga, kuid praegu on sellest esialgsest maastikust vähe järele jäänud. Põllumajanduslik kultuurpindala võtab enda alla $^2/_3$ kogu territooriumist, metsad (samuti kultuur-, mitte ürgmetsad) ainult üle $^1/_5$.

K e s k - S a k s a m a a. Põhja-Saksa lauskmaast lõuna pool

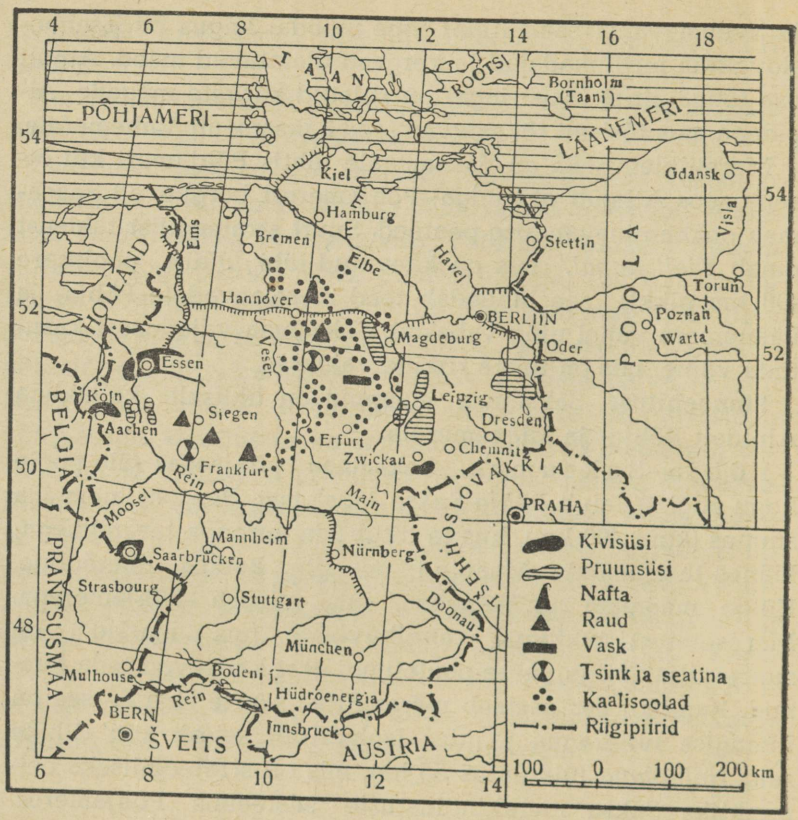

21. joon. Saksamaa maavarad.

kerkib *Saksa keskmäestik*. See koosneb keskmise kõrgusega (harva üle 1000 m) ahelikest ja massiividest, mis on lõikunud laiade, libamisi laskuvate lohkorgudega. Kõige tähtsamad mäed läänes on *Reini Kiltmäestik* (rida kõrgustikke Reini jõe kallastel), keskosas — *Tüüringi metsmäestik* ja *Harz*, mis tungivad Põhja-Saksa lauskmaasse (kuni 1142 m kõrged), idas — Tšehhoslovakkia piiri läheduses *Maagimäestik* (Erzgebirge).

Lõuna-Saksamaa. Suurem osa Lõuna-Saksamaast on samuti keskmise kõrgusega mägismaa. Kõrged mäed tõusevad ainult äärmises lõunaosas; need on *Baieri Alpid* (peaaegu kuni 3000 m), mis kohati on kattunud igilumega. Põhja pool muutuvad mäed *Baieri kiltmaaks*. Läänes Ülemise Reini oru kohal kerkib *Schwarzwald* (kuni 1500 m); idas tõuseb *Böömi metsmäestik*.

Kesk- ja Lõuna-Saksamaa mäed (välja arvatud Alpid) ei ole loonud tõsiseid takistusi asustamisele ja majanduslikule arenemisele; Kesk-Saksamaal on näiteks peaaegu sama suur osa pindalast kultuurmaistu all kui Põhja-Saksa lauskmaalgi. Kuid mägine reljeef on põhjustanud eri rajoonides looduslike varude omapära. Orgude viljakus ja pehme kliima vahelduvad siin kõrgemate alade kliimaliste tingimustega.

Jõed. *Rein* on suurim jõgi Saksamaal, kuid oma pikkuselt on ta peaaegu kolm korda lühem Volgast, vesikonna pindalalt aga isegi 6 korda väiksem. Reini allikad on Šveitsis, suue aga Hollandis. Reini tähtsamad lisajõed on Main, Mosel ja Neckar. Teised tähtsad jõed on: *Elbe* (1150 km), *Weser, Oder, Doonau* (ülemjooks). Reini vee-režiim on püsiv tänu Alpides asuvaile allikaile, mis annavad suuri veehulki eriti suve lõpul. Vastupidi, Saksamaa idapoolsed jõed on kõikuva veepinnaga — nad tõusevad kevadeti laialt üle kallaste, muutuvad aga veeahtraks suve lõpul. Kuid nende laevatavust on tublisti parandatud reguleerimisega ja lüüside ehitamisega. Elbe ja Weseri suudmes liiklevad ka merelaevad (meresadam *Hamburg* Elbe jõel on 110 km merest eemal). Doonau lisajõed, mis saavad oma vee Alpidest, on rikkad vee-energialt.

Reini ja Elbe jõe orud, mis läbivad Saksamaa mägised alad, on olnud suure ajaloolise tähtsusega kui kaubanduslikud ja kolonisatsiooni liiklemisteed. Eriti tähtis ajalooliselt on olnud Rein, kui soodus tee Alpidest Põhjamereni. Jätkates Reini teed lõunasse, hargneb see kaheks: üks tee läheb Reinilt Saône'i orgu (Vogeeside ja Juura vahelise mäekuru kaudu

Prantsusmaal) ning edasi Saône'i ja Rhône'i mööda Vahemereni; teine tee viib üle Alpide (Sankt-Gotthardi mäekuru kaudu) Põhja-Itaaliasse.

Mineraalide-rikkus ja hüdroenergia. Saksamaa on rikas kivisöelt. Peabassein on *Ruhri* ala Lääne-Saksamaal, Ruhri jõe (Reini parempoolne lisajõgi) kallastel. Siin ladestub ligi 3/4 Saksamaa kivisöevarudest ja siin toodetakse hästi koksistuvat kivisütt. Reini lähedus on soodus Ruhri basseini transpordi-ühendustele. Teised tähtsad basseinid on *Saarimaa* edelas ja *Ülem-Sileesia* Kagu-Saksamaal. Suur väärtus on ka *pruunsöel.*

Hüdroenergia on Lõuna-Saksamaa energia põhiliik. Naftavarud pole suured. Üldiselt moodustab kivisüsi valdavama osa Saksamaa energeetilistest varudest; ka kasutatakse teda toorainena keemiatööstuses.

Metallimaakidelt pole Saksamaa rikas. On küll väikesi rauamaagi lademeid, kuid need pole kuidagi küllaldased Saksamaa metallurgiatööstuse varustamiseks. Suuremad on tsingi- ja hõbedavarud, kuid vähe on vaske, mangaani, boksiiti, kuna peaaegu sugugi pole mitmeid tähtsaid metalle (näit. inglistina, niklit). Teistest maavaradest on Saksamaa väga rikas kaalisooladest — nende tähtsamad leiukohad on Kesk-Saksamaal Elbe ja Weseri vahel.

Kliima, mullastik, taimkate. Saksamaa edelaosa on merekliima piirkonnas, mis on lähedane naaberriigi Hollandi kliimale. See rajoon on hästi sobiv heintaimede kasvatamiseks. Edelaosa (eriti Reini org) erineb pehme talve kõrval veel palava ja päikesepaistelise suvega, mis lubab kasvatada orgudes viljapuid. Ida pool väheneb ookeani mõju. Saksamaa äärmises idaosas on talv võrdlemisi kare: jaanuari keskmine temperatuur on —3°; suvi on lühem, kuid palavam kui läänes. Põllukultuuridest kasvavad siin kõige paremini vähenõudlikud rukis, kaer, kartulid. Kesk- ja Lõuna-Saksamaa mägistel aladel, mis on 600 m kõrgemal, on kliima niiske ja jahe. See on niitude ja metsade ala.

Saksamaal levinumad leetunud mullad on oma looduslikelt omadustelt vähe viljakad; on ka palju soisi ja liivaseid pinnaseid. Kõige viljakamad on lössipinnased Saksa keskmäestiku põhjapoolsel serval. Viljakad on ka Reini ja Doonau orud, samuti ka looderanniku maršid. Aga ka neis rajoonides, kus looduslik viljakus pole eriti suur, saadakse häid viljasaake hoolsal harimisel ja keemiliste väetiste laialisel kasutamisel.

Metsad katavad üle 1/4 pindalast. Ida-Saksamaal domineerivad okasmetsad; siin on liivastel aladel palju istutatud männimetsi. Lääne-Saksamaa madalamates rajoonides kasvab pöökpuu ja tamm. Mäestike metsad koosnevad nulgudest, kuuskedest, mägimändidest ja pöökidest.

Rahvastik.

Suurem osa rahvastikust on sakslased. Nende keskel on erinevusi murrakus, iseloomus ja tavades. Alam-saksa murded, mis on levinud Põhja-Saksamaal, erinevad tunduvalt ülem-saksa murdeist (näit. baierlaste keelest). Põhja-Saksamaal on levinud protestandi usk, lõunas — katoliku usk. Militarismi ja šovinismi vaim on kõige rohkem levinud idarajoonides, mis olid Preisimaa tuumaks. Eriti andsid niisugust tooni preisi suurnikud („junkrud"), kellede esivanemateks on „peni-rüütlid" (Marxi ütlus), needsamad, kes keskajal haarasid slaavlaste maad ida pool Elbet ja keda purustas Aleksander Nevski nende katsel tungida Venemaale (1242. a.).

Peale sakslaste elas end. Saksamaa piirides suur arv slaavlasi, peamiselt idarajoonides (mis pärast Esimest Maailmasõda liideti Poolaga). Vanasti olid slaavlased selle ala põhiliseks rahvastikuks. Paljude linnade nimetused Ida-Saksamaal on slaavi päritoluga, näiteks Pomorje (Pommern),

Vroclav (Breslau), Lužitsa (Lausitz). Anastanud XII—XIII saj. need maad, hävitasid sakslased metsikul kombel slaavlasi ja nende kultuuri. Siiski säilis Sileesias palju poolakaid. Peale selle elavad Brandenburgis, Spree ülemjooksul lužitslased ehk lužitsa serblased.

Enne fašistide võimule pääsemist oli Saksamaal ligi 560 000 juuti (peamiselt linnades).

Haaranud võimu, hakkasid fašistid Saksamaal õhutama kõige metsikumat šovinismi, püüdes sellel teel kallutada masse kõrvale klassivõitlusest ja õigustada samal ajal oma annekteerimispretensioone. Nad kinnitasid, et sakslased on kõrgem rass, kes on kutsutud valitsema „alamaid rasse". Selle valitsuse teostamiseks kasutati kõiki vägivalla, kurikavaluse ja pettuse vahendeid. Fašistlikul Saksamaal peeti täieõiguslikeks kodanikeks ainult „verepuhtaid" sakslasi. Slaavlased olid kuulutatud „alamaks rassiks", kes oli määratud kas orjastamisele või hävitamisele. Juudid kuulusid täielikule hukkamisele.

Põliste slaavimaade Poolale tagasiandmisega kuuluvad sakslased, kes jäid nendesse rajoonidesse, Saksamaale ümberasustamisele (Berliini konverentsi otsus). Samuti asustatakse ümber sakslased, kes elavad Tšehhoslovakkias ja Ungaris.

Sakslaste ümberasustamine Tšehhoslovakkiast viidi lõpule oktoobris 1946 (ümber paigutati 2,2 milj. inim.); Poolast on ümber asustatud üle 3 milj. sakslase.

Enne Teist Maailmasõda koosnes tööstuste proletariaat 11,5 milj. inimesest. Ühes transpordi ja kaubanduse töölistega, koduteenijate ja teiste väiketeenistujatega arvestati 24 milj. inimest, kes töötasid palgalepingu alusel (73% isetegevast rahvastikust). Juhtivat asendit omas väikesearvuline rühm finantskapitali magnaate ja mõisnikke. Nende hulgas oli palju fašiste, kes olid rikastunud Hitleri diktatuuri kestel. Võimsate monopolide eesotsas seisnud raha-

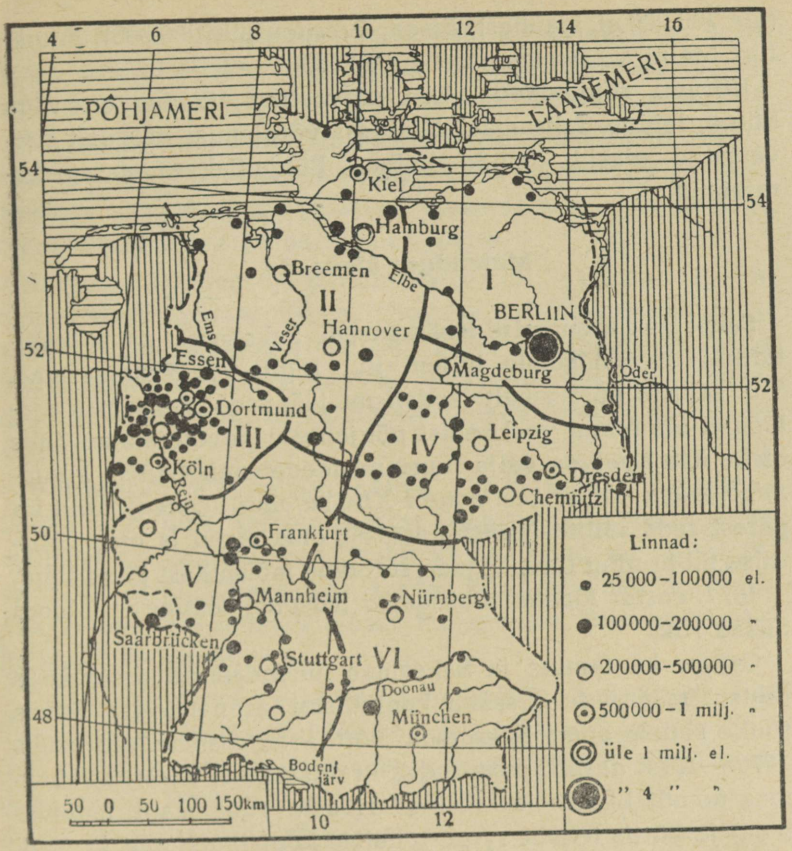

22. joon. Saksamaa majandusrajoonid ja linnad.

tuusade ja preisi militaristliku kildkonna liit oli saksa imperialismi ja fašismi peamiseks tõukejõuks.

Rahvastiku tihedus. Linnad. Keskmine rahvastiku tihedus Saksamaal oli 147 inimest 1 km²-l. Üldiselt elas linnades 67% kogu Saksamaa rahvast. Suuremad linnad: *Berliin* (4,3 milj.), *Hamburg* (1,7 milj.), *Köln, München, Leipzig*

(üle 700 000 el. igaühes), *Essen, Dresden* (üle 600 000), *Frankfurt* Maini ä., *Dortmund* (üle 500 000).[1]

Kõrvuti rajoonidega, kus rahvastiku tihedus on väga kõrge, leidub Saksamaal laialdasi võrdlemisi hõredalt rahvastatud alasid (nende hulgas Põhja-Saksamaa agraarrajoonid).

Majanduse ülevaade.

Saksamaa arenemise iseärasused. Saksamaa astus kapitalismi arenemisteele hiljem kui Inglis- ja Prantsusmaa. Siin säilisid püsivamalt feodalismi jäänused. Saksamaa ajaloos ei ole olnud veel sellist põhjalikku revolutsiooni, mis oleks ühe hoobiga välja juurinud feodalismi. *Orjuse kaotamine saksa külast kestis kuni XIX sajandi keskeni,* kuid ka pärast seda säilitas mõisnikuseisus oma maad ja oma poliitilise mõju ning talupoegade sõltuvus mõisnikest jäi püsima. *1871. aastal lõpetati Saksamaa taasühendamine* — loodi Saksa riik.

Orjuse kaotamine ja Saksamaa ühendamine tasandasid tähtsal määral teed saksa kapitalismi arenemisele. Suure tõuke sellele andis *Saksamaa võit Prantsusmaa üle sõjas 1870.—1871. aastal;* purustades Prantsusmaa, anastas Saksamaa temalt Elsassi ja Lotringi (rikaste rauamaagi lademetega) ja võttis temalt suure rahalise kontributsiooni (5 mlrd. franki).

Sellest ajast peale *nihkub Saksamaa kiiresti tööstusmaade esiridadesse.* Suuri edusamme teeb raudteede ehitamine, areneb kivisöetööstus, metallurgia, masinaehitus, elektrotehnika, keemia. Saksamaa ehitas sõja- ja kaubalaevastiku ning muutus tugevaks mereriigiks.

80-ndail aastail alustas Saksamaa *asumaade anastamist.*

[1] Linnade rahvastiku arvud 1939. a.

Ta annekteerib laialdased territooriumid Aafrikas (Kamerun, Togo, Edela-Aafrika, Tanganjika), osa Uus-Guinead, Tšingtao Hiina rannikul, palju väikesi saari Vaikses ookeanis.

XX sajandi algul on *Saksamaa teine tööstusmaa maailmas* (USA järel) ja kõige agressiivsem imperialistlik riik. Saksamaa imperialistid püüavad teostada uusi anastamisi ja relvastuvad niihästi maal kui ka merel.

Esimese Maailmasõja peasüüdlaseks oli Saksamaa ja sõda lõppes tema lüüasaamisega. Ülestõusnud massid kukutasid keisri võimu (novembris 1918). Kuid sotsiaaldemokraatia juhid, ühinedes reaktsiooniliste sõjaväevõimudega, lämmatasid revolutsioonilise liikumise ja kõvendasid kodanluse võimu.

Versailles' rahulepingu põhjal (1919) kaotas Saksamaa tähtsa osa oma territooriumist. Saksamaalt äralangenud maadest sai suurema osa Poola; Prantsusmaa sai tagasi Elsassi ja Lotringi. Saksamaa kaotas kõik asumaad, mis anti Rahvasteliidu mandaadi alusel Inglismaale, Prantsusmaale, Belgiale ja Jaapanile.

Peale selle pandi Versailles' rahulepingus Saksamaale kohustus tasuda liitlastele kõik sõja läbi tekkinud kahjud. Selleks pidi ta andma liitlastele palju mitmesugust varandust ja maksma nn. reparatsioonimakse (s. o. heastusmakse). Saksamaale keelati pidada sõjaväge üle 100 tuhande mehe ja sisse seada sõjaväeteenistuse kohustust. Sõjatööstust piirati, täiesti keelati ehitada uusi lennukeid ja allveelaevu; Reinimaal keelati pidada sõjaväge ja ehitada kindlustusi.

Kuid saksa militarismi juured ei olnud hävitatud. Säilis Saksa kindralstaap — sõjalise organisatsiooni alus. Kapitalistlikud monopolid ei olnud hävitatud, nad saavutasid koguni suurema tugevuse kui varem: suurte aktsiaseltside ühendamise teel tekkisid tohutud trustid (Terasetrust, Keemiatrust). Tööstureil läks korda töölis-

klassi intensiivse ekspluateerimise hinnaga ümber korraldada ja laiendada tööstust järelejäänud territooriumil. Oluliselt abistasid teda selles just võitjad riigid, kes andsid Saksamaale suuri laene: toetades Saksamaa kodanlust laenudega, arvestasid nad sellega tugevdada saksa kapitalismi (mida ähvardas katastroof revolutsiooni liikumise tõusuga) ja kindlustada sellega edaspidist reparatsioonimaksude saamist.

Tööstuse „tuusad" ja pankurid etendasid määratu suurt osa saksa sõjamasina taastamises ja sõja ettevalmistamises: nad hiilisid Versailles' rahulepingu tingimustest mööda — säilitasid sõjatööstuse kaadrid, valmistasid ette masinaehitus- ja keemiatööstuse ümberlülitamist sõjalisele toodangule, „tsiviil"-lennuasjanduse katte all valmistasid uusi sõjalennukite tüüpe, asutasid sõjatööstuse osakondi välismaal (Šveitsis, Rootsis).

Laiendades ja uuendades tööstuse tootmisaparaati, ei suutnud saksa kodanlus siiski arendada tarvilisel määral eksporti ega leida küllaldaselt kaupade turustamise võimalusi siseturul; rahvastiku massi elatustase oli palju madalam kui enne sõda ja ostuvõime langes. Tööstus töötas kogu aeg suure alakoormatusega ja massiline tööpuudus ei lõppenud.

Maailmakriisi esimeste löökidega hakkas saksa tööstus ruttu kahanema. Töötute arv tõusis 1932. aastal 8 miljonile. Tööliste seisukord halvenes järsult. Klassivõitlus teravnes. Kommunistlik partei sai riigipäeva valimistel novembris 1932. a. 6 milj. häält. Valmis revolutsiooniline kriis. Siis kutsus Saksamaa kodanlus võimule fašistid, et nende abil purustada töölisorganisatsioonid ja kindlustada oma võimu.

1933. a. hakkas kehtima Saksamaal *kõige reaktsioonilisemat ja röövihimulisemat tüüpi fašistlik diktatuur, tõugates kõik riigi inim- ja materjalsed varud vallutussõdade organiseerimiseks, et siis orjastada ja riisuda teisi rahvaid.*

Saksa fašistide poolt alustatud sõda viis Saksamaa katastroofile (vt. lk. 95—96). Kolme liitlasriigi — Nõukogude Liidu, USA ja Suur-Britannia — juhtide Krimmi konverentsi otsustes on liitlasriikide tahe Saksamaa tuleviku kohta väljendatud järgmiselt:

„Meie vankumatuks eesmärgiks on saksa militarismi ja natsismi hävitamine ja tagatiste loomine selleks, et Saksamaa iialgi enam ei suudaks rikkuda kogu maailma rahu. Me tahame otsustavalt desarmeerida ja laiali saata kõik Saksa relvastatud jõud; kord ja jäädavalt hävitada Saksa kindralstaap, kes korduvalt on kaasa aidanud saksa militarismi taassünnile, kõrvaldada või hävitada kogu saksa sõjavarustus, likvideerida või võtta kontrolli alla kogu saksa tööstus, mida võidaks kasutada sõjatoodanguks; karistada õiglaselt ja kiiresti kõiki sõjaroimareid ja sisse nõuda natuuras tasu kahjude eest, mida tegid sakslased; pühkida maa pealt natslik partei, natslikud seadused, organisatsioonid, asutised . . . Meie eesmärgiks ei ole saksa rahva hävitamine. Alles siis, kui natsism ja militarism on välja juuritud, on lootus saksa rahva väärikale olemasolule ja ta kohale rahvuste ühiskonnas."

Need printsiibid olid edasi arendatud Berliini (Potsdami) konverentsi otsustes, milledest eriti tähtis on otsus saksa monopolide hävitamise kohta.

Kuid Krimmi ja Berliini konverentsi otsusi teostatakse järjekindlalt ainult Nõukogude okupatsioonitsoonis. Siin on teostatud põhilised reformid, mis purustavad reaktsiooni ja militarismi alused: agraarreform, mis hävitas mõisnike suurmaapidamise, monopolide likvideerimine, kohaliku omavalitsuse demokratiseerimine; ainult Nõukogude tsoonis juuritakse põhjalikult välja fašismi jäänused. Teistes tsoonides okupatsioonivõimude poliitika, sageli soosides reaktsioonilisi elemente, ei taga Saksamaa tõelist demokratiseerimist.

Tööstus.

Tööstuse üldine iseloom. Saksamaa oli enne Teist Maailmasõda *kõrgelearenenud tööstusriik, kus siiski suur tähtsus oli ka põllumajandusel* (enne sõda oli tööstuses 40% töötavast rahvast, põllumajanduses 29%; tööstuse toodang ületas hinnalt põllumajanduse saadused rohkem kui kaks korda). Tööstuse toodangu suuruselt oli Saksamaa kapitalistlike riikide hulgas teisel kohal, andes rahuajal üle 10% maailma tööstuse kogutoodangust.

Juhtival kohal Saksamaa tööstuses oli tootmisvahendite tööstus — kivi- ja pruunsöe tootmine, metallurgia, metallide ümbertöötamine, masinaehitus, elektrotehnika, keemia; kuid fašistide käes ei olnud need harud enam niivõrd tootmisvahendite kui hävitusvahendite tööstus. Enne sõda olid arenenud ka mitmesugused kergetööstuse harud, tekstiil-, õmblus-, paberi-, toidutööstus.

Juhtivates tööstusharudes domineerisid suured käitised, mis seisid kõrgel tehnilisel tasemel; laialt kasutati produtseerimise kombineerimist. Kuid siiski on reas tööstusharudes (näit. tekstiil-, õmblus-, metallitööstuses) säilinud palju väikesi käitisi.

Kapitalistlike monopolide valitsus oli saavutanud Saksamaal kõrgema astme. „Värvainete tööstus" („Farbenindustrie"), mis ühendas suurema osa saksa keemiatööstust, „Terasetrust", Krupp'i metallurgia ja sõjatööstuse firma olid kapitalistliku maailma suurimaid tööstuse koondisi. Nendest etendas eriti tähtsat osa saksa militarismi arenemises Krupp'i firma (asut. 1812. a.).

Kütteaine-energeetiline baas. Kivisöe kogutoodang oli 1938. a. 186 milj. tonni. Tähtis osa kivisöest ja koksist veeti välja. 70% Saksamaa üldtoodangust annab *Ruhri bassein.*

Pruunsöe toodang omandas suure tähtsuse sõja-

ajast peale. Eriti nihkus esile Kesk-Saksamaa pruunsöe basseinide tähtsus. Siin on arenenud keemiatööstus, mis kasutab pruunsütt kütteks ja ka tooraineks. 1938. a. toodeti pruunsütt 194 milj. tonni. Nafta toodang ei ole suur; ta annab väikese osa vedelast küttest, mida tarbitakse Saksamaal. Elektrienergia toodangult seisab Saksamaa teisel kohal kapitalistlike riikide hulgas, USA järel; 80% elektrienergiast annavad soojusjaamad. Lõuna-Saksamaal kasutatakse laialt hüdroenergiat.

Metallitööstus ja masinaehitus. 1938. a. toodeti 18 milj. tonni malmi ja 23 milj. tonni terast. Suurem osa rauamaagist imporditi välismaalt, peamiselt Rootsist ja Prantsusmaalt. Terasetoodanguks kasutati laialt niihästi kohalikku kui ka sisseveetud vanametalli. 70% mustast metallist annab *Ruhr*.

Saksamaa masinaehituse tööstus tootis kõige mitmekesisemaid masinaid ja sisseseadeid — mäe- ja metallurgiatööstuse masinaist kuni täpse mehaanika peenaparaatideni. Eriti oli arenenud elektrotehnika-tööstus. Masinaehituses erinesid keskused: *Ruhr* — keskendas raskemasinaehitust; *Berliinis* oli arenenud mitmesugune masinaehitus, eriti elektrotehnika, *Saksimaal* — spetsiaalselt tekstiilmasinate ehitus; *Hamburgis* ja teistes sadamalinnades oli levinud laevaehitus.

Fašismi võimul olles lülitati masinaehitus ümber sõjavahendite tööstuseks: valmistati lennukeid, tanke ja autosid, sõjalaevu ja mitmesuguseid relvi.

Keemiatööstus. Saksamaa keemiatööstuse toorainete baasiks on kaalisoolad, kivi- ja pruunsüsi. Määratu suure väärtusega on koksistumise kõrvalainete kasutamine. Saksa keemiatööstuse tähtsaimad harud on aniliinvärvide valmistamine, lämmastiku tootmine (õhust), lämmastik- ja kaaliväetiste produtseerimine.

Sõjalis-fašistlikus majanduses oli keemial väga tähtis osa niihästi keemiliste sõjavahendite tootmisel kui ka aseainete

loomisel, mille abil fašistid püüdsid korvata mitmete tooraainete puudust; erilist tähelepanu pöörati sünteetilise bensiini tootmisele (kivisöe utmise abil), sünteetilise kautšuki, kunstkiudainete valmistamisele (puuvilla ja villa asemele).

Keemiatööstuse pearajoonid on: 1) *Reinimaa — Vestfaalia,* kus ta baseerub kivi- ja pruunsöel; 2) *Kesk-Saksamaa* — pruunsüsi ja kaalisoolad; keskus *Merseburg;* 3) *Reini-äärne Edela-Saksamaa;* keskused — *Ludwigshafen ja Frankfurt Maini ääres.*

Berliini konverentsi otsused Saksamaa majanduse kohta. Kolme riigi Berliini konverentsil olid vastu võetud otsused Saksamaa sõjatööstuse täieliku hävitamise ja kogu saksa majanduse ümberkorraldamise kohta. Saksamaal on keelatud relvastuse tootmine, lennukite ja merelaevade ehitamine. Metallide ja keemiasaaduste tootmist, masinaehitust ja teiste sõjamajanduses tarvilike esemete tootmist tuleb rangelt kontrollida ja piirata. Trustid tuleb likvideerida. Saksamaa rahvamajanduse ümberkorraldamisel pööratakse peamine tähelepanu põllumajandusele ja elatustarvete tootmisele. Tööstuslikud seadmed, mida ei vaja Saksamaal lubatud tööstus, antakse saksa agressiooni all kannatada saanud riikidele reparatsiooniks või hävitatakse.

Põllumajandus.

Põllumajandusliku arenemise sotsiaal-ajaloolised tingimused. Põllumajanduse arenemine Lääne- ja Ida-Saksamaal ei ole käinud ühesugust teed.

Ida-Saksamaa oli juba vanast ajast agraarrajoon suurmõisnike majapidamistega, mis olid rajatud tööorjusele. Orjuse kaotamisel püüdsid mõisnikud haarata oma valdusse talupoegade maid nii palju kui võisid. Mõisnikud kohastusid aegamööda kapitalistliku majanduse juhtimisega, talupoja-

seisuse sõltumus mõisnikest aga jäi püsima. Lenin nimetas sellist kapitalistlikku agraartüüpi Preisi arenemisteeks. Ta kõneleb sellest: „...keskaegsed maavalduse suhted ei likvideeru korraga, vaid kohastuvad pikkamööda kapitalismiga, mis säilitab selle mõjul kauaks poolfeodaalsed jooned. Preisi mõisnike maavaldamist ei purustanud kodanlik revolutsioon, vaid see jäi terveks ja sai junkrute majapidamise[1] aluseks, mis oli oma aluselt kapitalistlik, kuid ei saanud läbi ilma külaelanike teatava sõltumuseta..."

Mõisnikuseisuse (junkrute) maavaldus oli üks reaktsiooni ja militarismi peatugesid Saksamaal.

Seepärast on eriti tähtis Nõukogude tsoonis teostatud maareform: sellega likvideeriti mõisnike suurmaapidamine Saksamaa nendes rajoonides, kus ta oli kõige tugevam.

Lääne- ja Lõuna-Saksamaal oli maavaldus väga erinev. Siin esines kulakutüüpi kaubamajapidamisi (eriti tähtsat osa etendavad need Baieris); suuremal osal põllumeestest olid ainult väikesed maatükid, needki pillatud ribapõldudena ja üksikute lappidena („partsellidena"). See väiketalundiline poolproletariaat ei toitunud oma majapidamisest, vaid pidi otsima kõrvalteenistust väljaspool põllupidamist; vabrikute omanikele olid sellised „peremehed" odava tööjõu allikaks.

Mõisnike ja kulakute mehhaniseeritud majapidamiste kõrval oli Saksamaal tohutu hulk abituid, nõrgajõulisi mahajäänud talundeid. Lõuna-Saksamaal kasutasid väiketalundite peremehed laialt tööloomadena lehmi.

Põllumajanduse suunad. Saksamaa põllumajanduses on domineeriv tähtsus loomakasvatusel (sarvloomade ja sigade kasvatus), ehkki see domineerimine ei esine nii teravalt kui Inglismaal. Intensiivne loomakasvatus on kõige rohkem arenenud Loode-Saksamaal Põhjamere läheduses.

---

1 Junkruteks nimetatakse Preisi suurmõisnikke.

Baieri mägikarjamaadel on levinud alpitüübiline piimamajandus.

Põhja-Saksamaa põllumajanduses domineerivad kultuurid, mis on vähem nõudlikud pinnase ja kliima suhtes — r u k i s, k a e r, k a r t u l. Nisu külvatakse peamiselt Kesk-Saksamaal ja Lõuna-Saksamaa orgudes. Tehnilistest kultuuridest on tähtsaim s u h k r u p e e t.

Edela-Saksamaal, Reini ja ta lisajõgede orgudes on levinud viinamarja- ja tubakakasvatus ning aiandus.

Transport ja väliskaubandus.

Saksamaa transpordi arenemist mõjutavad järgmised tingimused: 1) tsentraalne asend Euroopas, mille tagajärjel läbi Saksamaa käivad tähtsad rahvusvahelised kaubateed; 2) territooriumi suurema osa eemalolek merest ja maapiiride domineerimine merepiiride üle; 3) mäetööstuse kõrge arenemine tingimustes, kus tähtsamad kivisöe basseinid on eemaldatud merest ja isoleeritud rauamaagi põhiallikatest.

Kui arvestada neid tingimusi, siis on arusaadav see *määratu suur tähtsus, mis oli Saksamaa majanduse arenemises raudteede ja sisemiste veeteede ehitamisel.* Raudteevedude, samuti ka sisemiste veeteede vedude ulatuselt oli Saksamaa Lääne-Euroopa riikide hulgas esikohal.

Tähtsamad raudtee-sõlmpunktid on *Berliin, Leipzig, Hamburg, Köln;* tohutu suur transpordisõlm on *Ruhri rajoon* just sealt tulevate (kivisüsi, metallid) ja sinna veetavate materjalide (rauamaak, metsamaterjalid, vili) tõttu. Rein on Lääne-Euroopa jõgede keskel kaubaveo läbikäigult esimesel kohal. Rõhuv osa mere-kaubavahetusest välismaaga toimub Põhjamere sadamate — *Hamburgi* ja *Breemeni* — kaudu. *Kieli kanalit* mööda teostatakse suurem osa laevakaubaveost Lääne- ja Põhjamere vahel.

Valmistudes sõja vastu arendasid fašistid intensiivselt sirgete ja laiade autoteede — *autostraatide* ehitamist, mis võimaldavad eriti kiiret sõitu ja massilist liiklemist. Nendel teedel on peamiselt strateegiline tähtsus: nad on määratud selleks, et oleks võimalik terveid armeesid viia kiiresti piiri äärde. Väga arenenud oli õhuteede võrk. Nende pea-sõlmpunkt oli Berliin.

Väliskaubanduse läbikäikude poolest seisis Saksamaa käesoleva sõja alguses kolmandal kohal maailmas ja jäi tublisti maha Inglismaast ja Põhja-Ameerika Ühendriikidest. Väljaveo peaartiklid olid masinad, metallesemed, keemiasaadused, tekstiilid. Toorainetest vedas Saksamaa välja vähesel määral ainult kivisütt. Sisseveos olid peakaupadeks puuvill, vill, rauamaak, värvilised metallid (eriti vask), nafta, toiduained.

Rajoonid.

Ajalooliselt arenenud erinevused Saksamaa ida- ja lääneosa vahel ei esine üksi agraaroludes, vaid ka üldises majanduslikus arenemiskäigus.

Lääne-Saksamaal Reini ääres algas kapitalismi arenemine varemini kui idas. Seda soodustas Lääne-Saksamaa asend tähtsatel kaubateedel (Rein, Põhjameri), samuti ka tihe seos vanade kaubandus-tööstusriikidega — Hollandiga, Inglis- ja Prantsusmaaga. Siin on palju ajaloolisi linnu, kus leidub rikkalikult mälestussambaid vanemast ajast. Rauamaagi leidmine, metsarikkus, soodsad tingimused toorainete juurdeveoks Reini mööda, võimaldasid Reini-äärsetele rajoonidele juba vara arendada kodutööstust, nagu väike metallitööstus, relva-, siidi-, villatööstus. Saksamaa industrialiseerimise ajastul nihkusid esile maad Reini alamjooksul *Ruhri kivisõe* tõttu ja muutusid Saksamaa rasketööstuse juhtivaks rajooniks. Saksamaale kuuluva Põhjamere nurk ühes Elbe

jõe suudmealaga muutus Saksa ookeanilaevanduse väravaks, *Hamburg* aga üheks maailmalise tähtsusega sadamalinnaks.

Saksamaa osas Elbest lääne pool eristatakse rajoonid: 1) Reini-Vestfaali rasketööstuse rajoon; 2) Kesk-Saksamaa tekstiil-, keemiatööstuse ja mitmesuguste masinate ehituse rajoon; 3) loodepoolne mereäärne intensiivse loomakasvatuse tähtsam rajoon; 4) edelapoolne Reiniäärne tööstus-põllumajandusrajoon mitmekesise tööstuse ja põllumajanduse spetsialiseerimisega; eraldi seisab Saarimaa, kus on arenenud puhttööstuslik rajoon; 5) Baieri põllundusrajoon üksikute tööstuskeskustega.

Ida-Saksamaa (Elbest ida pool) oli kaua aega eemaldatud Euroopa kaubanduse tähtsamatest teedest. Kuni XIX sajandi keskeni domineeris siin ekstensiivne põllumajandus. Ainult pärast orjuse kaotamist ja raudteeliiklemise arenemist kiirenes ka Ida-Saksamaa arenemise tempo. Mõisnikud arendasid loomakasvatust ühes heinakasvatusega; arvestades turunõudmisi arenes põllundussaaduste ümbertöötamine. Suurim osa Ida-Saksamaast on veel praegugi põllundusrajoon. Kuid üldisel põllumajanduse foonil eralduvad teravalt tähtsamad tööstuskeskused, kõigepealt just *Berliin*.

Kirde-Saksamaa.

Berliin. Algul oli Berliin ühe teisejärgulise Saksa riigi (Brandenburgi) väikeseks pealinnaks. Kuid Brandenburgist algas Preisi kuningriigi organiseerimine, mis 1871. aastal jäi Saksa riigi etteotsa. Preisimaa kasvamine, siis aga Saksa riigi kujunemine tõstsid esile Berliini tähtsuse. Riigi pealinn muutus *imperialistliku Saksamaa suurimaks administratiivseks keskuseks*, suureks *transpordi sõlmpunktiks* ja *tööstuse keskuseks* väga laialdaste erialadega. Tööstuse

põhiharudeks on *masinaehitus* ja *elektrotehnika*; Berliinis olid „Üldise elektrikompanii" ja firma „Siemens-Schuckert" peakäitised. Berliin oli ka Saksamaa suurimaid sõjatööstuse keskusi; siin toodeti tanke, lennukeid, kahureid, laskerelvastust, mürske.

Berliin on võrdlemisi uus linn, vaene ehitusmälestistest vanemast ajast. Domineerivad sirged tänavad ühtlaselt soliidsete ehitistega. Esineb palju hooneid, mis paistavad silma suuruse ja toredusega, kuid vähe on siiski ehitisi, mis ärataksid huvi arhitektuur-kunstiliselt.

On ametlikke ausambaid (keisrite ja kindralite raidkujud), mis on tüüpilised oma labasuselt, Preisi militarismi maitse kohased.

Tähtsamad tööstusrajoonid asuvad Berliini põhja- ja idaosas. Läänеosa (samuti nagu Londonis ja Pariisis) on rikas parkidest ja aedadest, siin on kodanluse linnaosad.

Teise Maailmasõja lõpul, kui Saksamaa sõjaline katastroof oli juba silmanähtav, püüdis saksa-fašistlik väejuhatus kaitseda Berliini võiduka Punaarmee hoogsa pealetungi eest. Pärast kümnepäevast võitlust linnas (23. aprillist 2. maini 1945) sundis Punaarmee Berliini garnisoni kapituleeruma ning heiskas võidulipu Saksa riigipäevahoonele. 8. mail kirjutati Berliinis alla lõplik akt Saksamaa tingimusteta kapituleerumise kohta.

Liitlasvägede lennuväe paljude pommitamiste ja tänavavõitluste tulemusena on Berliin tugevasti purustatud.

Kirde-Saksamaa põllumajandus on segaiseloomuga teraviljakasvatus (kartuli, sarvloomade ja sigade kasvatus). See on Saksamaa pearajoon rukki ja kartuli tootmises. Suurmõisnike majapidamiste domineerimine oli eriti tugevasti tähelepandav Läänemere-äärseis provintsides.

Reini-Vestfaali tööstusrajoon.

Reini-Vestfaali rajoon on Saksamaa põhiline kivisöe- ja metallurgiarajoon, Saksamaa rasketööstuse monopolistlike

organisatsioonide tegevuse keskus, tööstusliku proletariaadi juhtiv rajoon.

Reini-Vestfaali rajooni tööstuslik tuumik on *Ruhri bassein:* tema kivisöel arenes siin metallurgiatööstus. Rauamaake saadi peamiselt välismaalt, Rootsist ja Prantsusmaalt. Ruhri mäetööstuse vajadused arendasid siin raskemasinaehituse. Ruhr varustas masinatega teisi Saksamaa mäetöös-tusrajoone. Ruhr oli Saksamaa *sõjametallurgia* peabaasiks (eriti just raskerelvastuse tootmises). Siin oli ka palju keemiatehaseid, mis tootsid kivisöest bensiini, sünteetilist kautšukit, lõhkeaineid.

Ruhri bassein asetseb Reini paremal kaldal, Ruhri jõe ääres. 60 km ulatuses idast läände ja 20—30 km ulatusel põhjast lõunasse liituvad tööstuslinnad üksteisega ilma tähelepandavate vahedeta. Tähtsamad neist on *Essen* suurte Krupp'i vabrikutega, *Duisburg, Dortmund,* lõuna pool *Düsseldorf.* Ruhri transpordiliiklemine käib Reinil (merelepääsu võimalustega Hollandis), Dortmund-Ems'i kanalil (pääsuvõimalustega Põhjamerre Saksamaa piirides) ja raudteedel; raudteevõrk on Ruhris eriti tihe. Ruhri basseini peamine sõlmpunkt on *Duisburg* — sadam Ruhri jõe suubumiskohal Reini. Ruhri vedude läbikäigud olid tohutu suured: ta saatis välja kivisütt, koksi (teistesse rajoonidesse Saksamaal ja välismaale), rauda, terast, masinaid, keemilisi väetisi; sai mujalt maake, vanarauda, metsa, tsementi, toiduaineid.

Muud osad Reini-Vestfaali rajoonist on vähem industrialiseeritud ning siin on mitmekesisem tööstus.

Wupperi jõe orus, Ruhrist lõuna pool, on *Wuppertal,* suur tekstiiltööstuse keskus (puuvilla-, siidi-, villased ja poolvillased kangad, pael, pitsid jne.). Tema lähedal on mõned väikesed metallitööstuse keskused. Tähtsam neist on *Solingen,* kuulus nugade, instrumentide, igasuguste raudasjade — haakide, nõelte jne. valmistamisega. Nende tootmine on

siin välja arenenud keskaegsest käsitööst. Vabrikutootmise kõrval on siin säilinud ka tööde andmine koduseks valmistamiseks.

Reini vasakul kaldal on arenenud tekstiil- ja metalli töötlev tööstus. *Köln* on vanimaid linnu Reini ääres, suurim linn Lääne-Saksamaal rahvaarvult (760 000 elanikku), tähtis raudteesõlm ja jõesadam. Kölnis oli suur masinaehitus-, keemia- ja mitmesugune sõjatööstus. Reini-Vestfaali rajooni on koondatud ligi 2 milj. industriaaltöölist. Pooled neist on kaevurid ja metallitöölised.

Kesk-Saksamaa tööstusrajoon.

Selle rajooni piirides on olulised erinevused põhja- ja lõunaosa vahel. Need on õieti kaks rajooni, mis on ühendatud tihedate seostega ning ühise kalduvusega üldisele keskusele — Leipzigile.

L õ u n a o s a — Saksi ja Tüüringi „maad" on *Saksi-Tüüringi tekstiilrajoon*. See on Saksamaa vanimaid tööstuslikke rajoone, milles on vanast ajast juba koondunud tihe tööstuslik rahvastik. Tekstiiltööstuse keskus on *Chemnitz*. Chemnitzis ja paljudes väikestes linnades tema ümber on tohutu hulk puuvilla-, villaketrus-, kudumis- ja trikotaaživabrikuid ja tekstiilmasinaehituse tehaseid.

Kesk-Saksamaa üldine keskus on *Leipzig*, Saksamaa tähtsaim transpordi sõlmpunkt, kaubanduslik ja suur tööstuslik keskus; eriti kuulus oli Leipzig raamatute kirjastamise ja trükitööstuse poolest.

Dresden — Saksimaa pealinn huvitavate muuseumidega ja ehitusmälestistega vanemast ajast.

Tüüringis on palju väiksemaid tööstuslikke keskusi mitmekesiste käitistega, mis nõuavad kõrge kvalifikatsiooniga töötajaskonda (näit. Jenas Zeis'i optiliste aparaatide käitis).

Tööstusliku rahvastiku koondumise ja raudteevõrgu tiheduse poolest järgneb Saksi-Tüüringi rajoon Reini-Vestfaali rajoonile. Kuid oma struktuurilt on see täiesti teine ala. Siin domineerivad rohkem väiksemad käitised, mis nõuavad vähem energia rakendamist; mõnes tööstusharus on säilinud veel kodutöö (näiteks mänguasjade ja rahvamuusikariistade valmistamine).

Kesk-Saksamaa põhjaosas (Saksi provintsis) on arenenud põllumajandus seoses mitmekesise tööstusega. See on Saksamaa peamine suhkrupeedi- ja nisukasvatamise rajoon; siin on arenenud ka seakasvatus (kasutatakse suhkrutootmise jäätmeid).

Juhtiv koht tööstuses on maavarade töötlemisel (pruunsüsi, kaalisoolad, keedusool), sellele toetub keemiatööstus. Siin on Saksamaa pearajoon keemiliste väetiste ja kivisöest bensiini tootmise alal. Keemiatööstuse keskus on *Merseburg* (selle lähedal „Leinawerke" tohutud tehased). *Magdeburg* (Elbe kaldal) oli sõjatööstuse keskuseks. Pruunsöel töötavad suured elektrijõujaamad.

Fašismi ajastul oli Kesk-Saksamaa rajoon põhiliseks sõjatööstuse rajooniks. Seda põhjustas kõigepealt eemalolek lääne- ja idapiiridest ning suurte mineraalressursside leidumine. Eriti tähtis oli see rajoon sõjakeemiatööstuse, lennukite ja mootorite ehituse ja laskemoona valmistamise suhtes.

Sadamate ja loomakasvatuse looderajoon.

Selle rajooni erinevuseks on ta *transpordi tähtsus*. Siin on Saksamaa ookeanilaevanduse „värav". Meri tungib sügavalt mandrisse Elbe, Weseri ja Ems'i suudme kaudu. Jõgesid mööda pääsevad kaugele sisemaale jõelaevad. Jyllandi (Jüüti) poolsaart läbival *Kieli kanalil* on rahvusvaheline tähtsus. Põhjamere sadamalinnades *Hamburgis* ja *Breemenis* ristuvad raudteeliinid igalt poolt Saksamaalt.

Hamburgis ja Breemenis oli enne Teist Maailmasõda koondunud kogu Saksamaa kaugesõidulaevandus. Mõlemad sadamad on suured tööstuskeskused, eriti Hamburg. Tööstuse areng neis põhines esiteks laevandustarvetel (laevaehitus, laevamasinate ja -taglase valmistamine) ning teiseks välismaiste toorainete sisseveol, mis osalt siin ka töödeldi (nii tekkisid näiteks jahujahvatus, kummitööstus, naftapuhastus, keemiatööstus). Sõja kestel ruineerusid need tööstusharud osalt sellepärast, et lakkas täiesti toorainete juurdevedu välismailt. Laevatööstus oli ümber korraldatud peamiselt veealuste laevade ehitamiseks.

Hamburg on teine linn Saksamaal rahvaarvult (linna piirides ühes eeslinnadega elab 1,7 milj. elanikku), suurimaid tööliskonna keskusi Saksamaal. Teise Maailmasõja kestel pommitati Hamburgi ja Breemenit väga suurel määral lennukitelt. Looderajoonis olid Saksamaa peamised merekindlused: *Kiel, Cuxhaven, Wilhelmshaven.*

Merest kaugel eemal on suur tööstuskeskus ja transpordisõlm *Hannover.*

Väljaspool sadama- ja tööstuslinnu on majanduses domineeriv osa karjandusel (sea- ja sarvloomakasvatus).

Tööstuslik-põllunduse edelarajoon.

Selle rajooni arenemisel oli suure tähtsusega ta asend Reini kaubatee läheduses, sest see soodustas rahvastiku koondumist ja tööstuslike kogemuste omandamist, mida kergendasid toorainete juurdevedu ning tööosaaduste turustamine. Reini ja tema lisajõgede (Main, Mosel, Neckar) orud on soodsad põllumajanduse arenemisele (soe kliima, viljakas mullastik). Terav maapuudus tõukas osa küla elanikkonnast tööstustesse.

Tööstus on siin mitmekesine. Ta töötas peaaegu täielikult

toorainete ja poolfabrikaatide juurdeveo abil (kohalikke tooraineid pole peaaegu sugugi). Tööstuse üldjoon on hinnaliste kaupade tootmine, mis ei nõua kogukaid tooraineid. Peaharud on masinaehitus, millel on väga mitmesugune iseloom (sealhulgas ka autode valmistamine, elektrotehnika), keemia- (värvid) ja tekstiiltööstus. Tööstuse peakeskuseks on *Frankfurt* Maini ääres, tähtis transpordisõlm, *Mannheim* ja *Ludwigshafen* (kaksiklinn mõlemal Reini kaldal) ja *Stuttgart*. Arenenud on kodukäsitöö külades ja väikestes linnades, näiteks kellade valmistamine Schwarzwaldis.

Põllumajanduses domineerivad intensiivsed tööstusharud: viinamarjakasvatus, veinivalmistamine, puuviljandus, keeduvilja-aiandus, tubakakasvatus.

Saarimaa erineb teravalt ülejäänud edelaosast. See on kivisöe- ja metallurgiarajoon, millel on kolmas koht Saksamaal kivisöe tootmises ja teine koht malmi- ja terasetööstuses. Saarimaa tööstus on arenenud kohalikul kivisöel ja Lotringi rauamaagil. Tööstuse peakeskus on *Saarbrücken*.

Baieri põllundusrajoon.

Baieri suurem osa on mahajäänud põllumajandusrajoon. Siin domineerib piimakarjandus mägikarjamaadel. Põllumajandus on rohkem arenenud Doonau jõeorus.

Tööstus on siin vähem arenenud kui edelaosas. Ka siin baseerub see suuremalt osalt juurdeveo-toorainetel. Põhja-Baieri tööstuse peakeskus on *Nürnberg* (masinaehitus, elektrotehnika, pliiatsivabrikud, klaasitehased). Lõuna-Baieris on *München* (Baieri pealinn) — mootoriehituse ja õlletööstuse suur keskus. Baieri tööstus kasutab energiat elektrijõujaamadelt, mis on ehitatud Alpi jõgedele.

ITAALIA.

Itaalial on keskne asend Vahemere-riikide hulgas. Tema territoorium koosneb kolmest osast: 1) *mandriosa*, mis haarab Po jõe tasandiku ja seda ääristavad Alpi mäed; 2) *Apenniini* poolsaar — Aadria ja Türreeni mere vahel; 3) *Sitsiilia*, *Sardiinia* saar ja rida väiksemaid saari. Itaalia maismaa piirideks on Alpid. Itaaliat piirab: loodes Prantsusmaa, põhjas Šveits ja Austria, kirdes Jugoslaavia. Maismaa piirid on umbes 1/4, mere piirid 3/4 kogu piiri ulatusest.

Itaalia pindala enne Teist Maailmasõda oli 310 000 km²; elanikke 44 miljonit.[1]

Riigikord — vabariik. Pealinn — *Rooma*. 1922. aastast kuni 1943. a. valitses fašistliku partei diktatuur (vormiliselt oli Itaalia kuningriik, kuid mingit reaalset võimu kuningal ei olnud).

Fašistlik Itaalia astus Teise Maailmasõtta liidus hitlerliku Saksamaaga: 1940. a. juunis tungis ta kallale Prantsusmaale, mis oli juba sakslaste poolt purustatud. Rasked kaotused, mida kannatas Itaalia sellele järgnevas sõjas, viisid fašistliku režiimi kokkuvarisemisele ja sundisid teda kapituleeruma (septembris 1943). Juunis 1946 korraldati rahvahääletus Itaalia riikliku korra küsimuses; enamik rahvast pooldas vabariiki.

Looduslikud tingimused.

Geograafiline asend. Apenniini poolsaar ja Sitsiilia jaotavad Vahemere peaaegu pooleks ja lähenevad Aafrika põhjarannikule: Sitsiilia ja Tuneesia kohal on mere laius ainult 140 km. Merre tungiv asend sunnib Lõuna-Itaalia

---

1 Suurema osa Julia-Kraina ja Fiume ning Zara linna eraldamisega väheneb Itaalia pindala umbes 8000 km² võrra, elanike arv 1 milj. võrra.

maid laialt kasutama mereliiklemist, kuid eemalolek Euroopa arenenud tööstusrajoonidest ei soodusta merekaubavahetust. Põhja-Itaalia on sellevastu niihästi mereliiklemise (üle *Liguuria* ja *Aadria* mere) kui ka Euroopa maismaa riikidega ühenduse pidamise suhtes soodsas asendis. Maismaa-liiklemist takistavad õieti küll Alpid, kuid need raskused on juba ületatud vanal ajal, seda rohkem veel sellest ajast peale, kui raudteed läbivad Alpid mitmes kohas. Teisest küljest on Liguuria ja Aadria meri Vahemere sügavaiks soppideks, mis lähendavad Itaaliat Kesk-Euroopa riikidele. Sellepärast on need mered olnud juba ammust ajast tähtsad mitte üksi Põhja-Itaalia, vaid ka Euroopa rahvusvahelises kaubavahetuses.

Põhja-Itaalia. Itaalia mandriosa (Põhja- ehk Ülem-Itaalia) erineb looduslikelt oludelt tublisti Apenniini poolsaarest ja saartest. Siin laiub *Lombardia tasandik*, mida niisutab Po jõgi oma hulga lisajõgedega; läänes muutub see künklikuks *Piemonte'ks* (mis tähendabki eelmäestikku). Alpid ja Apenniinid ääristavad tasandikku põhjast, läänest ja lõunast, kuid idas külgneb ta Aadria merega. Kauges minevikus oli tasandiku asemel Aadria mere laht. Tasandik on tekkinud maismaa kerkega, samuti ka ümbritsevatelt mägedelt allavoolavate jõgede setetest. Tasandiku pind on lame, mullastik viljakas. Po on Itaalia peajõgi (670 km pikk). Voolates tasandikul, mille kallak on väga nõrk, ummistub Po jõgi oma setetest; kohati on jõesäng isegi ümbritsevast tasandikust kõrgemal, mis sunnib rahvast kaitsema oma maa-ala üleujutuste eest tammidega. Aadria mere rannikul on sood ja laguunid. Po laevatavuse tähtsus on väike. Kuid Alpidelt voolavad Po lisajõed sisaldavad võimsaid vee-energia allikaid.

Alpid piiravad Põhja-Itaalia tasandikku kaarena, mis ulatub Liguuria rannikult läänes kuni Aadria mereni idas. Suurima kõrguse saavutavad nad loodes.

23. joon. Itaalia provintsid ja tähtsamad linnad.

Mäed, mis ääristavad Põhja-Itaalia tasandikku kolmest küljest, eraldavad teda Atlandi ookeanist, samuti ka Vahemere põhibasseinist. Seepärast on Põhja-Itaalia *kliima* rohkem lähedane Kesk-Euroopa kui Vahemere ranniku kliimale. Talv on siin võrdlemisi külm, suvi palav. Torinos on näiteks jaanuari keskmine temperatuur 0°, juuli keskmine 23°. Võrdlemisi pehmem on kliima Alpi eelmägede põhja

poolt kaitstud orgudes. Siin on rida järvi (Lago Maggiore, Como, Garda) eriti maaliliste kaldamaastikega ja rikka taimkattega. Veel soojem on kliima Liguuria rannikul, mis on kaitstud põhjast kahe rea mäestikega (esiteks Alpidega, siis Liguuria-Apenniinidega) ning mis avaneb — Vahemerele; Genuas on jaanuari keskmine temperatuur 7,5°, juuli keskmine 24°. See on Itaalia Riviera, mis sarnaneb Prantsusmaa „Lasuurrannaga" (Rivieraga).

Apenniini poolsaar ja saared. Pikk ja kitsas Apenniini poolsaar meenutab saabast. Tema pikkus on üle 800 km, laius 150—200 km. Poolsaar on mägine. Teda läbivad kogu ulatusel kaarena Apenniini mäed. Kaare põhjapoolne ots ühineb Alpidega Liguuria ranniku piirkonnas, lõunapoolne ots aga lõpeb Sitsiilias. Apenniinid koosnevad reast rööpseist keskmise kõrgusega mäeahelikest ning on läbitud liiklemiseks sobivate mäekurudega. Laiem ja raskesti läbipääsetav osa Apenniinidest on *Abruzzid* (poolsaare keskosas), mis kerkivad peaaegu 3000 meetrini. Apenniinide ja Türreeni mere vahel laiuvad künklikud tasandikud üksikute kõrgustikega. Mägine reljeef domineerib ka saartel. *Sitsiilia* on eraldatud Apenniini poolsaarest vaid kitsa (3 km) *Messiina väinaga.*

Itaalia maakonnad Türreeni mere rannikul on rikkad *tulemägede* poolest ning siin esineb tugevaid maavärinaid.

Enamik tulemägedest on juba kustunud. Tegevatest vulkaanidest on tähtsamad: *Vesuuv* Napoli lahe lähedal, *Etna* Sitsiilias ja *Stromboli* Lipari saartel (Sitsiiliast põhja pool). Viljakad vulkaanilised mullastikud katavad *Kampaania* tasandikku. Mullastiku viljakuse tõttu asuvad külad ja viinamäed otse Vesuuvi nõlvadel; neid hävitavad aeg-ajalt pursked, kuid iga kord taastatakse nad jälle. Suurimaid Vesuuvi purskeid oli aastal 79 m. a. j.; siis katsid poriojad Pompeji ja Herculaneumi linna. Pompeji kaevamised on andnud rikkalikku materjali Vana-Rooma elu-olu uurimiseks. Maavärinad põhjustavad veel suuremaid hävinguid. 1908. a. hävitas maavärin peaaegu terve Messina linna Sitsiilias.

Võrdlemisi kitsal Apenniini poolsaarel ei saa olla suuri jõgesid. Tähtsamad jõed — *Tiber* ja *Arno* — suubuvad Türreeni merre. Laevatamiselt on nende tähtsus väga väike.

Apenniini poolsaarel ja saartel on täiesti vahemere kliima; lõunas kasvavad apelsini- ja sidrunipuud, Sitsiilias palmid, puuvili, suhkruroog. Metsi on Itaalias vähe. Kõige rohkem on neid säilinud mägedes (kastanid, pöögid, männid, kuused); ka levivad siin igihaljaste põõsaste võsastikud, mis on iseloomustavad üldse Vahemere lähedasele loodusele.

Põllumajanduse ja tööstuse olud. Itaalia looduslikud tingimused on soodsad mitmete põllumajandusharude arendamiseks. Põhja-Itaalias kasvavad hästi nisu, mais, riis, suhkrupeet, viinamari, mooruspuu. Alpides on mägikarjamaad. Lõuna-Itaalia mullastikulised ja kliimalised tingimused võimaldavad arendada viinamarjakasvatust ja lähistroopilist puuvilja-aiandust.

Itaalia on vaene tähtsamatest maavaradest — kivisöest, rauamaagist, eriti aga naftast. Rohkem tähelepandavad on boksiidi ja tsingi varud. Rikas on Itaalia elavhõbeda (Jugoslaavia piiri lähedal), marmori (Toskaanas) ja väävli poolest (Sitsiilias). Tähtsaks energia-allikaks on Itaalia mägijõed — suurem osa neist voolab Põhja-Itaalias. Energia-allikatena on Itaalia jõgede suurimaks puuduseks nende võimsuse järsud kõikumised eri aastaaegadel (eriti neil jõgedel, mis voolavad Apenniinidelt).

Rahvastik.

Rõhuv enamik rahvastikust on *itaallased.* Ainult piirkondades, mis liideti Itaalia külge pärast Esimest Maailmasõda Austria-Ungarilt, on suuremaid vähemusrahvaste rühmi; Lõuna-Tiroolis elavad enamikus sakslased; Julia-Krainas

(Jugoslaavia piiril) on enamikus kroaadid ja sloveenid. Pärast Teist Maailmasõda esitas Jugoslaavia seaduslikud õigused sellele territooriumile. Suur-Britannia ja USA visa vastuseisu tõttu otsustati Pariisi rahukonverentsil 1946. a. anda Jugoslaaviale mitte terve Julia-Kraina; Trieste linn koos ümbrusega eraldati rahulepingu põhjal eri poliitiliseks üksuseks, mida nimetatakse „Trieste vabaks territooriumiks".

Itaalia küla vaesus ja maapuudus on alates XIX sajandi 80-ndatest aastatest alati *paisanud talupoegade ja põllutööliste hulki välismaale* kas alatiseks või ajutisele hooajatööle. Enne Esimest Maailmasõda emigreerus peamass USA-sse, Argentiinasse, Brasiiliasse, Euroopas peamiselt Prantsusmaale. Pärast sõda vaibus itaallaste väljarändamine ookeani taha (USA piiras välismaalaste sisserändamist); Prantsusmaa, kus vajati töökäsi, muutus siis peamaaks, mis tõmbas endasse itaallasi. Üldse on itaallasi välismaal ligi 10 miljonit.

Rahvastiku keskmine tihedus on üle 140 inimese 1 km²-l. Põhja-Itaalias ja Liguuria rannikul ületab tihedus 200 in. 1 km²-l, kuid Lõuna- ja Kesk-Itaalia mägisrajoonides ning Sardiinias alaneb see 40—50 inimeseni.

Itaalias on rohkem suuri linnu kui Prantsusmaal. Üle 500 000 elaniku on viies linnas (Prantsusmaal ainult 3): *Rooma* 1,3 milj., *Milano* 1,2 milj., *Napoli* 930 000, *Genua* 660 000, *Torino* 700 000. Kuid Itaalias ei ole sellist üldist keskust nagu Pariis Prantsusmaal. Rooma on ajalooline, administratiivne ja kiriklik keskus. Tähtsamad tööstuskeskused on Milanos ja Torinos. Peale Rooma on veel ajalooliste linnadena tähtsate vanaaja mälestusmärkide ja kunstiliste väärtustega tähelepandavad: *Milano, Firenze, Bologna, Veneetsia.*

Vanema kultuuri tähtsate mälestusmärkide poolest rikas Itaalia on tänapäeva kapitalistlike riikide hulgas erinev kultuurse mahajäävusega: ligi veerand kogu rahvast on kirjaoskamatu.

Majanduse ülevaade.

Itaalia arenemise iseärasused. Itaalia taasühendamine teostus peaaegu üheaegselt Saksa riigi asutamisega: 1860. a. loodi Itaalia kuningriik, kuid ilma Rooma linnata — viimane kuulus „Paavsti riigile". 1870. a. vallutasid Itaalia väed Rooma ning „Paavsti riik" ühendati Itaalia kuningriigiga vaatamata paavsti protestidele.[1] Kuid Itaalia majanduslik arenemine läks ka pärast seda pikkamööda. Seda pidurdasid ühelt poolt *tugevaimad feodalismijäänused*, talurahva vaesus, teisest küljest aga peaaegu *täielik kivisöe* ja *raua puudumine*. Sellal kui ühendatud Saksamaa muutus ruttu eesrindlikuks tööstusmaaks, jäi Itaalia mahajäänud agraarriigiks. Ainult Põhja-Itaalia erines suurema tööstuse, tiheda raudteevõrgu ja võrdlemisi arenenud põllumajandusega.

Vaatamata Itaalia majanduslikule nõrkusele, püüdis Itaalia kodanlus teostada kõige tugevamat imperialistlikku röövpoliitikat ning taotleda asumaade anastamist. Ta tõukas Itaalia Esimesse Maailmasõtta, arvestades rikast sõjasaaki.[2]

Kuid sõda ei olnud Itaaliale soodus; tähtis osa Itaalia territooriumist vallutati Austria sõjavägede poolt. Aga Saksamaa ja Austria üldise purustamise tagajärjel osutus Itaalia siiski võitjate poolel ning sai endale suuri juurdelõikeid Austria maade arvel. Sõja läbi rikastus suurkodanlus, teenides suuri summasid sõjatööstuse kasvamisest, kuid töölisklassi ja talupoegade seisukord halvenes tublisti. See põhjustas peale sõja lõppu *revolutsioonilise liikumise tõusu* (1919—1921). Töölised vallutasid vabrikud, talupojad mõis-

[1] 1929. aastal tunnistas riik, et meelitada kirikut oma poolele, Vatikani paavstiriigiks ja maksis sellele loovist 175 miljonit kuldrubla. Sellega lahenes ka konflikt.

[2] Itaalia väljaastumise eel Entente'i poolel kaubeldi enne mõlema sõdiva poolega: kumb annab rohkem sõjast osavõtu eest.

nike maad. Kuid revolutsioonilisel liikumisel puudus kindel korraldus ja range juhatus. Revolutsiooniliste tööliste ja talupoegade vastu saadeti fašistlikud väehulgad, mis koosnesid ohvitseridest, väikekodanlastest ja kulakuist.

Fašistid lubasid varustada väikese maaga talupoegi maaga, panna kõrge progressiivne maks kapitalistidele ja kaotada maksud talupoegadelt, kes harisid maad oma tööjõuga jne. Selliste lubamistega suutsid fašistid meelitada enese poole talupoegi ja mahajäänuma osa töölistest. 1922. a. korraldasid fašistid, eesotsas Mussoliniga, „sõjakäigu Roomale" ja valitsus alistus neile vastupanuta. Kuningas jäeti alles ainult vormitäiteks, kehtima pandi täielik fašistlik diktatuur.

Alates Esimesest Maailmasõjast ilmnesid Itaalia majanduses samasuguse iseloomuga muutused nagu Prantsusmaalgi; *tööstus nihkus tähtsamale kohale kui enne sõda.* Tõuke andis selleks sõda ise, sest see nõudis tööstuses pingelist tööd, uute tehaste ehitamist ning vanade ümberkorraldamist. Sellega teenis suurkodanlus aga suuri summasid.

Pärastsõjaaegse tööstuse arenemises etendasid peaosa järgmised tingimused: 1) *Töölisklassi karm ekspluateerimine;* töötasu oli Itaalias juba enne sõda võrdlemisi madal, kuid seda alandati nüüd veelgi. See võimaldas Itaalia vabrikantidele toodelda kaupu võrdlemisi odavalt, vaatamata sellele, et tarvis oli tööstusele välismaalt sisse vedada kivisütt, naftat ja peaaegu kõik tööstuses kasutatavad toorained. 2) *Hüdroenergia laialdane kasutamine,* sest sellelt on eriti rikas Põhja-Itaalia. Elektrienergia tootmine (peaaegu täielikult veejõujaamade abil) tõusis 2,4 miljardilt kilovatt-tunnilt 1914. a. 15 miljardile kilovatt-tunnile 1938. a. See asendas osalt mineraalkütte puudust. 3) *Intensiivne töö tööstuses sõjalisteks eesmärkideks.*

Astudes Teise Maailmasõtta pärast Prantsusmaa purustamist Saksamaa poolt, arvestas Itaalia kerget sõjasaagi võimalust ja peatset sõja lõppu. Kuid selle asemel sattus ta pikalevenivasse raskesse sõtta, kaotas rea raskeid lahinguid,

mille tulemuseks oli Itaalia fašismi kokkuvarisemine ning kapituleerumine; Itaalia majandust tabas äärmine kurnatus.

Tööstus. Itaalia läheneb *industriaal-agraarriigi tüübile.* Põllumajanduses tegutseb 46% töötavast rahvast, tööstuses 30%.

Pärast Esimest Maailmasõda arenes auto- ja lennukitööstus. Kunstsiidi tootmisel oli Itaalia esimesel kohal maailmas USA järel. Neis tööstusharudes on enamikus suured käitised, mis on organiseeritud monopolide alusel. Nii annab autofirma „Fiat" Torinos ligi 80% Itaalias valmistatud autodest. Kuid siiski jääb Itaalia oma arenemises *maha eesrindlikest kapitalistlikest riikidest.* Eriti jääb ta maha rasketööstuses. Terase tootmises (keskmiselt 2 milj. tonni aastas) seisab Itaalia peaaegu ühel tasemel väikese Luksemburgiga ja jääb maha Belgiast. Masinaehituses ei saa Itaalia kuidagi võistelda Saksa- või Inglismaaga, ta ei jõua ühele tasemele Prantsusmaagagi. Vaatamata laialdasele hüdroenergia kasutamisele, ei suuda Itaalia siiski vabaneda kivisöe ja nafta sisseveost. Hüdroenergia katab ainult 40% Itaalia energia- ja küttevajadusest, kuna 55% kaetakse importditud kivisöe ja naftaga ning ainult 5% kohaliku kivisöega. Ometi on juba paremini kättesaadavad hüdroenergia varud kõik kasutatud ning elektrifitseerimise laiendamise võimalused on raskendatud.

Juhtival kohal Itaalia tööstuses on ikka kergetööstus, esimeses järjekorras just tekstiiltööstus (puuvilla-, siidi-, villatööstus). Tekstiiltooted (juurde arvatud ka kunstsiid) ja toorsiid on tähtsamad Itaalia väljaveoartiklid.

Maailmasõja kestel on Itaalia tähtsamad tööstuskeskused tublisti purustatud.

Põllumajandus. Haritud maa-ala (põllud, viinamäed, viljapuu- ja keeduviljaaiad) hõlmavad ligi 16 milj. ha, s. o. poole kogu territooriumist.

Rõhuv enamik maast kuulub suurmõisnikele. Kuid siiski

etendavad suured kapitalistlikud majapidamised masinate kasutamise ja kunstväetiste tarvitamisega tähtsat osa ainult Põhja-Itaalias, mis on kõigis suhetes Itaalia rohkemarenenud kapitalismi rajoon. Mõisnike maad antakse suuremalt osalt väikeste talunditena rendile ning nende kasutajad majandavad neid primitiivsete vahenditega. Ka on Itaalias rohkearvuliselt väikemaaomanikke; enamikus on need kehvikud, kes on koormatud võlgadega ja sunnitud elatuma päevatööst

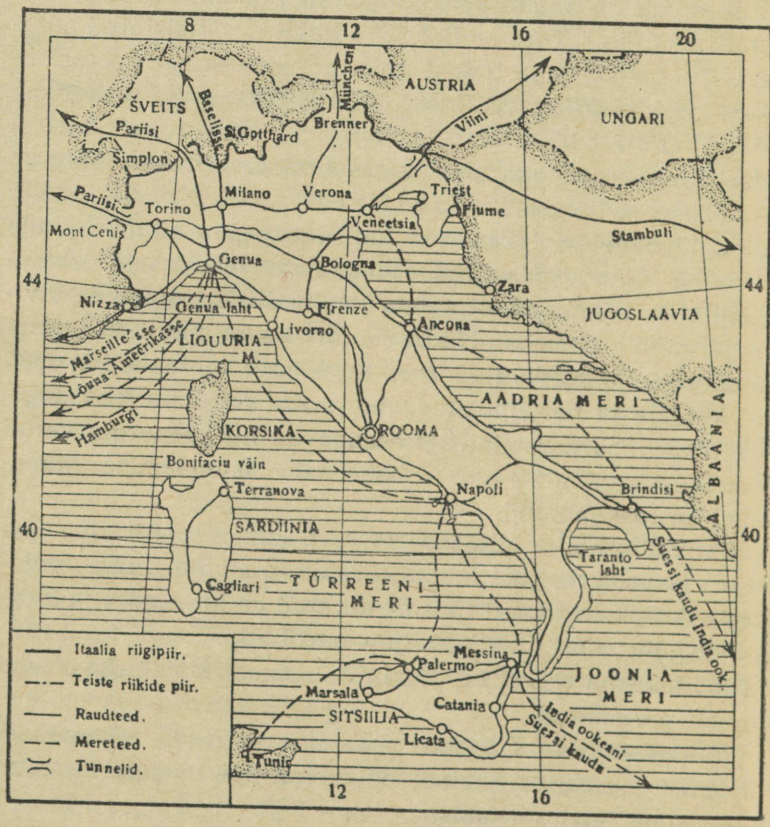

24. joon. Itaalia transporditeed.

või rentima mõisnikelt väiksemaid maatükke. Peaaegu pool põllundusega ühenduses seisvast rahvast (ligi 4 milj. in.) on moonakad, kes töötavad mõisnike või rentnike juures; enamikus leiavad nad endale tööd ainult suvekuudel.

Itaalia põllundus erineb kultuuride mitmekesisusega. Suurt tähtsust omab viinamarjakasvatus, samuti õlipuude ja subtroopiliste puuviljade kasvatus. Puu- ja keeduvili ning veinid on tähtis osa Itaalia ekspordis. Viinamarja kasvatatakse kogu maal, õlipuid esineb poolsaarel ja Sitsiilias. Veinide valmistamises on Itaalia teisel kohal Prantsusmaa järel (vastandina Prantsusmaale toodab ta madalama kvaliteediga veine), oliivõli tootmises on samuti teisel kohal Hispaania järel. Lõuna-Itaalias kasvatatakse apelsini- ja sidrunipuid. Põhja-Itaalias on arenenud siidiussside kasvatus, toorsiidi toodangult seisab Itaalia kolmandal kohal Jaapani ja Hiina järel.

Teraviljakultuuridest on esimesel kohal nisu, teisel mais. Tähtsam teravilja kasvatuse rajoon on Põhja-Itaalia tasandik. Siin kasvatatakse niisutatud põldudel ka riisi.

Põllumaa pannakse Itaalias sagedasti korraga kahe-kolme kultuuri alla. Nii istutatakse näiteks viljapuude vahele viinapuud, nende ridade vahel aga kasvatatakse kas keeduvilja või teravilja. Suurem osa viina- ja õlipuid on ikka segamini teiste kultuuridega. Et niisugust maakurnamist enamasti ei parandata küllaldase väetamisega, viib see saakide langemisele.

Karjandus on nõrgalt arenenud. Sarvloomi ja sigu on kaks korda vähem kui Prantsusmaal. Ainult Põhja-Itaalias edeneb hästi piimakarjakasvatamine ning juustuvalmistamine. Apenniinides karjatatakse kehvadel mägikarjamaadel kitsi ja lambaid.

Väliskaubandus. Rahuajal pidas Itaalia kaubavahetust peamiselt mere kaudu; 1939. a. seisis Itaalia kaubalaevastik oma üldtonnaažilt (3,4 milj. tonni) kuuendal kohal maailmas. Itaalia vedas sisse peaasjalikult kütteainet (kivisütt, naftasaadusi) ja tooraineid (metalle, puuvilla, metsa). Väljaveo andsid peamiselt kallid ja vähekaaluvad kaubad —

kangad, siid, puuvili, juust, autod. Sellega seoses oli sissevedu kaalult 5—6 korda suurem kui väljavedu, ja laevad, mis tulid täie laadungiga Itaalia sadamatesse, läksid neist tagasi peaaegu tühjalt.

Rajoonid.

Põhja-Itaalia.

Põhja-Itaalia on *tööstus-põllundusrajoon*, mis erineb riigi ülejäänud osast oma kõrgema arenemistasemega. Ta hõlmab *Piemonte, Lombardia, Veneetsia, Emilia*, üldiselt $^2/_5$ kogu Itaalia pindalast, kus elab 20 milj. elanikku (peaaegu pool Itaalia rahvastikust). Põhja-Itaalia arengut soodustasid järgmised geograafilised tingimused: 1) arenenud riikide lähedus Euroopa mandri poolel, mis tagab majanduslike ja kultuuriliste kogemuste vahetust; 2) soodus asend mereliiklemiseks (Liguuria ja Aadria mere lähedus); 3) Põhja-Itaalia madalmiku viljakus ja pinnaehituse tasasus; 4) vee-energia rikkus.

Põhja-Itaalia tähtsust illustreerivad järgmised andmed: kogu Itaalias arvestatakse 4 milj. tööstustöölist, neist 2,6 milj. Põhja-Itaalias; Itaalia tööstuse masinate võimsus on 8,6 milj. hj., sellest 5,8 milj. Põhja-Itaalias. Siia on koondatud rõhuv osa metalli- ja tekstiiltööstusest ning kunstsiiditootmisest. Siin asusid ka tähtsamad sõjatööstused. Suurimad tööstuskeskused on *Milano, Torino, Genua*. Samasugune pilt esineb ka Põhja-Itaalia ülekaalus olevas põllumajanduses: $^2/_3$ kõigist traktoritest, mida kasutatakse põllumajanduses, on Põhja-Itaalias; ka keemilisi väetisi tarvitatakse suuremal määral ainult Põhja-Itaalias. Viljasaagid on siin 2—3 korda kõrgemad kui Lõuna-Itaalias.

Teraviljakultuurid on siin mitmesugused: nisu, mais, riis, viinamarjad, mooruspuud siidiussidele, suhkrupeet, keedu-

viljakultuurid. Põhja-Itaalia tasandiku lääneosas kasutatakse laialt kunstlikku niisutamist (tihe kanalitevõrk). Idaosas, mereäärseis soostunud rajoonides on korraldatud kuivendustöid. Alpi orgudes on arenenud piimakarjandus ja juustutööstus. Liguuria mere rannikul on tähtsam suvitusrajoon Itaalias ning see on täielikult kattunud puuviljaaedadega.

Põhja-Itaalial on Itaalia välissidemete suhtes domineeriv asend. Üle Alpide kulgeb mitu raudteeliini, mis ühendavad Itaaliat naaberriikidega. Tähtsamad neist on: Prantsusmaale rannikut mööda (Genua—Nizza—Lyon'i raudtee), Mont Cenis' tunneli kaudu (Torino—Lyon) ja Simploni tunneli kaudu (Milano—Lausanne—Pariis); Šveitsi ja Saksamaale lähevad raudteed Sankt-Gotthardi tunneli kaudu (Milano—Basel—Frankfurt edasiste hargnemistega) ja Brennero mäekuru kaudu (Verona—München; teel 27 tunnelit); ka on siit raudteeühendus Austriaga (Trieste—Viin) ja Ungariga (Trieste—Budapest).

Genua on Itaalia tähtis sadam, mis võistleb Marseilles'ga. Aadria mere ääres on suuremad sadamad *Veneetsia* ja *Trieste*. Põhja-Itaalia mereväebaasiks oli Teise Maailmasõja ajal *Spezzia* Liguuria mere ääres ja *Veneetsia* ning *Pola*.

Mitmed Põhja-Itaalia linnad on kuulsad oma ajalooliste ehitusmälestistega ja väärtuslike kunstiteoste kogudega. Milanos on keskaegne peakirik, kuulus oma arhitektuurilt. *Bologna's* on vanim ülikool Euroopas. Genuas ja Veneetsias on mitmeid huvitavaid ehitusmälestisi nende möödunud võimupäevilt. Veneetsia on omapärasemaid linnu maailmas oma asendilt: ta on ehitatud laguuni keskele madalatele soistele saartele, mis on kindlustatud vaiadega. Üle 150 kanali läbivad linna igas suunas. Liiklemine linnas toimub lootsikuil (gondlitel), Suurel Kanalil (Canal Grande), mis jaotab linna kaheks osaks, ka väiksematel aurikutel. Madal laguun, mida täidab alati liiv, pole soodus tänapäeva laevan-

dusele: merelaevanduse jaoks on süvendatud eri läbikäigud, mida tuleb pidevalt korras pidada.

Lõuna-Itaalia.

Apenniini poolsaar ja teda ümbritsevad saared on *põllundusrajoon, kus domineerib viinamarjakasvatus ja lõunamaine puuvilja-aiandus.* Siin on palju kuiva, väheviljakat mullastikku, mis vajab niisutamist. Põlluharimisviisid on mahajäänud. Kasutamisel on kõige primitiivsemad põllutööriistad — ader ja kõblas. Tähtsaim tööstus- ja sadamalinn on *Napoli* Apenniini poolsaare viljakamas rajoonis Napoli lahe rannikul. Napoli laht ühes tema vastas asuva Capri saarega on maalilisemaid kohti Itaalia rannikul.

Rooma Tiberi jõe ääres on Itaalia poliitiline pealinn, samuti on ta pealinnaks ka katoliku kirikule, mis on võimsamaks kiriklikuks organisatsiooniks maailmas.

Paavsti „riik" Vatikan hõlmab hiiglasuure Vatikani lossi ja Peetri kiriku. Üldine riigi pindala on 44 ha, rahvastik umbes 1000 inimest. Kuid see kääbusriik koondab siiski tohutult suure kirikuarmee, mis on laiali paisatud kogu maailmas.

Rooma on tähtsamaid linnu maailmas oma ajalooliste ehitusmälestiste ja kunstivaradega. Vana-Rooma ehitusmälestised (Foorum, Kolosseum jt.) on varemeis. Kunstimälestistest on eriti rikas paavsti Rooma. Määratu suured rikkused, mis olid koondatud paavstide valdusse, meelitasid nende teenistusse parimaid meistreid arhitektuuris, maalikunstis ja skulptuuris. Renessansi-ajastul töötasid Vatikani kaunistamisel geniaalsed kunstnikud Michel-Angelo ja Raffael.

Suur kunstilis-ajalooline tähtsus on ka *Firenzel,* mis asub Arno jõe maalilises orus, kus levivad aiad ja viinamäed.

Sitsiilias on suured linnad: *Palermo, Catania, Messina;* kõik need kolm linna on meresadamad. Mereväebaasideks olid Lõuna-Itaalias *Napoli, Taranto* (samanimelise lahe ääres), *Brindisi* (sissesõidu kohal Aadria merre).

Itaalia valdused.

Itaaliale kuulus rühm saari Egeuse meres (nn. *Dodekanees)* Väike-Aasia ranna läheduses, samuti ka rida asumaid Aafrikas: Põhja-Aafrikas *Liibüa* (Tripolitaania ja Kürenaika); kirdes *Eritrea* ja *Itaalia Somaalimaa.* Suurem osa nende asumaade territooriumist on kõrved ja poolkõrved. Nende üldpindala on 2,4 milj. km², kuid rahvast on siin ainult 2,5 milj. Teise Maailmasõja kestel suruti Itaalia välja kõigist Aafrika valdustest.[1]

Albaania ja Abessiinia iseseisvus taastati.

ŠVEITS.

Šveitsi asend Kesk-Euroopas on Saksamaa, Prantsusmaa ja Itaalia vahel. Pindalalt (41 000 km²) on Šveits veidi suurem Belgiast ja Hollandist, kuid rahvastikult (4,2 milj.) on ta neist mõlemast riigist kaks korda väiksem. Riiklikult korralt on Šveits kodanlik föderatiivne vabariik; ta koosneb 22 kantonist (autonoomsest vabariigist). Pealinn on *Bern.*

Looduslikud tingimused.

Pinnaehitus. Jõed. Šveits on mägismaa. Geograafiliselt jaotatakse ta kolme ossa: 1) Kagu-Šveits, mis hõlmab üle poole riigi territooriumist, on kogu ulatusel *Šveitsi Alpide* piirkonnas. Šveitsile kuulub kõige võimsam osa Alpidest. Hulk massiive ja tippe kerkivad üle 4000 m; peatipud on *Monte Rosa* (Itaalia piiril) 4640 m, *Finsteraarhorn, Jungfrau.* Siin on palju laialdasi jääliustikke ja lumevälju (Aletši lius-

[1] Nende edasine saatus ei ole veel kindlaks määratud.

tiku ulatus on rohkem kui 20 km). Sügavad jõeorud lõhestavad Alpe, avades liiklemisvõimalusi mägismaa sisemistesse osadesse. Peajõed on *Rein*, lisajõgedega Aar ja Reuss, *Rhône*, *Ticino* (Po lisajõgi). Kõik need jõed algavad *Sankt Gotthardi massiivi* nõlvadelt, Alpide keskosast. Tänu sellele on Sankt Gotthard looduslik sõlmpunkt teedele, mis läbivad Šveitsi Alpe. Sankt Gotthardi mäekuru kaudu, kus ühinevad Reussi ja Ticino jõeorud, läheb tee Reini-äärsetest riikidest Põhja-Itaaliasse.

2) Loodes liitub Alpidega *Šveitsi kõrglava*. Selle keskmine kõrgus on 500 m üle merepinna; pinnaehitus on siin künklik. Mullastik on orgudes tekkinud mägijõgede setetest. See on Šveitsi kõige elamissoodsam osa.

Alpi eelmäestikes ja kõrglaval on palju järvi. Neist on tähtsamad: *Genfi* (piirijärv Prantsusmaaga), *Bodeni* (piirijärv Saksamaaga) ja *Zürichi* järv.

3) Äärmises loodeosas, Prantsusmaa piiril, kõrgub *Šveitsi Juura*, mis koosneb reast lubjakivimi harjadest, keskmise kõrgusega 800 m.

Kliima ja taimestik. Šveitsis võib jälgida kliima-ülemineekuid, alates vahemere kliimast kuni jääliustike kliimani.

Kõige pehmem ja soojem on kliima orgudes, Alpide lõunanõlvadel, mis on kaitstud põhja poolt, ja Genfi järve rannikul. Siin kasvavad õlipuud, viinamarjad, mooruspuud. Šveitsi kõrglaval valitseb paras kliima aasta keskmise temperatuuriga 9°; jaanuari keskmine temperatuur on —2°.

Sademeid on Šveitsis palju, eriti mäeharjadel, mis on avatud Atlandi ookeanile (200 cm aastas). Kuid mitmed sisemised orud Šveitsi Alpides, mis on kaitstud tuulte eest, on kuiva ja päikesepaistelise kliimaga.

Põlluharimine on koondunud mägede alumisse vöötmesse, ligikaudu 900 m kõrgusele üle merepinna. Puudest domineerivad siin lehtpuud — tamm ja pöök. Kõrgemal, kuni 1700—1800 m, on metsade ala, kus kasvavad esiteks sega-

metsad, siis aga peamiselt okasmetsad (kuused, nulud, männid, lehised). Veel kõrgemal, kuni 2600 m ja kohati isegi 3000 m, levivad alpiaasad, mis suvel kattuvad heleroheliste rohttaimedega. Kõrgemal kaovad järk-järgult taimed ja algab lume, jää ja paljaste kaljude ala.

Majesteetlikult lumised mäetipud, mis selge ilmaga paistavad kaugele, helerohelised alpiaasad ja metsad, mägijärved selge läbipaistva veega ja maaliliste kallastega, — kõik see on toonud Šveitsile maailma ilusaima mägismaa kuulsuse. Järverannikute pehme kliima, samuti ka kõrglava orgude kare, aga terve kliima on soodus tervise parandamiseks. Sellepärast on siin üle maailma kuulsaid kuurorte, nende hulgas ka *Davos*.

Šveitsi *mineraalide ressursid* on väikesed. Energia ressurssidelt on Šveits rikas hüdroenergia poolest, mida annavad rohkearvulised mägijõed.

Rahvastik. Oma keelelt jaguneb Šveitsi rahvastik kolme põhirühma. Suurem osa šveitslasi (72%) kõneleb saksa keelt (täpsemalt: saksa keele šveitsi murrakut); 20% kõneleb prantsuse keelt (läänes) ja 6% itaalia keelt (lõunas); umbes 1% kõnekeeleks on reetoromaani keel.

Suurem osa rahvast elab kõrglaval. Siin on ka kõik tähtsamad linnad: *Zürich* (336 000 elanikku), *Basel* (162 000 elanikku), *Genf* (124 000 elanikku), *Bern* (130 000 elanikku), *Lausanne*.

Šveitsis elab alaliselt palju välismaalasi. Kuni 1917. a. elas siin ka palju vene revolutsionääre — emigrante. Genfis, Bernis ja Zürichis elas ja töötas Lenin.

Majanduse ülevaade.

Šveitsi arenemise iseärasusi. Šveitsil ei ole tööstuse arendamiseks peaaegu sugugi oma ressursse. Vähe soodsad on

ka põllumajanduse tingimused, Alpide ja Juura rajoonid ei ole kõlblikud põllunduseks. Mägine reljeef raskendab liiklemist; oma väljapääsu merele Šveitsil ei ole. Kuid siiski annab geograafiline asend Šveitsile mõningaid eeliseid — Šveits asetseb *tähtsamate Euroopa teede ristumisel.* Tee Sankt Gotthardi mäekuru kaudu oli juba XIII sajandil suure, Põhjamerelt ja Kesk-Euroopa riikidest Põhja-Itaaliasse käiva kaubatee lüliks. Rahvusvaheline kaubaliiklemine üle Šveitsi ning sellega ühenduses olevad tulud[1] aitasid kaasa tööstuse arenemisele Šveitsi kõrglava rajoonis. Eriti arenesid tekstiiltööstus ja ajanäitajate tootmine, kuigi nii üks kui teine töötas väikekäitistena, pillatult küladesse ja väikestesse linnadesse, ning oli seoses põllumajandusega. Suurem vabrikutööstus ei arenenud Šveitsis kaua aega.

Määratu suur tähtsus Šveitsile oli *raudteeliiklemise arendamisel.* Raudtee ehitamisel oli Šveitsis suuri raskusi. 1882. a. avati *Sankt Gotthardi tunnel* (15 km pikk), mille kaudu teostub raudteeliiklus Saksamaalt Itaaliasse. 1906. a. avati *Simploni tunnel,* mis on seni kõige pikem tunnel maailmas (20 km). Selle kaudu läheb raudtee Pariisist Milanosse. Üldse on Šveitsis ehitatud 300 km tunneleid ja 70 km raudteesildu. Praegusel ajal jääb Šveits raudteevõrgu tiheduselt maha ainult Belgiast.

Samal ajal kasvavad ka *tulud turistidelt* ja haigetelt, kes külastavad Šveitsi; Šveits on rahvusvaheline kuurortide keskus ülemaailmse tähtsusega. Kuurordi-sanatooriumide asjandusse mahutatakse tohutuid vahendeid: ehitatakse võõ-

---

[1] Mägilased, kes valdasid läbipääsuteed Sankt Gotthardile, teenisid kaubandusliiklemisel, nõudes kaupmeestelt läbipääsu eest tollimaksu ning olles ühtlasi kaitseks kaubakaravanidele. Need ühised tulud aitasid kaasa mägilaste ühinemisele. Oma võimu kaitseks Sankt Gotthardi kaubateel asutasid kolm selle tee ümbruses olevat kantonit „liidu" (XIII sajandi lõpul). See kolme „metsa" kantoni liit saigi Šveitsi föderatsiooni tuumaks.

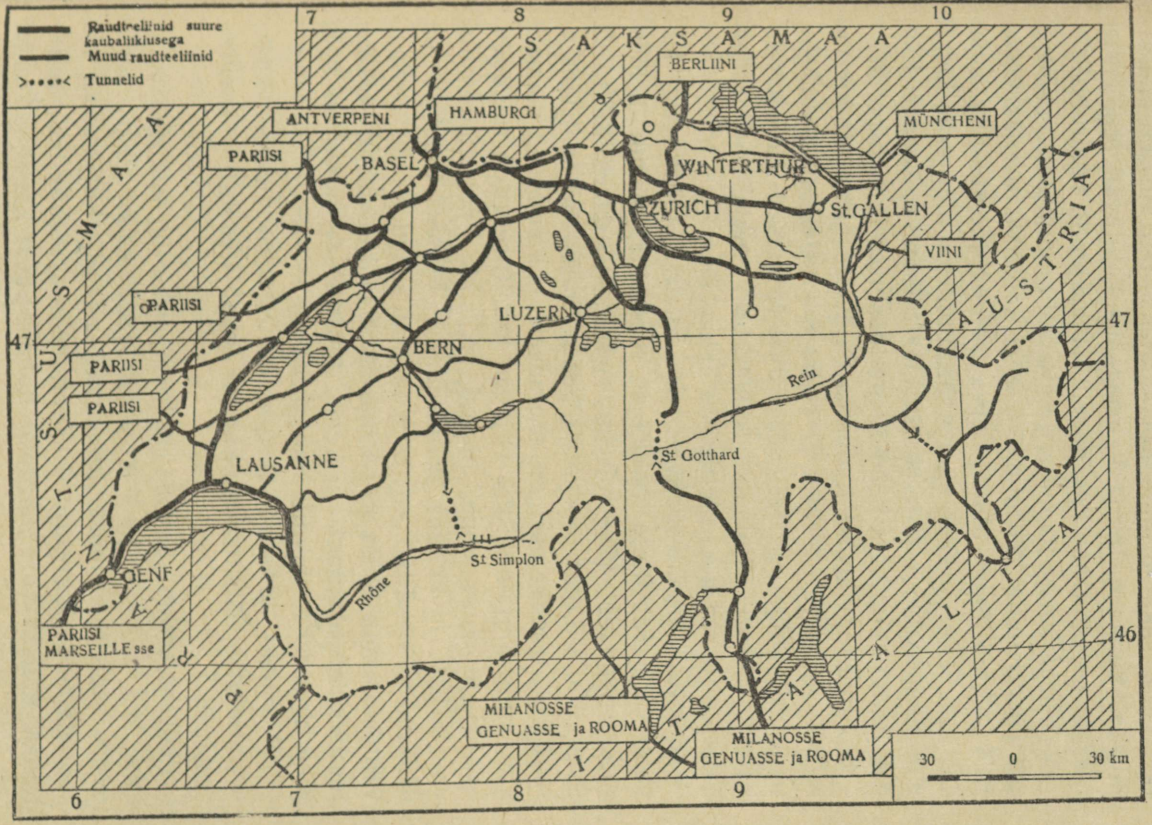

25. joon. Šveitsi liiklusteed.

rastemaju, sanatooriume, korraldatakse teid turismi arendamiseks. Summad, mida välismaalased jätavad igal aastal Šveitsi, arvestatakse keskmiselt 150 miljonile kuldrublale.

Välismaailmaga ühenduse arendamine ja intensiivne kapitali koondamine lõid aluse *Šveitsi tööstuse* arendamisele. XIX sajandi lõpust alates kasvab Šveitsi tööstus ning muudab oma ilmet; areneb suur vabrikutööstus ning esile kerkivad uued harud: masinaehitus, elektrotehnika, keemia. Kasvab ka hüdroenergia kasutamine tööstuses ja transpordis.

Maailmasõja kestel kannatas Šveits raskuste all kivisöe muretsemisel välismaalt; see andis tõuke elektrijaamade ehitamisele „valge söe" alusel. Šveitsi tööstused teenisid sõja kestel tublisti sõjalistelt tellimustelt, mida nad täitsid mõlema sõdiva poole tellimiste kohaselt.

Tööstus. Tänapäeva Šveits on *arenenud tööstusriik*, mis veab välja vabrikute toodangut, sealhulgas masinaid; tööstuses tegutseb 45% rahvast, põllumajanduses 21%. Et Šveitsil ei ole oma toorainete baase, on tööstus spetsialiseerunud väärtuslike esemete tootmisele, mis nõuavad võimalikult vähe toorainet, aga vajavad kvalifitseeritud tööjõudu. Šveitsi tööstuse vanad harud on siidi-, puuvillatööstus, valmisriiete ja kellade valmistamine. Mitmes tööstuses on säilinud väikekäitisi, mis asuvad laiali külades (näit. kellade valmistamine). Uued tööstusharud on masinaehitus, elektrotehnika, alumiiniumi- ja keemiatööstus, — need on kõik juba algusest arenenud suurkäitistena.

Tähtsamad tööstuskeskused on *Zürich* (masinaehitus, veduriehitus, elektrotehnika) ja *Basel* (tekstiilid, keemiatööstus).

Põllumajandus. Šveitsi põllumajandus on spetsialiseerunud piimakarja kasvatamisele. Ligi poole Šveitsi territooriumist hõlmavad niidud, karjamaad või söödataimede kultuurid. Kasutatakse ka mäginiitude niisutamist, milleks vesi juhitakse kohale puust kanalite kaudu.

Piimast valmistatakse juustu, võid, kondenseeritud piima; ka kasutatakse piima šokolaaditööstuses. Juust ja kondenseeritud piim veetakse välja, kuid oma võid ei jätku tarbeks.

Šveitsis domineerib väike- ja keskpõllundus (majapidamist, kus on üle 15 ha maad, võib Šveitsis lugeda juba suurmajapidamiseks). Šveitsi kapitalismi arengu kestel on kasvanud ka kulakluse tähtsus. Suurem osa väikepõllupidajaid on niivõrd koormatud kohavõlgadega, et nad on peremehed ainult nimepidi.

Välissidemed. *Šveitsi sõltuvus maailma majandusest on väga suur.* Šveits veab tööstuse jaoks peaaegu kogu toormaterjali väljast sisse. Šveitsi tööstuse põhiliste harude toodangust veetakse 60—70% välismaile. Kuurortide tulud sõltuvad välismaiste jõukamate külaliste kokkuvoolust. Šveitsi kapitali mahutatakse välismaistesse ettevõtetesse ning antakse ka laenuks. Rida Šveitsi rasketööstuse ettevõtteid on seoses saksa kapitaliga.

DOONAU-ÄÄRSED RIIGID JA BALKANIMAAD.

Enne Esimest Maailmasõda kuulus suurem osa Doonau basseinist Austria-Ungarile, mis oli siis väga laialdane ja mitmerahvuseline riik. Kaotanud sõja, jagunes *Austria. Ungari* ja *Tšehhoslovakkia* eraldusid iseseisvateks riikideks (ülejäänud Austria-Ungari valdused liideti Poola, Rumeenia, Jugoslaavia ja Itaaliaga).

Doonau basseini lõunapoolsed riigid — *Jugoslaavia* ja *Bulgaaria* — on Balkani poolsaarel ning kuuluvad Balkani maade hulka ühes *Kreekamaa, Albaania* ja *Euroopa-Türgimaaga.* Nende hulka tuleb arvata ka *Rumeenia,* kuigi see ulatub Balkani poolsaarele ainult oma lõunaosaga; kuid oma

ajaloolise saatuse ja majanduse iseloomu poolest seisab ta siiski lähemal Balkanimaadele kui Austriale või Tšehhoslovakkiale.

AUSTRIA.

Austria hõlmab 84 000 km² maapinda, kus elab 7 milj. inimest (enamikus Austria sakslased); Jugoslaavia piiril elab üsna suur hulk sloveene (Sloveeni Kraina). Riiklik kord — vabariik. Pealinn on *Viin*. 1938. a. Austria annekteeriti ja ühendati fašistliku Saksamaaga. Vabastati Austria Teise Maailmasõja lõpul; Nõukogude armee vallutas Viini 13. aprillil 1945.

Looduslikud tingimused. Oma geograafiliselt asendilt ja

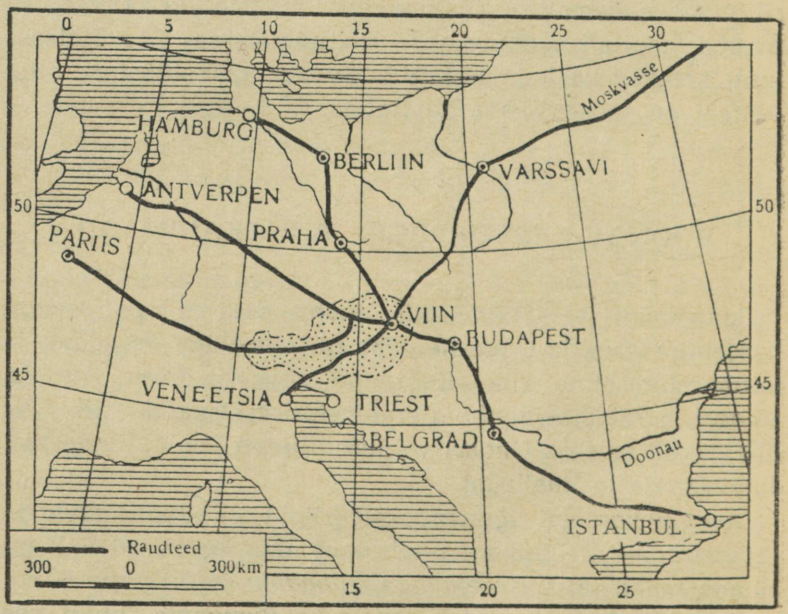

26. joon. Viini geograafiline asend.

looduse iseloomult meenutab Austria mitmeti Šveitsi. See mägine alpiriik asub tähtsate Sise-Euroopa teede ristlemiskohas, kuid tal endal ei ole väljapääsu merele.

Kolmveerand kogu riigi pindalast on *Ida-Alpide* haarangus. Need mäed madalduvad ida poole. Doonau ümbruses vahelduvad mäed künklike tasandikega. See on rohkem viljakas osa Austriast ja rahvusvahelise liiklemise tähtis sõlmpunkt. Veetee mööda Doonaud ristub siin raudteedega, mis tulevad Põhjamaalt Balkanimaadele ja Ida-Euroopast Vahemerele (vt. kaart). Selles sõlmpunktis on *Viin*, Austria tähtis tööstuse, rahanduse ja poliitiline keskus (2 milj. inimest, peaaegu 30% kogu riigi rahvast).

Austria mineraalide rikkused on küllalt tähelepandavad. Tähtsamad on kõrge kvaliteediga rauamaagi lademed (Eisenerzi linna lähedal). Energia peaallikaks on mägijõed. Metsad hõlmavad üle ⅓ kogu riigi pindalast.

Majandus. Austria on tööstus-põllumajanduslik riik, mis läheneb oma tasemelt selletüübilisele riigile nagu Šveits või Belgia.

Austria t ö ö s t u s on mitmekesine: masinaehitus (peamiselt just peen-masinaehitus), elektrotehnika, tekstiil- ja puidutööstus. Peale Viini on tööstuskeskusteks veel *Graz* ja *Linz*.

Põllumajandus ei suuda täita toitlustamise ülesandeid täielikult. Doonau-äärses rajoonis on levinud põllundus (külvatakse rukist, kaera, nisu, suhkrupeeti); mägismail domineerib piimakarjandus.

TŠEHHOSLOVAKKIA.

Iseseisva Tšehhoslovakkia loomisel läksid tema koostisse järgmised maad: Tšehhia (ehk Böömimaa), Määrimaa, Sileesia, Slovakkia ja Karpaatide-tagune Ukraina.

1938.—1939. a. hävitas fašistlik Saksamaa Tšehhoslovak-

kia vabariigi iseseisvuse, anastades tema tähtsamad maad: Tšehhia (Böömimaa), Määrimaa, Sileesia. Ungari annekteeris Karpaatide-taguse Ukraina ja Slovakkia lõunaosa. Suurem osa Slovakkiast muutus nukuriigiks, mis täiesti allutati Saksamaale.

Tšehhoslovakkia vabastati Teise Maailmasõja lõpul Nõukogude armee poolt. Vastavalt Karpaatide-taguse Ukraina elanike soovile ja sõbraliku kokkuleppe põhjal NSV Liidu ja Tšehhoslovakkia vahel, ühines Karpaatide-tagune Ukraina oma iidse kodumaaga — Ukrainaga ja sai Ukraina NSV osaks (29. juunil 1945).

Tšehhoslovakkia pindala on 128 000 km², rahvastik 12 milj. Riigikord — vabariik. Pealinn — *Praha*. Slovakkia on Tšehhoslovakkia autonoomne osa.

Pärast vabastamist saksa fašistide ikkest on Tšehhoslovakkias teostatud sügavad reformid, mis demokratiseerisid ta ühiskondliku korra: on läbi viidud suurtööstuse ja pankade natsionaliseerimine, maareform, mis andis talupoegadele ligi 1,5 milj. ha mõisnike maad. Suurkapitalistid ja mõisnikud, kelledel varem oli suur mõju Tšehhoslovakkias ja kes ajasid rahvavastast reaktsioonilist poliitikat, on nüüd kaotanud oma mõju.

Looduslikud tingimused. Geograafiliselt jaguneb Tšehhoslovakkia kaheks põhiliseks osaks: läänes on Böömi-Määrimaa platoo, idas Karpaatide mägismaa, mis madaldub Ungari madaliku poole.

Böömi-Määrimaa platoo on madal, künklik maa, mis koosneb vanadest kristalsetest kivimitest ja on kattunud lössiladestustega. Lääneosa, Tšehhia ehk Böömimaa, on ümbritsetud servmäestikega: *Böömi metsamäestiku, Maagimäestiku* (Erzgebirge) ja *Sudeetidega*, mis on piiriks Tšehhia ja Saksamaa vahel. Määri kõrgustik eraldab teda Määrimaast. Böömi platoo on kallutatud põhja poole ning kuulub *Elbe* (tšehhi keeles: Labe) ja *Vltava* vesikonda.

Määrimaa, Böömi-Määri platoo idaosa, vastupidiselt on kallakuga lõunasse; ta peajõgi on *Morava*, Doonau lisajõgi. Põhjas külgneb Määrimaaga *Sileesia* — tähtis oma kivisöe rikkuselt; siin algab *Oderi* jõgi, mis suubub Läänemerre. Ühendustee Morava orust Oderi orgu (niinimetatud Määri väravad) on tähtis ajalooline tee Läänemere-maade ja Doonaumaade vahel.

Böömi-Määri platoo kliima on paras-kontinentaalne (Prahas on jaanuari keskmine temperatuur —1°, juulis 19°); mullastik on siin viljakas. Maapõues peituvad suured varud kivisütt ja *pruunsütt;* ka on siin väikesed varud rauamaaki ja värvilisi metalle. Loodes, Maagimäestiku jalamil, on palju *mineraaliallikaid;* nende läheduses asuvad kuurordid, millede! on üle-euroopalik kuulsus, nende hulgas just *Karlovy Vary* (Karlsbad).

Määrimaast ja Sileesiast ida pool algavad Karpaadid, mis hõlmavad suurema osa Slovakkiast. Kõrge Tatra massiiv tõuseb 2660 m-ni. Kliima kontinentaalsus avaldub siin kindlamalt kui läänes, talv on tähelepandavalt karedam. Suured alad mägedes on kaetud metsadega ja mägikarjamaadega. Metsad koosnevad pöökidest või tammedest; ülemises vööt-mes on okasmetsad. Karpaadimaade kallak on *Doonau* poole; see jõgi voolab Slovakkia lõunapiiri läheduses. Kohati tungivad Tšehhoslovakkia piirid Kesk-Doonau madalmiku põhjapoolsetesse piirimaadesse, kus esineb rohtla loodus.

Karpaadimaades leidub küllalt tähelepandavaid mineraalirikkusi (rauamaak, kivisüsi, nafta, värvilised metallid), kuid nende varud ja ka toodang ei ole suured.

Rahvastik. Slaavi rahvad — *tšehhid, slovakid, ukrainlased* — on rahvastiku peamiseks massiks. Neist suurearvulisem osa, tšehhid (üle 7 milj.), on enamusrahvaks läänes: Böömimaal (tšehhid), Määrimaal, Sileesias. Slovakid on keelelt lähedased tšehhidele ning on enamusrahvaks Slovakkias. Teised rahvused on madjarid (Ungari piiril) ja saksla-

sed, keda enne Teist Maailmasõda elas rohkesti Saksamaa piiri lähedal, kohati koguni enamikus. Berliini konverentsi otsuse põhjal enamik sakslasi on ümber asustatud Saksamaale (välja saadetud on 2,2 milj., kohale jäetud 300 000 inimest).

Tšehhoslovakkia on nagu slaavi poolsaar, mis tungib kaugele läände. Palju sajandeid tagasi õnnestus sakslastel haarata võim tšehhide üle, ungarlased aga saavutasid võimu slovakkide ja ukrainlaste üle. Kuid tšehhid ja slovakid võitlesid kindlasti oma rahvusliku omapära säilitamise eest ning hoidsid selle alal, vaatamata võõramaalaste ikkele. Eriti agaralt võitles saksa vägivalla vastu tšehhi rahvas, kelle ajaloos on palju sangarlikke episoode sellest võitlusest. Allutatud 1939. a. fašistlikule Saksamaale, avaldas tšehhi rahvas kõigi võimalike vahenditega vastupanu anastajatele, hoolimata verisest terrorist, mis jõudis selleni, et hävitati terved külad ühes kogu rahvaga.

Majandus. Tšehhoslovakkia on arenenud *tööstus-agraarriik.* Tööstuses on 42% kogu töötavast rahvast, põllumajanduses ainult 28%. Tööstuse toodangu üldmahult omas Tšehhoslovakkia enne Teist Maailmasõda esimesi kohti kuue suurema imperialistliku riigi järel. Tähelepandava arenguni on jõudnud niihästi rasketööstus — mäetööstus (eriti kivisöe tootmine), metallurgia, masinaehitus, kui ka kergetööstus — tekstiil-, suhkru-, klaasi-, naha- ning jalatsitetööstus. Arenenud on ka relvatööstus. *Oma arengu iseloomult erinevad Tšehhoslovakkia lääne- ja idamaad üksteisest.*

Peaaegu kogu suurem tööstus on koondunud *läänеossa:* Böömimaale, Sileesiasse, Määrimaale. Siin asuvad ka kõik tähtsamad linnad: *Praha* (1 milj. el.), mis seisab Böömimaa keskmises osas laevasõiduks kõlbliku Vltava jõe kaldal, on tšehhi rahva vana poliitiline ja hariduslik keskus (siin on ka üks vanimaid ülikoole Euroopas, asutatud 1348. a.), tähtis

mitmesuguste tööstuste transpordisõlmega keskus (tööstuses on siin eriti suur tähtsus masinaehitusel ja elektrotehnikal).

Laiudes maalilises künklikus orundis, olles rikas ajaloolistelt mälestusmärkidelt ja kultuuriasutistelt, on Praha Kesk-Euroopa huvitavamaid linnu. Enne Teise Maailmasõja algust oli Prahas umbes 1 milj. elanikku.

Plzen on tööstuslinn relvatehastega, mis kuuluvad Euroopa suurimate sõjatööstus-ettevõtete hulka. Linnast eri osa hõlmavad õllevabrikud, mis on Plzeni omapärasteks, ajaloolisteks vaatamisväärsusteks. *Brno* (ligi 300 000 inimest) — Määrimaa pealinn, suur villatööstuse keskus; peale selle on Brnos ja selle ümbruses mitu masinaehitus- ja relvatehast.

Moravska Ostrava rajoon (Sileesias) on tähtis kivisöe toodangult ning siin on metallitehaseid.

Tööstuse kõrval on Tšehhis (Böömimaal) ja Määrimaal suur tähtsus põllumajandusel. Ülem-Elbe ja Morava tasandikul on arenenud põllumajandusrajoonid, kus kasvatatakse suhkrupeeti ja nisu, siin levib intensiivne karjandus ja toiduainete valmistamine (eriti suhkrutööstus).

Idas (Slovakkias) domineerib vastupidiselt lääneosale põllumajandus. Põllukultuuride all ei ole siiski rohkem kui ¼ kogu maa-alast. Suurem osa territooriumist on kattunud metsaga või karjamaadega. Lõunas, eriti madalamates osades, külvatakse nisu, kohati ka suhkrupeeti. Mägismaa orgudes on valitsevad kultuurid rukis, kaer, kartul. Suurt osa etendab metsatööstus — puidutööstus. Slovakkias on levinud paberi- ja tekstiilvabrikud ning väikesed metallurgiatehased. Laialt on kasutamisel ka kodukäsitööd: külades kedratakse, kootakse ja õmmeldakse koduselt rõivaid ja ilustatakse neid värviliste mustritega, valmistatakse mitmesuguseid puunõusid, korve, saviriistu. Külades käivad rändkaupmehed ning müütavad neid esemeid. Idaosa ainuke suu-

rem linn on *Bratislava*, Slovakkia pealinn, sadam Doonau jõel ning tööstuse- ja kultuurikeskus (ülikool).

Tšehhoslovakkias 1945.—1946. a. teostatud suurtööstuse natsionaliseerimine ja maareform lõid eeldused majanduse edukaks taastamiseks ja arendamiseks riikliku plaani alusel. Oktoobris 1945. a. Tšehhoslovakkia vabariigi Rahvuskogu kinnitas 2 aasta plaani rahvamajanduse taastamiseks ja arendamiseks. Selles plaanis on ette nähtud teiste abinõude kõrval suur ehitustöö tööstuse ja transpordi alal Slovakkias, et kaotada ebaühtlus, mis oli varem lääne ja ida vahel Tšehhoslovakkias.

UNGARI.

Ungari asetseb Doonau keskjooksul, Austria, Tšehhoslovakkia, Nõukogude Liidu, Rumeenia ja Jugoslaavia vahel. Pindala on 93 000 km², rahvastikku 9 milj. inimest. Suurem osa rahvastikust on *ungarlased* ehk madjarid. Pealinn — *Budapest* Doonau ääres, kus elanikke on (ühes eeslinnadega) kuni 1,5 miljonit (1940. a.).

Ungari oli enne Teist Maailmasõda kuningriik, kuid „vakantse trooniga". Kuninga asemel valitses „riigihoidja", kes faktiliselt oli aga diktaator. Teisest Maailmasõjast võttis Ungari osa fašistliku Saksamaa vasallina.

Pärast Ungari territooriumi osalist vabastamist Nõukogude armee poolt fašistlikest Saksa-Ungari vägedest loodi Ungaris Ajutine Valitsus (22. dets. 1944). See tühistas liidu Saksamaaga ja kuulutas talle sõja. Pärast visa võitlust ja 1½-kuist ümberpiiramist vallutas Nõukogude armee Budapesti (13. veebr. 1945). Novembris 1945. a. valitud Rahvuskogu kuulutas Ungari vabariigiks.

Looduslikud tingimused. Vastupidiselt Austriale ja Tšehhoslovakkiale on Ungari täiesti tasandikumaa. Tema piiridesse kuulub suurem osa *Kesk-Doonau* ehk Ungari

tasandikust. *Doonau* ja ta lisajõgi *Tisza* läbivad tasandikku põhjast lõunasse. Kliima on kontinentaalne: palav, kuiv suvi ja võrdlemisi kare talv, sagedasti puhuvad kõledad tuuled. Oma looduselt on Ungari tasandik, rohtla (pusta) viljaka mullastikuga (must- või kastanmuld); suurem osa pustast on juba üles küntud. Kohati vahelduvad siiski viljakad mullad liivaste aladega; et kinnitada ja kasutada selliseid liivaseid alasid, istutatakse neile viinamägesid. Mineraaliressurssidest on Ungaris rikkalikult boksiiti — boksiidi toodangult on Ungari esimesi maid maailmas. Ka leidub Ungaris väiksemaid kivisöevarusid (peamiselt pruunsütt) ja veidi rauamaake.

Majandus. Põhiliselt on Ungari agraarriik. Põllumajandusega tegeleb üle poole rahvastikust. Valitsevaks klassiks enne 1945. a. olid suurnikud; neile kuulus üle 40% põllumaast. Põllupidajate põhimass koosnes vähese maaga talupoegadest ja sulastest. Ajutine Valitsus teostas maareformi: 635 000 vähese maaga ja maata talupoega sai ligi 2 milj. ha maad mõisnike valduste arvel. Need maad olid kas konfiskeeritud (kui nende omanikud olid fašistid, reeturid, sõjaroimarid) või välja ostetud (teistel juhtudel).

Suurem osa külvipinnast on nisu ja maisi all. Teised tähtsamad kultuurid on tubakas, viinamarjapõõsad, suhkrupeet. Suurt tähtsust omab karjakasvatus — peetakse sigu ja sarvloomi, hobuseid, kodulinde.

Tööstuse arenemise poolest jääb Ungari Tšehhoslovakkiast ja Austriast maha, kuid ületab Rumeenia ja teised Balkani riigid. Tähtsat osa etendab mitmesugune mäetööstus (Teise Maailmasõja kestel arenes eriti boksiidi ja nafta tootmine).

Juhtival kohal tööstuses seisab põllumajanduse saaduste ümbertöötamine (jahujahvatus, suhkrutööstus, veinivalmistamine). Selle järel tulevad tekstiil- ja metallitööstus.

Suurem osa töötlevast tööstusest on koondunud *Buda-*

pesti, mis on ka suurimaks liiklussõlmeks ja Ungari kultuuriliseks keskuseks. Budapesti asukoht mõlemal pool laia Doonaud on väga ilus. Sakslased purustasid kõik sillad, samuti suurema osa linnast.

Ungari veab välja nisu, loomi, karjakasvatussaadusi, boksiiti.

BALKANI POOLSAARE ÜLDÜLEVAADE.

Geograafiline asend ja looduslikud tingimused. Balkani poolsaare asend on tähtsate ajaloolise väärtusega *rahvusvaheliste teede ristumiskohal*. Siin puutub Kagu-Euroopa peaaegu kokku Väike-Aasiaga; neid eraldavad üksteisest väinad — *Bosporus* ja *Dardanellid*, mis oma laiuselt pole suuremad kui mõni suur jõgi (Bosporuse kõige kitsam koht on 600 m, Dardanellidel 1300 m); siit läheb ka ajalooline tee Ees-Aasiast Kagu-Euroopasse. Väinad ise on esmajärguliseks veeteeks kaubandusliku ja strateegilise tähtsusega: nad avavad Mustamere-maadele väljapääsu Vahemerre. Nende teede sõlmpunktis olev *Istanbul* (enne Konstantinoopol, vanal ajal Bütsants) on maailma ajaloolisemaid linnu.

Euroopa mandri poolt on Balkani poolsaar avatud liiklemiseks. Sellepoolest erineb ta teisest kahest poolsaarest Lõuna-Euroopas, mis on eraldatud mandrist kõrgete mägedega. *Doonau*, mis voolab Balkani poolsaare põhjapoolseil ääremail, ühendab teda Kesk-Euroopa riikidega.

Balkani poolsaar on *pinnaehituselt* mägine. Mägede ehituse järgi eraldatakse poolsaarel kolm osa:

1) Keskosa, vanade kristalsete massiivide ala (Rhodope massiiv, Serbia ja Makedoonia mäed), mis on jagatud jõeorgudega ja laiade nõgudega; 2) läänes piki Aadria ja Joonia mere rannikut kerkivad kurdmäestikud — *Dinaari mäed ja Pindos*; need koosnevad hulgast paralleelseist ahelikest, mis on peaaegu ilma põikorgudeta või sobivate mäekuru-

deta ning on sellepärast raskesti läbipääsetavad, vaatamata nende väikesele kõrgusele (ainult mõned üksikud tipud on üle 2500 m); ahelikud koosnevad vett läbilaskvatest lubjakivimitest ja on sellepärast veevaesed ning viljatud; 3) idas, keskmassiivide ja Doonau alamjooksu vahel on kurrulised *Balkani mäed*, mis levivad laiuselises suunas, läänes lähe-

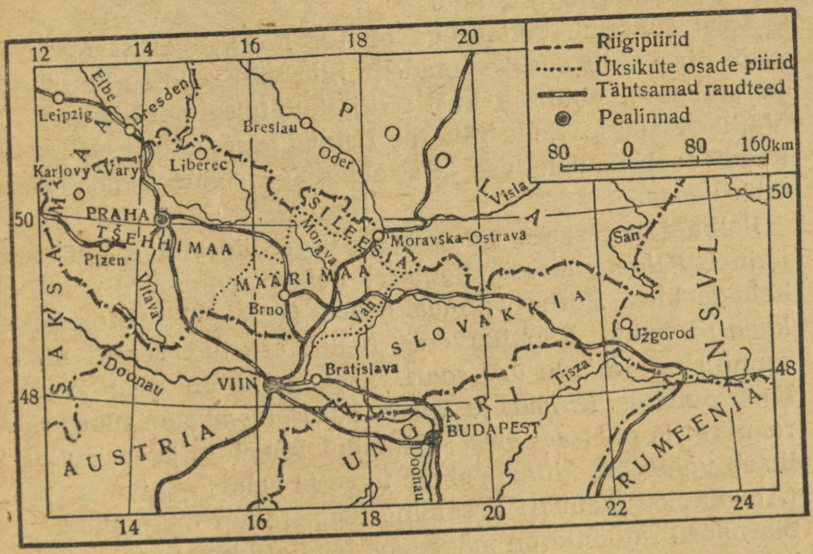

27. joon. Tšehhoslovakkia.

nevad nad Doonaule ning ühinevad lõunapoolsete *Karpaatide* mäeharudega — siin läbib mägesid Doonau kitsa puhandusoruna (Raudvärav).

Dinaari mägedes esinevad laialdaselt niinimetatud „karstinähtused": vesi kaob maapinnalt maa sisemusse lõhede kaudu lubjakivimites; lahustades lubjakivi, uuristab vesi endale tee maapinna alla, tekitades maa-aluseid salajõgesid, järvi, koopaid. Selliste mägede mullastik on kuiv ja viljatu.

Maastiku reljeefi ehitus raskendab ühenduse pidamist Balkani poolsaare ja tema läänepoolsete rannikumaade (Aadria meri) vahel, kuid avardab, vastupidi, juurdepääsu idasse Mustale merele, Egeuse merele ja väinadele. Mustale merele laskub Alam-Doonau orund. Egeuse merele läheb tee *Vardari* orgu mööda, mis jätkub põhja poole *Morava* (Doonau parem lisajõgi) kaudu.

Veel suurema tähtsusega on tee Morava orust Maritsa orgu ning sealt edasi väinadeni. Siin viib raudtee Berliinist ja Viinist Istanbulisse, kust see jätkub teisel pool Bosporust Väike-Aasiasse. Selle raudtee ristumine mereteega väinade kaudu loob kaubanduse ja strateegilise sõlme maailmalise väärtusega.

Balkani poolsaare *rannad* on väga liigestatud. Lõunas ühineb *Peloponnesos'e* poolsaar Balkani poolsaare põhilise kehaga kitsa Korintose maakitsuse (seda läbib *Korintose kanal)* kaudu. Rannikuvetes (välja arvatud Musta mere rannik) on *tohutu arv saari.* Eriti palju on neid kagus, Egeuse meres. *Kliimas* ja *taimestiku iseloomus* on suur vahe rannikul ja poolsaare siserajoonidel. Rannikul ja saartel valitseb *vahemere kliima* pehme talve ja palava, kuiva suvega (Ateenas on jaanuari keskmine temperatuur 8°, juulis 27°). Sisemised rajoonid on mägedega lahutatud merest ja siinne kliima sarnaneb rohkem *Kesk-Euroopa kliimaga.*

Rahvastik. Balkani poolsaar oli vanal ajal nagu läbikäigutee, mida mööda toimusid rahvaste rändamised. Sellest tulebki Balkanimaade rahvastiku *äärmine paljurahvuslikkus.* Arvukamad rahvused on: lõunas *kreeklased,* idas *bulgaarlased* ja *türklased,* kirdes *rumeenlased,* keskosas *serblased,* läänes *albaanlased,* loodes *kroaadid* ja *sloveenid;* neist kuuluvad serblased, kroaadid, sloveenid ja bulgaarlased slaavi rahvaste rühma. Peale nende rahvaste, kes elavad kompaktselt teatud territooriumidel, on veel rahvusi, kes elavad hajusalt, nende hulgas näiteks mustlased ja juudid.

Balkani riikide rahvuste piiritlemise küsimused on väga vaieldavad ja keerulised: need tekitavad *teravaid vastuolusid naabrite vahel.* Eriti palju on vaidlusi mägismaa Makedoonia pärast, mis asub kolme rahvuse — serblaste, bulgaarlaste ja kreeklaste kokkupuute piiril.

Poliitiline kaart. XV kuni XIX sajandi alguseni kuulus peaaegu kogu Balkani poolsaar *türklastele,* kes tulid Väike-Aasiast. Türklaste võim, mis põhjenes feodaal-orjuslikul korral, takistas kaua aega Balkanimaade arenemist. XIX sajandi alguses puhkesid Balkani rahvaste rahvuslikud liikumised Türgi võimu vastu. Neid liikumisi toetasid tugevad Euroopa riigid (Venemaa, Inglismaa), kes kasutasid Türgi nõrkust oma mõju suurendamiseks Balkani poolsaarel. Balkani rahvaste türgi ikkest vabastamisel etendas tähtsat osa Venemaa, kes korduvalt astus üles nende kaitseks. Endise Euroopa-Türgimaa territooriumil tekkis rida iseseisvaid rahvuslikke riike — *Rumeenia, Kreeka, Serbia, Albaania* (arvestamata Tšernogooriat ehk Montenegrot, mis oli juba varemalt iseseisev).

Balkanimaade poliitilist kaarti on mitmel korral muudetud. Tähtsad muudatused tehti pärast Esimest Maailmasõda, millest Serbia, Tšernogooria, Kreeka ja Rumeenia võtsid osa Ententе'i poolel, Bulgaaria ja Türgi aga olid Saksamaaga liidus. Pärast sõda asutati suurriik *Jugoslaavia,* millesse ühendati Serbia, Tšernogooria ja rida endisi Austria-Ungari maid (Kroaatia, Slavoonia, Bosnia, Dalmaatsia); tublisti suurenes ka Rumeenia (Austria-Ungari maade arvel); Kreeka suurenes Bulgaaria arvel. Türgile jäi ainult poolsaare nurk väinade juures.

Enne Teist Maailmasõda hakkas fašistlik Saksamaa ühes fašistliku Itaaliaga valmistama ette Balkanimaade anastamist. Fašistid mõjutasid siin lubamistega ja ähvardamistega, kasutades vastuolusid üksikute Balkanimaade vahel, samuti ka nende majanduslikke raskusi, meelitades oma poole

28. joon. Balkani poolsaare

reaktsioonilisi mõisnikke ja sõjaväelasi. 1939. a. Itaalia anastas Albaania. Rumeenia ja Bulgaaria alistusid Saksamaa nõudmistele ning laskusid saksa fašistidega vasallivahekorda. Kreekat ründas 1940. a. lõpul Itaalia, kuid Kreeka pu-

rustas seni Itaalia väed, kuni Kreekasse tungisid sisse saksa väed üle Bulgaaria territooriumi. Ka Jugoslaaviasse tungisid 1941. a. Saksamaa ja Itaalia. Murdes nõrgalt relvastatud Jugoslaavia ja Kreeka vägede vastupanu, annekteerisid Saksa ja Itaalia väed Jugoslaavia ja Kreeka (aprillis-mais 1941). Fašistliku Saksamaa lüüasaamisel Nõukogude armeelt ja fašistliku Itaalia kokkuvarisemisel (1943. a.) lõi kõikuma saksa fašistlike anastajate võim Balkanimaadel. Sügisel 1944. a., kui Nõukogude väed jõudsid Rumeeniasse, Bulgaariasse ja Jugoslaaviasse, varises see võim kokku. Jugoslaavia, Bulgaaria, Rumeenia ja Albaania said seniste reaktsioonide valitsuste asemele demokraatlikud valitsused.

Majanduslik areng. Balkanimaades domineerib põllumajandus — poolsaare siserajoonides nimelt ekstensiivne teraviljakasvatus ja karjandus ning vahemere kliimaga rajoonides töödnõudvate erikultuuride (viinamarja, õlipuude, tubaka) kasvatamine (kõige rohkem Kreekas). Tööstuskäitised on enamasti väikesed lihtsate seadistega põllumajanduslike saaduste ümbertöötamise ettevõtted (tubaka ümbertöötamine väljaveoks, jahu jahvatamine jne.).

Toorainete tootmistööstustest on arenenud naftatootmine Rumeenias. Jugoslaavias toodetakse rohkesti metallimaake. Kreekal on teiste Balkani riikidega võrreldes rohkem arenenud majandus ja merekaubandus.

RUMEENIA.

Rumeenia asub Doonau alamjooksul ja mõlemal pool Karpaate, külgneb idas Musta merega. Ta piirneb Nõukogude Liidu, Ungari, Jugoslaavia ja Bulgaariaga. Riiklik kord — parlamentaarne kuningriik; 1945. aastast alates on võim rahvuslik-demokraatliku rinde valitsuse käes. Pealinn on *Bukarest.*

Enne Esimest Maailmasõda koosnes Rumeenia *Valahhiast*, *Moldovast* ja *Dobrudžast* (Dobrudža lõunaosa võeti Bulgaarialt 1913. a.). Pärast sõda sai Rumeenia rea maid, mis varemalt kuulusid Austria-Ungarile, nende hulgas ka *Transilvaania* ja *Bukoviina*. Peale selle kiskus Rumeenia enesele vägivallaga Nõukogude Liidult Bessaraabia. Nõukogude Liit ei tunnustanud Rumeenia õigusi Bessaraabiale. 26. juunil 1940 esitas Nõukogude valitsus Rumeenia valitsusele nõudmise tagastada Bessaraabia, samuti Nõukogude Liidule üle anda ka Põhja-Bukoviina, kus elavad ukrainlased. Rumeenia valitsus võttis vastu need seaduslikud ja õiglased ettepanekud. Bessaraabia ja Põhja-Bukoviina läksid seega NSV Liidu koostisse. Sügisel 1940. a. Rumeenia tagastas Bulgaariale Lõuna-Dobrudža. Pärast seda on Rumeenia pindala 238 000 km², rahvastikku on 16 milj. inimest. Vanades maakondades domineerivad rumeenlased, teistes piirkondades elab rohkel arvul (kohati isegi enamuses) vähemusrahvaid, kellest arvukamad on ungarlased, teisel kohal sakslased. Transilvaanias elavad kohati läbisegi rumeenlased, ungarlased ja sakslased. On ka mustlasi.

1940. a. augustis-septembris eraldati fašistliku Saksamaa survel Rumeenialt Põhja-Transilvaania Ungari kasuks.

Fašistliku Saksamaa käsul alustas Rumeenia sõda Nõukogude Liiduga. Rumeenias pääses võimule sõjalis-fašistlik diktatuur.

24. augustil 1944 Rumeenia vahetas valitsuse, kapituleerus, lõpetas suhted Saksamaaga ja kuulutas talle sõja. 31. aug. astusid Nõukogude väed Bukaresti. 13. sept. 1944 kirjutati alla Moskvas vaherahu kokkulepe ühelt poolt NSV Liidu, Suur-Britannia ja USA valitsuse ja teiselt poolt Rumeenia valitsuse vahel. Liitlasriigid nõustusid sellega, et Transilvaania tagastatakse Rumeeniale.

Pärast sakslaste väljakihutamist tekkis Rumeenias rahvuslik-demokraatlik rinne, mis ühendas kõik demokraatlikud

jõud riigis. See rinne nõudis maareformi otsekohest teostamist, samuti teisi reforme, et hävitada fašism ja taastada fašistliku režiimi poolt katastroofini viidud maa. Kuid selle programmi elluviimine põrkas reaktsiooniliste jõudude ägedale vastupanule. Murrang tuli rahvuslik-demokraatliku rinde valitsuse kujundamisega (märtsis 1945. a.).

Looduslikud tingimused. Karpaatide laia kaarega jagatakse Rumeenia kahte ossa. *Doonau* ja tema lisajõe *Pruti* ning Karpaatide välimise serva vahel on vanad Rumeenia maad — *Valahhia* ja *Moldova*. Suurem osa neist hõlmab *Alam-Doonau madalmikku*, mis Karpaatide läheduses vahetub künkliku kõrglavaga. *Dobrudža* levib Doonau ja Musta mere vahel ja on rohkem tõusev, kohati künklik. Karpaatide kaare vahel on *Transilvaania* kiltmaa, mida läbivad mäeahelikud ja lõhestavad jõeorundid. Läänes laskub kiltmaa ning läheb üle Kesk-Doonau madalmikuks, mille idaserv kuulub Rumeeniale. Karpaadid (lõunapoolne osa nimetatakse neil Transilvaania Alpideks) on kohati kuni 2500 m kõrged.

Musta mere rand on nõrgalt liigestunud. Rannik on madal ning siin on palju laguune. Doonau jaguneb suudmes harujõgedeks, millede vahel tekib soine delta. Harujõe Sulina mööda sõidavad merelaevad Doonaul kuni Braila'ni.

Karpaadid ja tema harud on kattunud *metsaga*. Väärtuslikumad metsad on Bukoviinas ja Transilvaanias. Metsades on palju pööke (sellest ka nimi Bukoviina: buk — pöök) ja tammi. Üldiselt haaravad metsad ligi 1/4 Rumeenia pindalast. Rumeenia madalamate alade loodus on rohtla iseloomuga.

Kõrgustikel, mis külgnevad Karpaatidega, on koondatud ka Rumeenia *mineraalsed rikkused*. Suurima tähtsusega on *naft*a, mida leidub Karpaatide lõunajalamil. Vähesel arvul on ka *kivisütt, rauda, kulda, hõbedat* ja *vaske*.

Majandus. Rumeenia on *mahajäänud põllumajandusmaa*. Põllutöödega elatub 3/4 rahvastikust. Enne maareformi

1945. a. kuulus mõisnikele ja kulakuile üle ⅓ maa-alast. Suurem osa Rumeenia talupoegadest olid väiketalunditega kehvikud, kes olid riigi, mõisnike ja liigkasuvõtjate võlaorjuses. Laialt levinud oli kümnisrent. Põllumajanduse tehniline tase oli madal. Rahvuslik-demokraatliku rinde valit-

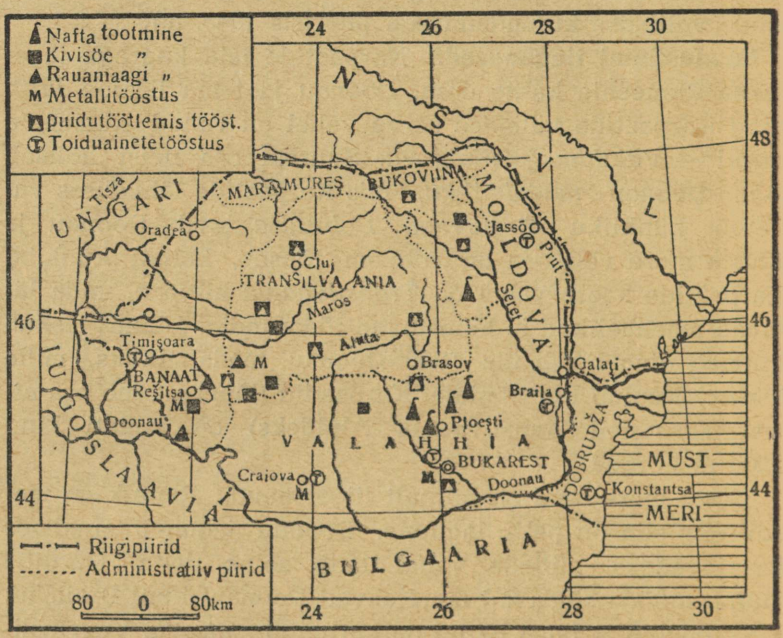

29. joon. Rumeenia tööstuse paigutus.

sus teostas maareformi; selles on tähtsaim tingimus Rumeenia taassünniks ja arenemiseks.

Põllumajanduse peakultuurid on nisu ja mais. Levinud on ka viinamarjade kasvatamine ja veini valmistamine (peamiselt Vana-Rumeenia künklikul maa-alal), tubaka ja päevalillede kasvatamine. Suur tähtsus on ka karjandusel, eriti Karpaatides ja Dobrudžas.

Rumeenia on Euroopas (peale NSV Liidu) ainuke riik, kus

toodetakse suurel määral *naftat* (1941. a. toodeti 5,6 milj. tonni). Naftatööstuse keskuseks on *Ploesti* (nafta puhastamise vabrikud). Muu tööstus on väikese väärtusega; rohkem arenenud on toiduainete- ja puidutööstus. Tööstuse peakeskus on *Bukarest*. Retšitsa rajoonis (riigi lääneosas) toodetakse *kivisütt* ja *rauamaaki*; siin on ka väikesed metallurgia ja metallitööstuse tehased.

Kaubanduslikul liiklemisel Rumeenias on suur tähtsus Doonaul ja Mustal merel. Peasadamad on *Konstantsa* Musta mere ääres (kauba- ja sõjasadam, naftatööstusrajoonist tuleva naftajuhtme lõpp-punkt), *Galati* ja *Braila* Doonau ääres.

Väljaveo põhilised produktid on naftasaadused (bensiin, petrooleum), vili, metsamaterjalid.

JUGOSLAAVIA.

Jugoslaavia hõlmab Balkani poolsaare kesk- ja loodeosa. Ta piirideks on Austria, Ungari, Rumeenia, Bulgaaria, Kreeka, Albaania ja Itaalia. Pindala on 248 000 km², elanikke 16 miljonit. Pealinn on *Belgrad*.

1941. a. kevadel anastasid Saksa ja Itaalia väed Jugoslaavia, murdes sõjaks ettevalmistamata Jugoslaavia armee vastupanu. Kuid Jugoslaavia rahvas alustas anastajatega visa partisanisõda. Võitluses Jugoslaavia vabastamise eest kujunes Jugoslaavia rahvuslik-vabastusarmee. Juba ammu enne saksa fašistliku võimu kokkuvarisemist Baikanil oli suurem osa Jugoslaaviast okupantidest puhastatud; sõja lõppfaasil osutas suurt abi rahvuslik-vabastusarmeele Nõukogude armee. Nõukogude väed koos Jugoslaavia rahvuslik-vabastusarmeega vabastasid 20. oktoobril 1944 *Belgradi*.

Riiklikult korralt oli end. Jugoslaavia parlamentaarne kuningriik. Kuid tegelikult võimutses fašismile lähedane

reaktsiooniline diktatuur. Vana valitsus ei suutnud liita mitmesuguseid Jugoslaavias elavaid rahvaid.

Antifašistlikus vabastusvõitluses loodi uus rahvavalitsus. Ta ehitab vaba Jugoslaaviat kõigi demokraatlike jõudude ühendamise alusel üheõiguslike rahvaste föderatsiooni näol. Novembris 1945. a. valitud Rahvuskogu kuulutas Jugoslaavia Föderatiivseks Rahvavabariigiks. Tema koosseisu kuulub 6 rahvavabariiki: Serbia, Kroaatia, Sloveenia, Bosnia ja Hertsegoviina, Makedoonia, Tšernogooria (Montenegro).

Jugoslaavia seaduslikud nõudmised, et temale antaks tagasi pärast Esimest Maailmasõda ebaõiglaselt Itaaliale antud Julia-Kraina, kus elavad peamiselt kroaadid ja sloveenid, ei leidnud Pariisi rahukonverentsil 1946. a. täielikku rahuldamist: otsustati anda Jugoslaaviale suurem osa Julia-Krainast, kuid ilma Trieste linnata, mida Jugoslaavia vajab väljapääsuna merele ja mis on lahutamatult seotud temale külgneva Jugoslaavia territooriumiga.

Looduslikud tingimused. Jugoslaavia koosneb järgmistest osadest: 1) läänes on kitsas *Aadria mere rannik* (Dalmaatsia) hulga rannikusaartega; 2) *Dinaari mäed* (Dinaari Alpid), mis eraldavad rannikut muust Jugoslaaviast; 3) idas Serbia ja Makedoonia mäed, mida lõhestavad *Morava* ja *Vardari* jõe orud; 4) põhjas *Doonau, Drava, Sava* ja *Tisza* jõe madalikud, mis liituvad Kesk-Doonau madalmikuks.

Üldiselt on $^3/_4$ Jugoslaaviast kaetud mägedega. Suurimaid raskusi transpordile tekitavad Dinaari mäed; samuti on need kõige vähem sobivad põllunduseks (kuivad ja väheviljakad). Viljakaimad rajoonid on Morava jõe org ja põhjamadalik. Jugoslaavia jõgedest on laevatavad Doonau ning tema lisajõed Sava ja Drava.

Aadria mere rannikul on vahemere kliima, sisemaal on see rohkem kontinentaalne ning läheneb Kesk-Euroopa kliimale. Jugoslaavia on metsarikas. Metsade koostis on väga mitmekesine, alates igihaljaste puude ja põõsastega ranni-

kul ning lõppedes kuuskedest ja nulgudest koosneva okaspuumetsaga mägedes. Valitsevad lehtpuud on tammed ja pöögid. Ka leidub siin tähtsaid mineraalirikkusi (vase-, seatina-, rauamaagid, boksiit; esineb ka pruunsütt, kuid vähe kivisütt). Mägedes on palju hüdroenergiat, kuid seda kasutatakse vähe.

Rahvastik. Jugoslaavia põhiline rahvus on *serblased* (39% kogu rahvast), *kroaadid* (32%) ja *sloveenid* (8%). Need kuuluvad lõunaslaavlaste hulka. Serblastel ja kroaatidel on ühine keel, kuid kultuurilt ja majanduslikult laadilt on omapärasusi, mis on tekkinud mitmesajandilise eri riikidesse kuuluvuse tulemusena. Makedoonlased, kellede üle varem on palju vaieldud, kas nad kuuluvad serblaste või bulgaarlaste hulka, on demokraatliku Jugoslaavia piirides tunnistatud esmakordselt iseseisvaks rahvaks. Peale nende elab veel kompaktselt *albaanlasi* (Albaania piiri lähedal).

Tähtsamad linnad: *Belgrad* Doonau ääres, Serbia pealinn, mis sai ka Jugoslaavia pealinnaks (267 000 inimest), *Zagreb* Sava ääres, Kroaatia tööstuse- ja kultuurikeskus (185 000 in.), *Ljubljana,* Sloveenia keskus, *Sarajevo,* Bosnia keskus.

Majandus. Põhiliselt on Jugoslaavia põllumajanduslik riik. Kuid üksikud riigiosad erinevad tähelepandavalt; rohkem arenenud on loodemaa — Kroaatia ja Slavoonia; neis on levinud tähelepandav tööstus — puidu-, toiduainete-, tekstiiltööstus; enam-vähem kõrgel tasemel on ka põllundus.

Peakultuurid on nisu ja mais. Palju on viljapuuaedu. Igal pool on levinud karjandus. Doonau madalikul kasvatatakse suhkrupeeti. Põllumajandussaadused (mais, nisu, loomad, puuvili) moodustavad suurima osa väljaveost.

Metsamajandus annab väljaveoks ehitusmetsa. Üsna tähtis on ka mäetööstus: toodetakse vaske (Bori kaevandused Serbias), boksiiti (Dalmaatsias), kroomi (Skoplje lähedal Makedoonias), rauamaaki (Bosnias), sütt, tsinki. Mitmesuguste

maagivarude, veejõu, metsa ja põllumajandusliku tooraine olemasolu loob soodsad võimalused tööstuse arenemiseks.

Jugoslaaviat läbivad rahvusvahelise tähtsusega raudteed Kesk-Euroopast üle Belgradi Istanbulisse ja Salonikisse. Aadria mere rannikul on mõned väikesed sadamalinnad (Split, Šibenik, Sušak).

BULGAARIA.

Bulgaaria asub Balkani poolsaare idaosas. Idas puutub ta kokku Musta merega; põhjas piirneb ta Rumeeniaga, läänes Jugoslaaviaga, lõunas Kreeka ja Türgiga. Pindala on 111 000 km², elanikke 7 miljonit. Riigikord 1946. a. alates — rahvavabariik. Pealinn on *Sofia*.

Enne Teist Maailmasõda Bulgaariat peeti parlamentaarseks monarhiaks; tegelikult juurdus seal Teise Maailmasõja ajal fašistlik diktatuur. Bulgaaria astus sõtta Saksamaa poolel, ta sõjaväed võtsid osa Jugoslaavia ja Kreeka okupeerimisest. Saksa — Nõukogude Liidu sõja suhtes jäi Bulgaaria formaalselt erapooletuks, tegelikult aga abistas ta Saksamaad. Bulgaaria rahvas võitles selle rahvavaenuliku poliitika vastu.

Septembri algul 1944. a. Nõukogude armee väeosad, kes purustasid Saksa-Rumeenia väed Rumeenia territooriumil, jõudsid Bulgaaria piirile. 5. sept. 1944 kuulutas Nõukogude Liit sõja Bulgaariale. Nõukogude sõjavägede võidud tekitasid Bulgaarias antifašistlike jõudude võimsa tõusu. Nõukogude väed vallutasid Sofia ilma vastupanuta, rahvas tervitas neid rõõmuga. Võim läks Isamaarinde valitsuse kätte, kes ühendas kõik antifašistlikud demokraatlikud jõud (9. sept.). Bulgaaria astus uuele teele — fašismi jäänuste hävitamisele, maa demokraatlikule ümberkorraldamisele, tiheda sõpruse rajamisele Nõukogude Liidu, Jugoslaavia ja teiste demokraatlike riikidega.

Looduslikud tingimused. Balkani mäestik, mis tõuseb kuni 2400 m, läbib Bulgaaria keskosa ja jaotab selle peaaegu kaheks osaks, mis erinevad looduslikelt tingimustelt. Balkani mäestikust põhja poole levib Bulgaaria kõrglava, mis alaneb Doonau orule. Siin on kontinentaalne kliima ja stepitaimestik. Põldudel domineerivad nisu- ja maisikülvid. Balkani mäestikust lõuna poole on madalik *Maritsa* ja *Tundža jõe* ümbruses. Siin valitseb juba vahemere kliimale lähedane ilmastik; peale teraviljakultuuride on siin arenenud ka tubakakasvatus ja siiditööstus. Balkani mägede jalamil, Kazanlõk'i orus, levib rooside kultuur (roosiõli valmistamiseks). Läänes on *Sofia nõgu* — tähtis transpordisõlm, kus ristuvad teed, mis tulevad Morava orust Maritsa orgu (Belgrad — Sofia — Istanbuli raudtee) ja Doonau orust Egeuse mere rannikule. Bulgaaria edelaosa hõlmab *Rhodope massiiv*; siin kasvatatakse orgudes tubakat ning mägedes karjatatakse lambaid ja kitsi.

Bulgaaria maavarade ressursid on veel vähe uuritud; suurema tähtsusega on kivisöe tootmine.

Rahvastik ja majandus. Enamik rahvastikust on *bulgaarlased* (87%); ülejäänud on *türklased, mustlased, rumeenlased, juudid.*

Sofia (500 000 el.) on Bulgaaria peamine kaubanduslik ja tööstuslik keskus. Teised tähtsamad linnad: *Plovdiv* ehk Filipoopol (Maritsa orus), *Varna* ja *Burgas* (sadamad Musta mere ääres).

Bulgaaria on põllumajanduslik maa (põllundusega tegeleb üle 70% rahvastikust). Väljaveo aineiks on peaaegu tervikult põllumajandussaadused. Domineerib väike- ja keskmine maapidamine.

Isamaarinde valitsus teostab maareformi, et anda maad maata ja väga vähese maaga talupoegadele. Organiseeritakse kooperatiivseid majapidamisi; väike-maapidamise

domineerimise tõttu on ühine maaharimine kooperatiivsel alusel väga suure tähtsusega põllunduse tõstmiseks.

Teravilja kasvatamine haarab üle 80% külvipinnast (peaviljad — nisu, mais, oder, rukis). Ekspordis on esimesel kohal tubakas, mille kultuur on levinud riigi lõunaosas. Arenenud on ka keeduvilja- ja arbuusi-melonikasvatus. Bulgaarlased on osavad aednikud. Viimastel aastail enne Teist Maailmasõda algas ka puuvillakasvatuse arendamine. Tähtis turuväärtus on veel linnukasvatusel. Peamised tööstusharud on toiduainete-, tubaka-, tekstiiltööstus ja kivisöe tootmine (keskus — Pernik). Valitsusel on väljatöötamisel kahe aasta plaan rahvamajanduse arendamiseks; plaanis on ette nähtud ulatuslik tööstuslik ehitamine ja elektrifitseerimine (veeenergial ja kivisöel).

ALBAANIA.

Albaania on mägine maa Balkani poolsaare lääneosas, Jugoslaavia, Kreeka ja Aadria mere vahel. Pindala on 28 000 km², elanikke 1 milj. Kuni 1912. aastani kuulus Albaania Türgile. Aastal 1912 sai Albaania iseseisvaks riigiks, mis aga tegelikult muutus mängukanniks imperialistlike riikide käes. Pärast Esimest Maailmasõda sai Albaania sõltuvaks Itaaliast ja 1939. a. anastati Itaalia poolt. Niihästi Türgi kui ka Itaalia võimu all oli Albaania äärmiselt mahajäänud ja vaene maa. Paremad maad olid mõisnike käes, talupojad elasid viletsuses ja õiglusetuses. Pärast oma vabastamist hakkas albaania rahvas esmakordselt looma oma majandust ja poliitilist korda. 1946. a. novembris kuulutas rahva poolt valitud Asutav Kogu Albaania Rahvavabariigiks. Teostati maareform, millega anti maad maata ja vähese maaga talupoegadele. Peamine majandusharu Albaanias on karjakasvatus, orgudes koos põllundusega. Leidub üsna roh-

kesti maavarasid (nafta, vask, boksiit). Pealinn on *Tirana*, sadamad on *Durazzo* (Durres) ja *Valona* (Vlora).

KREEKA.

Kreekamaale kuulub Balkani poolsaare lõunaosa ja Kreekat ümbritsevad saared: *Joonia* saared läänes, *Kreeta* lõunas ja osa Egeuse mere saari idas. Pindala on 130 000 km², rahvast on 6,8 miljonit inimest (neist 90% *kreeklased*, teised *bulgaarlased, albaanlased, türklased, juudid).* Pealinn on *Ateen.*

Kreekat peeti enne Teist Maailmasõda parlamentaarseks kuningriigiks. Tegelikult võimutses seal fašismile lähedane sõjaline diktatuur.

Kevadel 1941. a. anastasid Saksa ja Itaalia sõjaväed Kreeka. Algas partisanisõda; tekkis kreeka rahvuslik-vabastusarmee. See tekitas röövvallutajaile suuri raskusi ja vabastas tunduva osa Kreeka territooriumist. Kuid samal ajal fašistlikud elemendid juhtivais ringides töötasid käsikäes okupantidega.

Kreeka lõplikul vabastamisel oli otsustav tähtsus Nõukogude armee võitudel Balkanil, mis sundisid okupante maalt lahkuma. Kreekas maabusid Inglise sõjaväed. Võimule tuli valitsus, kes esindas põhiliselt vanu reaktsioonilisi jõude. Selle asemel, et hävitada fašism ja kindlustada demokraatlikku korda, hakkas see valitsus jälitama rahvuslik-vabastusrinnet, kes ühendab demokraatlikke jõude Kreekas.

Looduslikud tingimused. Mäeharjad ristlevad Kreekas kõigis võimalikes suundades. Nad lõikavad riigi hulgaks eraldatud geograafilisteks maakondadeks. Mägede pind on kivine; neid katavad hõredad põõsastikud ja lahja rohi, mis kõrbevad suvel. Elamistingimused on soodsamad mägedevahelistes nõgudes, eriti orgudes, mis lähenevad merele.

Selliseid soodsaid maid on rohkem idas — läänerannik on järsem ja metsikum. Kreekas on täiesti vahemere kliima, välja arvatud ainult kõrged mägised alad.

Erilise tähtsuse Kreekale annab *seos merega.* Meri tungib sügavale mandrisse, eraldades poolsaari (Peloponnesos lõunas, Chalkidike loodes). Meri on sisemiseks ühendusteeks ja tema kaudu avanevad sobivad teed välisliiklemiseks. Katkestamatud mäeahelikud saartel ühinevad Väike-Aasia rannikuga. Kõik see kergendas juba varematel aegadel merenduse arenemist, kui laevanduse vahendid olid primitiivsed ega lubanud sõita kaugele avarale merele: laevnik võis sõita läbi Egeuse mere, saarest saareni, ilma et ta oleks kaotanud silmist maad.

Mineraalvaradest leidub Kreekas niklit, boksiiti, kromiiti, vähe hõbedat, tsinki, seatina ja rauamaaki. Kivisütt peaaegu ei olegi.

Majandus. Üle poole (54%) rahvast elatub Kreekas põllundusest. Viljeldakse töörohkeid kultuure: tubakat, õlipuid, viinamarju. Need annavad ka peaosa eksportsaadustest (tubakas ja tubakasaadused, peenikesed kuivatatud viinamarjad — korint-rosinad, oliiviõli). Oma leivavilja ei jätku kaugeltki. Tehnilistest kultuuridest on tähtsam puuvill. Puuvillakasvatus hakkas arenema just sõjaeelsetel aastatel. Kultuuride all on vähem kui $^1/_5$ territooriumist; lahjadel, vähese rohuga karjamaadel karjatatakse kitsi ja lambaid. Suurem osa Kreeka põllumajandussaadustest läheb turule kas ümbertöötatult või pooleldi ümbertöötatult. Sellega on seoses toidu-maitseainete tööstus.

Kreeka majanduse iseloomustavamaid omapärasusi on *kallak merelaevandusele ja merekaubandusele.*

Seda põhjustab mullastiku kehvus ja tihe seos merega (randade liigestus, saarte hulk), samuti ka soodus asend tähtsatel kaubateedel. Peasadam Kreekas on *Pireus* — üks suurimaid sadamaid Vahemere rannikul. Tähtis on *Saloniki*

sadam (mitte ainult Põhja-Kreeka, vaid ka Jugoslaavia lõunaosa sadam).

Nii on Kreekamaa ühest küljest *põllumajandusriik, tähelepandava põllundustooraineid töötleva tööstusega,* teisest küljest aga *merekaubandusriik.*

Sellise majanduse ehitusega seoses on Kreekas linnaelu arenenud palju tugevamini kui Jugoslaavias ja Bulgaarias. Kolmes linnas elab igas üle 200 000 inimese: *Ateenas* (400 000), *Pireuses* ja *Salonikis.* Ateenas, vana Kreeka tähtsaimas kultuurilises ja poliitilises keskuses, on palju mälestusmärke tema hiilgavast minevikust.

HISPAANIA.

Hispaania hõlmab suurema osa Pürenee poolsaarest Euroopa äärmises edelanukas. Teda piiravad Prantsusmaa ja Portugal. Hispaania pindala, ühes *Baleaari* saartega Vahemeres ja *Kanaari* saartega Atlandi ookeanis, on 503 000 km²; elanikke on 25 miljonit. 1936.—1939. a. oli Hispaania demokraatlik vabariik rahvarinde valitsusega. 1939. a. haarasid võimu kontrrevolutsioonilised mässajad, kes panid maksma sõjaväelise diktatuuri. Pealinn — *Madrid.* Hispaanial on asumaid Aafrikas (pindala 334 000 km²; elanikke 1 milj.).

Looduslikud tingimused.

Asend ja pindala. Geograafiliselt asendilt ja looduslike tingimuste iseloomult on Pürenee poolsaar ülemineku-alaks Euroopast Aafrikasse. *Gibraltari väin,* mis teda eraldab Aafrikast, on kergesti ületatav (kitsamast kohast on ta ainult 14 km). Ühendus Euroopa mandriga on aga raskendatud läbipääsematute Pürenee mägedega Prantsusmaa ja Hispaania piiril.

Pürenee poolsaar on ümbritsetud merega 1/8 piiride pikkuselt (kagus on Vahemeri, läänes Atlandi ookean, põhjas Biskaia laht). Kuid poolsaare kuju on massiivne, rannik vähe liigestatud, sisemaa on eraldatud merest mägedega, mis kõrguvad servadel. Selle tagajärjel on suuremal osal poolsaarel nõrk ühendus merega ning ta erineb kuiva, kontinentaalse kliimaga.

Pürenee poolsaare põhimik on *Keskkiltmaa* ehk *Meseeta*, keskmise kõrgusega 700—900 m üle merepinna. See on vana massiiv, mis meenutab oma ehituselt Keskmassiivi Prantsusmaal. Servadel piiravad teda kõrgustikud: põhjas *Püreneed* ja *Kantaabria mäed*, lõunas *Andaluusia mäed* (Maroko mägede jätk, mis kerkivad teisel pool Gibraltari väina). Kõrgustike palistus annab Meseetale suletud iseloomu. Püreneede kõrgus tõuseb kuni 3400 m ning neil esinevad väikesed jääliustikud. Nad lahutavad paralleelsete mäeahelikega Pürenee poolsaare kogu maakitsuse ulatusel mandrist. Neisse tungivad põik-orud lõpevad harilikult ümardunud ummikutena järskude nõlvadega; sobivaid mäekurusid ülepääsuks on vähe. Kuni 1917. a. ei ületanud ega läbinud ükski raudtee Püreneesid. Hispaania-poolne Püreneede nõlv on kuiv ja paljas ning tal on elutu ilme. Kõrgeim osa Andaluusia mäestikust — *Sierra Nevada* („Lumimäed") on, nagu näitab juba nimigi, lumiste tippudega (kõrgeim punkt on 3480 m).

Keskkiltmaa on keskel jaotatud *Kastiilia mäestikega*, mis koosnevad madalaist mäeharjadest (Sierra de Guadarrama, Sierra de Gredos). Kastiilia mäestikest põhja pool on *Vana-Kastiilia*, lõuna pool *Uus-Kastiilia*.

Suuri madalikke Pürenee poolsaarel ei ole. Kirdes, Püreneede ja Meseeta vahel, lõikub mägedesse Ebro jõe org, moodustades suletud *Aragoonia madaliku*. Lõunas on *Andaluusia* mägede ja Meseeta vahel *Andaluusia* madalik (Guadalquiviri jõe ümbruses), mis avaneb ookeanile. Läänes

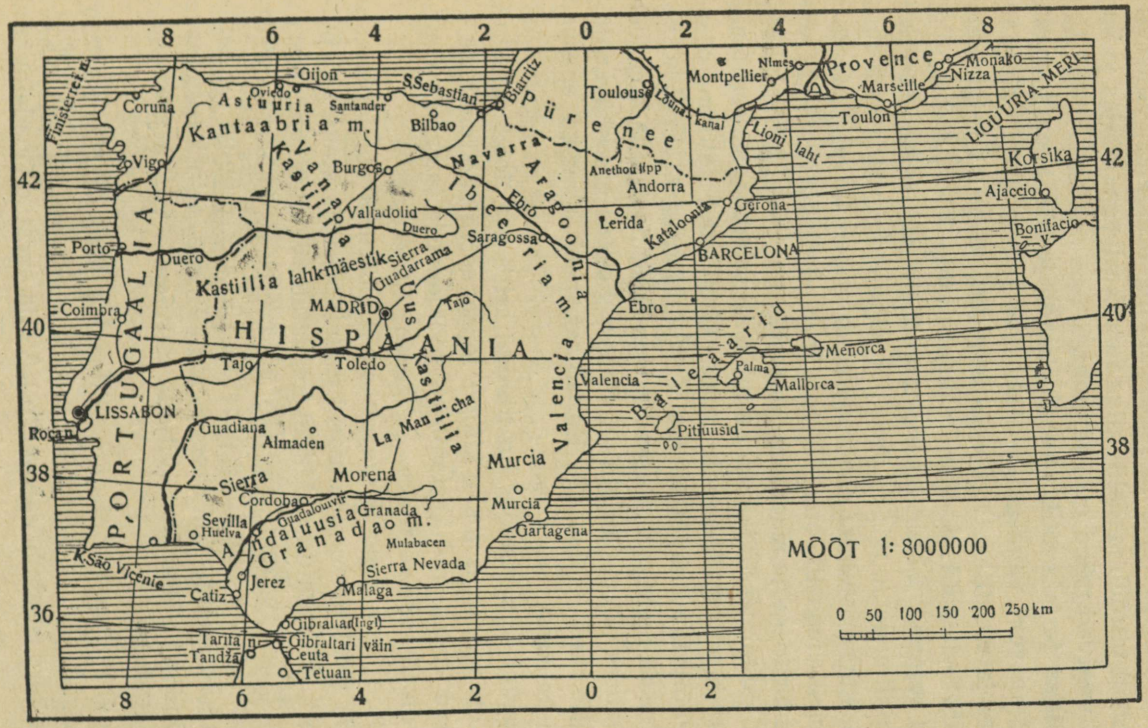

30. joon. Hispaania kaart.

(Portugalis) külgneb merega künklik tasandik. Vahemere rannikul piirdub madalik kitsa rannikuribaga. Põhjas ja loodes tungivad mäed otse rannani.

Kliima ja taimestik. Keskkiltmaal ja Aragoonia madalikul on suvi väga palav, talv võrdlemisi jahe, kõledate tuulte ja muutliku temperatuuriga; kiltmaal on isegi lumetorme. Sademeid on vähe (keskmiselt 30—35 cm aastas) ning need sajavad ebaühtlaselt, sagedasti lühikeste tormiste hoogvihmadena, mis ei jõua põhjalikult niisutada kuivanud mullastikku; suurem osa sademeid langeb talvel. Meseeta looduslik maastik on *kuiv rohtla* (makja) hõredate, kareda rohu tortidega ja madalate põõsastikega. Suvel kõrbeb kogu roheline taimestik ja maa kattub halli tolmuga. Kultuurmaad (nisu- ja odrapõllud, viinamäed, õlipuuaiad kaitstud orgudes) hõlmavad ainult umbes 1/3 kogu pindalast. Eriti kõrbetaoline on La Mancha tasandik Uus-Kastiilias, mida kirjeldab Cervantes „Don Quijote's". Rahva keskel on kõnekäänd: „Lõoke, kes lendab üle Kastiiliast, peab kandma enesega toitu kaasas".

Koguni teine loodus on põhja-, eriti aga looderannikul. Siin on *pehme ja niiske kliima*, lopsakas värske taimkate — metsad koosnevad kastanitest, pöökidest ja tammedest, niidud on lihavad.

Kõige palavama kliimaga on Andaluusia ja Vahemere rannik (Malagas on jaanuari keskmine temperatuur 13°, juulis 27°). Niisutatud põldudel kasvatatakse nisu, viinamarju, õlipuid, mooruspuid, apelsine, suhkruroogu, kohati ka datlipalme. Selliste kunstlike oaaside rikkalik rohelus on teravaks kontrastiks ümbritseva poolkõrbega. Siin kasutatakse ka „kuiva" põllundust (viljade külv enne vihma ja mullastiku niiskus).

Jõed. Pürenee poolsaare tähtsamad jõed on *Duero, Tajo, Guadiana, Guadalquivir* (kõik neli suubuvad Atlandi ookeani) ja *Ebro* (suubub Vahemerre). Välja arvatud Guadalquivir,

mis saab oma vee Sierra Nevada lumest, on kõik jõed veerikkad ainult talviste vihmade perioodil, suvel muutuvad nad aga enamasti veeahtraks. Kohaliku rahva kõnekäänu kohaselt „nad voolavad kaks kuud, kuid kümme kuud on puhkusel". Ainult Guadalquivir on kõlblik laevanduseks suuremal määral (merelaevad sõidavad kuni Sevilla'ni). Jõgede ülemjooksul on igal mägedest laskumisel tasandikele palju kärestikke ja koski. Tänu sellele on Hispaania rikas hüdroenergialt.

Maavarad. Euroopa kolmest lõuna-poolsaarest on Püreenee poolsaar *kõige rikkam maavaradelt.* Juba vanast ajast peale on Püreenee poolsaar kuulus oma maakide rohkuselt. Peamised rikkused on raua-, hõbeda-, seatina- ja tsingimaagid, vask, elavhõbe, kaalisoolad; ka esineb kivisütt (varud on ligi 9 miljardit tonni). Kõik see, ühenduses suurte hüdroenergia varudega, loob tarviliku baasi tööstuse arendamiseks. Tähtsamad kivisöe ja raua leiukohad on *Kantaabria mägede* ümbruskonnas (äärmises põhjaosas); värvilisi metalle saadakse *Sierra Morena* mägedest (Meseeta edela-ääremail) ja *Sierra Nevadast* (äärmises lõunaosas).

Hispaania arenemise omapärasusi.

Hispaania kuulub nende maade hulka, mis on *etendanud määratu suurt ajaloolist* osa ja on jäänud siis teisejärgulisse asendisse. XV—XVI sajandil oli Hispaania, nagu tema naaber Portugalgi, võimsamaid mereriike. Asetsedes väljapääsu juures Vahemerest Atlandi ookeani, olid Hispaania ja Portugal ühesuguselt soodsas seisundis kaubanduslikul liiklemisel Vahemere-maadega kui ka Euroopa ja Aafrika-Atlandi maadega. See varustas hispaania ja portugali meresõitjaid kogemustega XV ja XVI sajandil *ilmutasid hispaanlased ja portugallased silmakaugeteks* ekspeditsioonideks.

paistvat energiat uute mereteede otsimisel ja asumaade anastamisel ning nende röövimisel. Hispaanlaste poolt organiseeritud *Kolumbuse* ekspeditsioon (Kolumbus ise oli genualane) saabus 1492. a. esimesena

Ameerikasse. Portugali ekspeditsioon *Vasco da Gama* juhtimisel jõudis 1498. a. mereteed kaudu ümber Aafrika Indiasse; Hispaania ekspeditsioon, eesotsas portugallase *Magalhães'iga* saabus Indiasse ümber Lõuna-Ameerika ning teostas esimese ümbermaailmareisi (1519.—1522. a.).

Hispaania ja Portugal anastasid määratu suuri koloniaid. Indias ja Aafrikas asustasid asumaid portugallased, Kesk-Ameerikas hispaanlased; lääneosa said hispaanlased, idaosa (praeguse Brasiilia) portugallased. Anastatud maades sundisid tulnukad pärisrahvaid töötama kaevandustes ja istandikes sunnitöö tingimustes, tõugates sellega pärisrahvaid vaesusse ja väljasuremisele.

Rikkuste juurdevool asumaadest ei viinud Hispaaniat majanduslikule tõusule, vaid koguni *langusele*.

See tuleb Pürenee-maade ühiskondliku arengu omapärasustest. Kaks võimu, tihedas seoses teineteisega, valitses siis hispaania ja portugali ühiskonnas — *feodaalne aadel* ja *kirik*, kellel oli tohutu mõju ühiskondlikule elule. Mitte ühelgi maal ei olnud sellist pappide ja munkade võgivalda kui Hispaanias ja kusagil ei ole „uskmatute" (muhameedlaste, juutide) ja „ketserite" usulised tagakiusamised jõudnud sellise julma fanatismini (kuulsad inkvisitsioonid) kui siin. Mitte üheski riigis ei ole olnud sellises külluses logelevaid aadlikke, kes uhkustasid oma „auga", kulutasid kõik sissetulekud toretsemiseks ja lõbuks, kuid põlgasid tööd ega osanud kuidagi majandada oma mõisu.

Aadikud-feodaalid oskasid ainult vallutada ja röövida, kuid ei osanud tarvitada röövitud vara kasulikult. Kergesti omandatud rikkused kulutati uuteks sõdadeks, kuninga õue ülalpidamiseks, altkäemaksudeks mõisnikele ja kirikule. Tööstust ei arendatud. Kulla ja hõbeda juurdevool põhjustas hindade tõusu esimese tähtsusega esemetel; selle all kannatasid just rahva töötavad kihid — talupojad, käsitöölised. Kuid feodaalide võim kasvas ning kirik läks rikkamaks: peaaegu pool riigi tuludest kogunes nende kätte.

Lõpptulemusena kadusid asumaade rikkused Pürenee-maadest koguni. Hispaania valitsus takerdus ülejõukäivate sõjakulude pärast võlgadesse. Merekaubanduses kerkisid Hispaaniale tugevad võistlejad — Holland[1], Inglismaa, Prantsusmaa. Hispaania merevõim katkes ta laevastiku hävitamisega (niinimetatud „Võitmatu Armaada" purustamisel), mis sõitis välja Inglismaa ja Hollandi vastu (1588). Inglismaa ja Prantsuse meriröövlid (korsaarid) vallutasid Hispaania laevad, mis vedasid hõbedat Ameerikast.

---

[1] Holland oli XVI sajandil Hispaania võimu all, kuid hollandlased vabastasid enda XVII sajandi alguses visade võitlustega.

XIX sajandi algul (1810.—1825. a.) *tõusid üles ja lõid lahku Hispaania asumaad Ameerikas.* Ainult *Kuuba* ja *Puerto-Rico* saar jäid veel Hispaaniale.

1898. a. andsid Ühendriigid uue hoobi: Hispaania kaotas Hispaania-Ameerika sõja, loovutas oma asumaade jäänused Ameerikas ning *Filipiini saared* Aasias.

1936. a. võitis Hispaania parlamendi valimistel rahvarinne, mis ühendas töötavaid masse reaktsiooniliste jõudude vastu. Valitsusse tulnud rahvarinne muutis ära feodaalsed koormised, alustas talupoegadele maajagamist, kinnitas demokraatlikud vabadused.

Siis tõstis tagurlik sõjavõim, toetudes saksa ja itaalia fašismile, kontrrevolutsioonilist mässu. Peaaegu kolm aastat võitles hispaania rahvas sangarlikult mässajate ja interventide vastu, kaitsedes oma õigusi vabaks eluks, majanduslikuks ja kultuuriliseks taassünniks. Võitlus ei olnud samavõrdne, sest mässajaid varustati süstemaatiliselt relvadega Saksa ja Itaalia poolt, nad said sealt toetust sõjaväeosadena ja laevastikuna. 1939. a. algul õnnestus fašistidel haarata võim. Nad õiendasid vabaduse eest võitlejatega julmalt arveid, tühistasid rahvarinde progressiivsed korraldused ning taastasid talupoegade orjuslikud koormised.

Rahvastik.

Hispaanias on säilinud rida ajaloolisi provintse, kus esinevad veel rahvuslikud ja kultuurilised omapärasused. Hispaania riigi tuum on *Kastiilia,* mis omab keskasendi maal. *Madrid,* Kastiilia pealinn, on ka Hispaania pealinnaks (1 milj. elanikke); ta asub Pürenee poolsaart läbivate teede ristumiskohal.

Kastiillastest erinevad keelelt ja kultuurilt on *baskid* (ligi 600 000), *kataloonlased* (ligi 4,5 miljonit) ja nn. *gallegos'ed* Galicias (2,2 milj.). Baskid on Pürenee poolsaare vana rahva järglased. *Baskide maa* külgneb Biskaia lahe ja Prantsusmaa piiriga. Tähtsam linn on siin *Bilbao. Kataloonia* asetseb Vahemere rannikul, vastu Prantsusmaa piiri. *Barcelonas,* Kataloonia pealinnas, on üle 1 milj. elaniku ning ta on esimene tööstuse ja kaubanduse linn Hispaanias. *Galicia* on

loodes, Portugali piiri läheduses. Gallegos'te keel on portugali keele murrak .

Teistest provintsidest on tähtsamad: Astuuria *Oviedo* linnaga (põhjas), Andaluusia *Sevilla* linnaga (lõunas), *Valencia* samanimelise linnaga (idas). Mõned Hispaania linnad, millel praegu on teise järgu tähtsus, on minevikus etendanud tähtsat osa ning on säilitanud huvitavaid vanaaja mälestusmärke. Nende hulgas on *Cordoba* ja *Granada*, endised araabia (ehk mauride) kultuuri keskused Hispaanias, *Toledo*, endine Hispaania pealinn, nüüd kõrvaline linnake, isegi Hispaania kohta ebaharilikult suure arvu kirikute ja kloostritega (26 000 elaniku kohta on katedraal, 25 kirikut ja 19 kloostrit).

Tihedamalt on rahvast rannikurajoonides kui Kastiilia kiltmaal. Peale Madridi on kõik suuremad linnad kas mererannal või selle läheduses.

Hädade ja tööpuuduse surutisel on Hispaaniast iga aasta välja rännanud (kõige rohkem Lõuna-Ameerikasse) kümneid tuhandeid inimesi. Peaaegu pool rahvast on kirjaoskamatu. Kooliõpetus on Hispaanias juba sajandeid olnud katoliku kiriku tugeva mõju all. Hispaania keel kohalike iseärasustega on valitsev Lõuna- ja Kesk-Ameerika endistes asumaades.

Majanduse ülevaade.

Põllumajandus. Juba sajandeid Hispaania arenemist mõjutanud feodaal-mõisnike ja kirikute surve tulemuseks on majanduslik mahajäävus ja töölismasside vaesus. Keegi kaasaegne XVIII sajandil nimetas siis juba Hispaania talupojaseisust „kõige vaesemaks, õnnetumaks ja rõhutumaks seisuseks". Sedasama võib öelda ka tänapäeva Hispaania kohta.

Suurem osa haritud maast kuulub magnaatidele — mõisnikele ja kloostritele. Pool põllumajandusega tegelevast rahvast on moonakad, kes töötavad viletsate krosside eest ja elavad primitiivseis, peaaegu elajalikes elamistingimustes.

Arvult neile järgnev rühm — ligi 1/4 põllumajanduses töötajaist — on väikese maaga kehvikud; enamikus on nad rentnikud, kes rendivad väikesi maatükke, mille eest tasuvad kas isikliku tööga mõisnike põllul (töörent) või annavad mõisnikule osa oma viljasaagist (kümnisrent) või maksavad rendi rahaga. Lepingud rentnikega on nii ebamäärased, et jätavad mõisnikule kõige laiemad võimalused omavoliks: ta võib rentniku minema kihutada, renti tõsta, panna tema turjale rentniku-vahemehe. Põllumajanduslik inventar on enne-veeuputusaegne; tööloomi on vähe, põllumajandusmasinaid veel vähem.

Kuiva kliima pärast nõuab põlluharimine suuremas osas Hispaanias kunstlikku niisutamist, kuid talupojad ja rentnikud ei suuda korraldada suuremaid niisutamistöid ja -seadeldisi, kuna mõisnikud, kes saavad juba ilma niisutamiskuludeta häid tulusid rentnike ja teomeeste ekspluateerimisest, ei hoolitse selle eest sugugi.

Põllumajandus on suuremale osale rahvale peatuluallikaks ja annab 2/3 väljaveost. Haritud pindala on vähem kui 40% kogu territooriumist; 10% pindalast on metsa all, kuid üle poole maast on kehvad looduslikud karjamaad ja kõlbmatud mägismaad. Põllunduses on kasutamisel iganenud süsteemid — siin domineerib veel kolmeväljasüsteem. Niisusaagilt seisab Hispaania viimasel kohal Lääne-Euroopa riikide keskel.

Põllumajanduse harudest, mis töötavad ekspordiks, on tähtsamad *õlipuu* kultuur ja oliiviõli valmistamine, *viinamarjade* kasvatamine ja veinitööstus, *aiandus*, kus toodetakse apelsine, sidruneid, mandleid. *Eksportkultuuride pearajoonid on Vahemere rannik ja Andaluusia* madalik. Niisutamiseks ehitatakse siin paisutamise teel veereservuaarid, kust vesi juhitakse niisutamiskanaleid mööda aedadesse ja põldudele. Niisutatud maid haritakse enamasti käsitsi hoolikalt ning need annavad ka head saaki.

Teraviljakasvatus ja karjandus suudavad toota ainult siseturu jaoks, kuid ei suuda täielikult katta selle vajadusi. Tähtsamad viljad on nisu ja oder. Varemalt oli Hispaania kuulus villavarustajana. Igal kevadel kolisid määratu suured lambakarjad lauskmaal olevatelt talvekarjamaadelt suveks mägikarjamaadele ning tulid sealt sügisel jälle orgudesse tagasi. „Lammaste teed" laiade ribadena, mis olid ette nähtud liikuvate lambakarjade toitmiseks ja jootmiseks, läbisid Hispaaniat mitmes suunas. Võimsate lambapidamisrajoonide arenemisega ookeanitagustes maades vähenes hispaania villa tähtsus turgudel. Praegu on *lambakasvatuse ja teravilja pearajoon Keskkiltmaa* — see on aga ka rohkem mahajäänud põllumajandusrajoon Hispaanias. Külad on siin haruldased. Nad koosnevad viletsaist madalaist savimajakestest, kuid igas külas on ikka peakirik. Ka on palju vanu mõisnike losse.

Eri iseloom on põllutööstusel niiskemas loodeosas. Siin kasvatatakse sarvloomi, külvatakse nisu, suhkrupeeti; siin on ka palju õunapuuaedu.

Tööloomi on Hispaanias vähe. Veoloomadeks ja ratsudeks kasutatakse muulasid ja eesleid, harvemini hobuseid.

Metsa puuliikidest on erilise väärtusega *korgitamm;* korki veetakse suuremal hulgal välja. Rannikurajoonides on suur tähtsus *kalastusel* (püütakse sardiine ja makrelle).

Tööstus. Esimene Maailmasõda andis tõuke Hispaania tööstuse arenemisele, kuid siiski ei toimunud otsustavai l nihkumisi industrialiseerimise suunas. Omades suuri ja küllaldaselt mitmekesiseid ressursse rasketööstuse loomiseks, veab Hispaania siiski suurema osa oma mineraaltoorainеid välismaale kas täiesti ümbertöötamatult või ka pooleldi ümbertöötatult, kuna ta suurema osa masinaid ja metallesemeid veab sisse välismaalt. Sellejuures on suur osa Hispaania tööstusest väliskapitali käsutada.

Juhtivad tööstusharud on *mäetööstus,* samuti ka *tekstiil-*

tööstus. Toodetakse kivisütt (6—7 milj. tonni aastas), rauda, seatina, vaske, tsinki, elavhõbedat.

Tähtsamad mäetööstusrajoonid on: *Astuuria* — keskus *Oviedo* (kivisöe tootmine, mustmetallurgia), *Baskide-maa* — keskus *Bilbao* (rauamaakide toodangult tähtsam rajoon, mustmetallurgia) ja *Andaluusia* (värviliste metallide tootmine ja värviline metallurgia).

Tekstiiltööstus on koondatud *Kataloonia*sse, eriti *Barcelona*sse. Peale selle on *Barcelona*sse keskendatud elektrotehniline, lennuki-, laevaehitus- ja autotööstus. Kataloonia tööstus kasutab energiat hüdro-elektrijaamadest, mis on ehitatud Püreneedes.

Madridi, mis jääb tööstuse tähtsuselt maha Barcelonast, on koondatud mitmesugused tööstusharud (nende hulgas keemia-, elektrotehnilised ja mehaanilised tööstused).

Transport ja väliskaubandus. Hispaania väliskaubandus kasutab peaaegu täielikult *mereteid.* Ka suurem osa sisekaubandusest toimub mere kaudu (kabotaaž-vedu). Tähtsamad sadamad on: *Barcelona, Valencia* Vahemere rannal, *Bilbao* Biskaia lahe ääres, *Cadiz* Atlandi ookeani rannal. Peasõjasadamad on *Cartagena* ja *El Ferrol.*

Raudteede kasutamine ja võrk on võrdlemisi väike; üldine raudteede ulatus on 16 000 km; raudtee pikkus, mis tuleb pindala ühikule, on isegi väiksem kui Rumeenias ja Jugoslaavias. Raudteed on ehitatud ilma süsteemita. Paljudel tähtsatel punktidel ei ole omavahel otseühendust, mõned liinid pole tarvilikul määral koormatud. Tähtsam raudteedesõlmpunkt on Madrid.

Hispaania ekspordib peamiselt toiduaineid — puuvilja, keeduvilja, oliiviõli, veine. Teine tähtis väljaveoartikkel on maagid ja metallid.

Asumaad. Hispaanial on asumaid ainult Aafrikas. Nende hulgas on: *Hispaania Maroko* (Gibraltari väina lähedal), *Rio de Oro* (Lääne-Sahara) ja *Hispaania Guinea* temaga külgnevate saartega. Suurim tähtsus neist on Marokol.

GIBRALTAR.

Pürenee poolsaare lõunanuki lähedal on Gibraltar — Inglismaa mereväebaas ja kindlus, mis kaitseb Vahemere läänevärava. Gibraltar on Inglismaa merevõimsuse tähtsamaid tugipunkte. Sadama hooned, kindlustised, söe- ja naftalaod, relvastused — kõik need on kuhjatud kitsale kaljusele maaninale ja maa-alustesse ruumidesse, mis on raiutud kaljudesse. Gibraltari pindala on ainult 5 km². Gibraltari ja vastasseisva Aafrika ranna kaljusid nimetati vanal ajal „Heraklese sammasteks", neid peeti kaua aega asustatud maailma servaks.

PORTUGAL.

Portugal asub Pürenee poolsaare läänerannikul, hõlmates 1/6 kogu tema territooriumist. Pindala on tal 92 000 km², elanikke 7,8 miljonit. Riiklik kord — reaktsiooniline diktatuur (formaalselt küll vabariik). Pealinn — *Lissabon*.

Suurem osa Portugali territooriumist on künklikud tasandikud ja madalad mäed. Neid lõikavad Duero, Tajo ja Guadiana jõgi (kõik ainult alamjooksul). Tajo suudmel on *Lissabon* (700 000 in.), Duero suudmel *Oporto* (Porto), teine linn tähtsuselt.

Portugal on mahajäänud põllumajanduslik riik. Üle poole Portugali rahvast on kirjaoskamatud. Maaomandite jaotuses on teravad kontrastid magnaatide tohutu suurte latifundiumide ja talupoegade-kehvikute kääbustalundite vahel. Portugalist väljub alaliselt emigrante, kõige rohkem Brasiiliasse (endine Portugali asumaa). Tähtsamad eksporttööstuse harud on viinamarjakasvatus ja veinitööstus, õlipuude kultuur ja oliiviõlide valmistamine, viljapuuaiandus. Suuremat tähtsust omab ka kalandus ja kalakonservimistööstus (sardiinid), samuti ka korgi tootmine (korgitamme koorest; korgitamme kasvab Portugalis külluses). Oma viljasaagist ei jätku maa ülalpidamiseks. Tööstus on veel vähem arenenud kui Hispaanias; esimesel kohal on tekstiiltööstus.

Lissabon on viimane suurem sadam teedel Lõuna-Ameerikasse ja Lääne-Aafrikasse; temasse sõidavad ookeanilaevad reisijate ja posti järele.

Üle paari sajandi on Portugal olnud sõltuvuses Inglismaast. Ta on seotud Inglismaaga peamiselt just võlakohustustega.

Portugal on säilitanud (Inglismaa toetusel) rohkem tähtsamaid jälgi oma asumaade võimsusest kui Hispaania. Tähtsamad Portugali asumaad on *Aafrikas: Angoola, Mosambik, Portugali Guinea, Rohelise neeme* (Kapverdi) *saared.* Portugalile kuuluvad *Assoori saared* ja *Madeira* saar loetakse metropoli osaks ja neid valitsetakse kui Portugali provintse. Aasias kuuluvad Portugalile mitu väiksemat maa-ala (Indias, Indoneesias, Lõuna-Hiinas). Asumaade üldpindala on 2,1 milj. km²; rahvastikku on 11 milj. inimest.

SKANDINAAVIA RIIGID.

Skandinaavia riikideks nimetatakse Rootsit, Norrat ja Taanit, ehkki Taani on väljaspool Skandinaavia poolsaart. Neil kolmel maal on palju ühist ajaloos, keeles, majanduslikus arenemises ja poliitilises korras.

TAANI.

Taani asetseb väljapääsu juures Läänemerest Põhjamerre. Ta hõlmab peaaegu kogu *Jyllandi* (Jüüti) poolsaare ja sellest ida pool oleva saarte rühma, milles tähtsam — *Själland* — on eraldatud Rootsist kitsa väinaga (väikseim laius 4 km). Isoleeritult seisavad Taanile kuuluvad *Fär-saared* Atlandi ookeanis ja *Bornholmi* saar Läänemeres. Mandril on Taani naabriks Saksamaa. Taani pindala on 43 tuhat km², elanikke on 3,8 miljonit. Riigikord — parlamentaarne kuningriik. Pealinn — *Kopenhaagen.*

Taani asumaaks on *Gröönimaa* Põhja-Ameerika ranniku lähedal, suurim saar maailmas, kus elanikke on ainult 18 000 (eskimod). Enne Teist Maailmasõda oli Taaniga poliitilises seoses ka *Island* (saar Atlandi ookeanis), eri kuningriik, mis oli personaal-unioonis Taaniga (ühine kuningas).

1940. a. okupeeriti Taani fašistliku Saksamaa poolt. Inglise-Ameerika väed vallutasid hiljem Islandi, Fär-saared ja Gröönimaa. Island lõpetas oma uniooni Taaniga ja otsustas kehtima panna vabariikliku korra. Taani vabastati mai algul 1945. a.

Looduslikud tingimused. Taani on täiesti madal maa, niiske, pehme merekliimaga. Jaanuarikuu keskmine temperatuur on umbes 0°, juuli keskmine 16°. Mullastik on savikas. Tänu heale harimisele ja küllaldasele väetamisele annavad põllud head saaki. Lääneosas on kehv liivane mullastik; ka on siin palju soid. Taani looduslikud tingimused on samuti kui teistes rajoonides, mis külgnevad Põhjamerega, soodsamad loomakasvatuseks kui põlluharimiseks. Maavaradelt on Taani vaene.

Majandus. *Taani on arenenud põllumajandus-tööstuslik riik, kus on suuresti arenenud laevandus ja merekaubandus.* Taani majandus on arenenud inglise kapitali ja inglise turu nõuete tugeva mõju all. Taani on Inglismaa omapärane „liha-piima farm", mis teda varustab kõrgeväärtusliku või, sealiha, piima ja munadega. Taani saadused lähevad peamiselt jõukamatele tarbijatele (nad on kallimad kui Argentiina või Uus-Meremaa liha-piimasaadused, mida samuti hulgaliselt veetakse Inglismaale).

Loomakasvatust iseloomustab Taanis kõrge produktiivsus. Hästi on arenenud kodulinnukasvatus. Põllundus on kohandatud karjanduse nõuete kohaselt. Suurema osa külvipinnast võtavad endale söödataimed — põlluhein, söödajuurikad (söödapeet, turnips), kaer ja oder. Piimatööstuse jäätmed (kooritud piim, hapupiim) kasutatakse sigade nuumamiseks. Kuid siiski vajab Taani suuremal hulgal söödaainete sissevedu välismaalt.

Saksa okupantide majandamine, mis riisus kõik Taani toiduainete ressursid, samuti ka söödaainete juurdeveo kat-

kestamine on viinud Taani loomakasvatuse äärmisele langusele.

Määrav osa põllumajanduslikus tootmises kuulub peremeestele, kes juhatavad kõrgekaubalist majapidamist palgatud tööjõududega, kasutades laialt masinaid ja keemilisi väetisi. Nad valitsevad põllumajanduslikes ühistutes (kooperatsioonides), milledel on Taanis väga suur tähtsus (organiseeritud varustamine söötadega, väetistega, masinatega, toodangu kvaliteedi ja standardimise kontroll, turu korraldamine). Ühistuid finantseeritakse pankade poolt.

Kodanlikud teadlased on juba kaua aega seadnud Taanit väike- ja kesktalupoja majapidamiste „õitsengu" eeskujuks. Kuid Taani põllumajandus on, nagu näitas Lenin, puhtkapitalistlik, selgesti väljendatud klassiliste kihitustega. Pärast Esimest Maailmasõda suurenes klassiliste kihituste protsess Taani külas veel rohkem, ühenduses turu terava kriisiga, mis laostas palju kehvemaid talupoegi. Proletariaat moodustab siin üle poole töötavast rahvast.

Taani t ö ö s t u s e tähtsamad harud on toidu-maitseainete tööstus, mis töötab ümber kohalikud ja ka sisseveetavad toorained, põllutöömasinate ja -riistade valmistamine, laevaehitus.

Taani geograafiline asend teeb majanduselu arendamisel tähtsaks mereliikluse. Taani saarte lähedus Skandinaavia poolsaarele ja ka mandrile on võimaldanud korraldada raudteeühendust Rootsi ja Saksamaaga parvlaevade abil.

Taani elukeskus on ta i d a p o o l n e o s a, nimelt saared ja Jyllandi idarannik. See on intensiivse põllumajanduse rajoon, kuhu on koondatud kõik tähtsamad tööstus- ja sadamakeskused. Domineeriv asend kuulub *Kopenhaagenile* (Själlandi saarel, 845 000 inimest, ühes eeslinnadega) — rahvusvahelise tähtsusega sadam, tähtis tööstus- ja kultuurikeskus.

ISLAND.

Island on umbes 1000 km kaugusel Euroopa rannast. Ta kliima on lähispolaarne. Saarel esineb palju tugevaid tulemägesid ja geisereid (kuumaveeallikaid). Määratu suuri alasid katavad jääliustikud. Pindala on 103 000 km², elanikke 124 000 inimest (Norrast tulnud emigrantide järglased). Peamisteks elatusallikaiks on kalastus ja lambakasvatus. Island on vabariik. Pealinn — *Reykjavik.*

Teise Maailmasõja ajal organiseeris USA oma mereväe- ja lennubaasid Islandil laevade liiklemise kaitseks Atlandi ookeani põhjaosas. Pärast sõja lõppu püüab USA hoida need baasid enda käes, kuigi islandi rahvas nõuab oma maa puhastamist välismaa vägedest.

NORRA.

Norra hõlmab Skandinaavia poolsaare lääneosa, mis avaneb Atlandi ookeanile. Oma lõunaosas külgneb Norra Põhjamere ja Skagerrakiga, põhjaosas Põhja-Jäämerega. Äärmiste punktide vahe on üle 1700 km. Norra piirides on ka Euroopa mandri kõige põhjapoolsem tipp — *Nordkap* (ranniku saarel), 71°12′ p.-l. Norra pindala on 323 000 km², elanikke on 2,9 miljonit. Riiklik kord — parlamentaarne kuningriik. Pealinn — *Oslo.*

Looduslikud tingimused. Peaaegu kogu Norrat katavad *Skandinaavia mäed.* Karged, peaaegu viljatud massiivid ulatuvad Atlandi ookeani lähedale. Nad laskuvad järsult rannale, jättes vaid kitsaid ranniku madalikke. Ainult lõunas, kus Skagerrak tungib mandrisse kitsa lahena, jäävad mäed rannast eemale. Skandinaavia mäed on vana päritoluga; nad koosnevad kristalseist kiltkivimeist, graniitidest ja gneissidest. Vee ja jääliustike tegevuse mõjul on mäed tublisti

tasandatud. Praegu esinevad nad kiltmaadena ja lamedatipuliste massiividena ilma järsult eralduvate mäeharjadeta (fjeldid). Laiaulatuslikumad ja kõrgemad massiivid on Edela-Norras (kõrgeim tipp Galdhöpiggen, 2500 m). Siin on võimsad jääliustikud.

Norra r a n n a d on üleni liigestatud kitsaste, pikkade ja loogeliste lahtedega, *fjordidega*, järskude kaljurandadega. Mere, kaljude, jääliustike (mis mõnikord laskuvad kuni mereni) kooskõla annab Norra rannikule erakordse maalilikkuse. Mere rannikul on palju saari, saarekesi ja lihtsaid kaljusid, mis ulatuvad välja merest (skäärid). Nende vahel on väinade ja läbipääsude labürint, mis on kaitstud ookeani murdlainete eest. Kõige suuremad saared on *Lofoodid*. Ranniku vetes on palju kalu — turski, heeringaid, makrelle.

Norras valitseb *merekliima*, mida mõjutab soe Põhja-Atlandi hoovus (Golfi hoovuse jätk). Norra rannal meri ei külmu, isegi mitte äärmises põhjas. Sademeid on palju. Rannikul on talv pehme, suvi on jahe ja niiske. Bergenis on jaanuari temperatuur 1°, juulis 15°. Mägedes on karm kliima.

Mäenõlvu katavad m e t s a d (mänd, kuusk, kask, haab). Metsa on ligi 1/4 kogu territooriumist. Peaaegu 3/4 maad on viljatud kaljud, arktiline tundra ja lumi. Harimiseks kõlblikud maa-alad on kas rannikul või peajõgede orgudes (Glomma jõgi lõunas). Mägedest voolab hulk veerikkaid ja kärestikulisi jõgesid. Hüdroenergia varudelt omab Norra esimese koha Lääne-Euroopas (ligi 12 miljonit h.-j.). M a a v a r a d e s t on tähtsus püriidi, raua, vase, nikli lademetel.

Rahvastik. *Norralased, rootslased ja taanlased* on oma päritolult ja keelelt sugulasrahvused. Peale norralaste elab Norra äärmises põhjas vähe *laplasi* (saame).

Suurem osa Norrast on väga hõredasti asustatud. Peaaegu kogu rahvastik on koondunud rannikuribale, eriti lõunas, Oslo rajoonis. Linnades elab veidi üle veerandi kogu rah-

vast. Ainult kahes linnas on 100 000 inimest või üle selle — *Oslo* (215 000 el.) ja *Bergen* (100 000 el.). Enne Esimest Maailmasõda oli väljarändamine Norrast USA-sse tähelepandav.

Majandus. Norra majandusel on sega-iseloom. Juhtival kohal on tööstus, merendus ja meretööndus. Norra laevastik peab ühendust välismaaga ja teenib suuri summasid välismaa kaupade ja reisijate vedamisest. Tööstus ja meretööndus annavad peamise eksporttoodangu. Põllunduse saadused lähevad siseturule, kuid ei suuda rahuldada tema tarvidust leivaviljaga.

Kuskil Euroopa mandririigis ei ole majandus seotud nii tihedalt merega kui Norras. Kitsal asustatud ribal, mis on mere ja viljatute mägismaade vahel, on laevandus peaaegu ainus suhtlemisviis välismaailmaga; mandri ühendusteed (Soomega) pole tähtsad. Looduse kehvus on sundinud skandinaavlasi juba vanast ajast otsima oma eluülalpidamisallikat meretööndusest.

Vanad skandinaavlased — *normannid* — olid omal ajal aktiivsemad põhjamerede meresõitjad. Nad tegutsesid merekaubandusega, olid meriröövlid, tungisid kallale Euroopa rannikule, mõnikord anastasid territooriume ja asutasid oma riike (näit. Normandia Loode-Prantsusmaal); normannid ületasid ka Atlandi ookeani, jõudsid Islandisse, Gröönimaale, Newfoundlandi ja Põhja-Ameerika rannikule (500 a. enne Kolumbuse reisi).

Uuemal ajal on Norra andnud reisijaid, kes on sooritanud palju polaarmaade uurimisi (Nansen, Amundsen).

Norra merekaubalaevastik seisis Teise Maailmasõja alguses oma tonnaažilt neljandal kohal maailmas (Inglismaa, USA ja Jaapani järel); 1939. a. arvestati selles 4,8 milj. tonni; üle poole tonnaažist andsid naftaveo tanklaevad. Tähtsamad meresadamad Norras on *Bergen, Oslo, Trondhjem, Stavanger; Narvik'i* sadam on ühendatud elektriraudtee abil Rootsiga — seda mööda veetakse välja rootsi rauamaaki.

Kalapüügi ulatuselt omab Norra esimesi kohti maa-

ilmas (ligi 1 milj. tonni aastas, see on peaaegu sama palju kui Inglismaalgi). Tähtsamad kalapüügisadamad on põhjas *Tromsö* ja *Hammerfest*, lõunas *Stavanger*. Peale selle annab Norra poole maailma vaalapüügi saagist ja traani (kalarasva) toodangust; maailma vaalapüüdmise pearajoon on just arktilised veed.

Norra tööstuse põhiline energeetiline baas on „valge süsi", mida muudetakse elektrienergiaks. Elektrienergia toodangult seisab Norra kaugel ees Šveitsist, Rootsist ja teistest teisejärgulistest riikidest Euroopas.

Norra tööstuse põhilised harud töötavad ekspordiks. Siia kuuluvad puidu- ja paberitööstus, metallitööstus (alumiiniumi tootmine, elektrotehnika, masinaehitus), lämmastiku tootmine õhust, samuti ka lämmastikväetiste tootmine, kalakonservimistööstus. Kuid toorained ja poolvabrikaadid (puupapp, metsamaterjalid, alumiinium) on Norra väljaveos palju tähtsamal kohal kui valmiskaubad. See näitab, et Norra tööstuse arenemisel on piiratud iseloom.

Üldiselt on tööstus koondunud peamiselt lõunaossa. Tähtsamad keskused on *Oslo, Kristiansund, Stavanger, Bergen.*

Põllumajanduslik u pindala all on vaevalt 4% territooriumist. Domineerib väikemajapidamine. Ainult väike osa talupoegadest tegeleb erandlikult põllutööga, suurem osa ühendab põllutööd teiste tööndustega.

Teises Maailmasõjas omandas pikaleulatuv Norra rannik ühes hästi kaitstud laevade seisukohtadega suure strateegilise tähtsuse. Fašistlik Saksamaa, anastades Norra, organiseeris tema rannikul saksa allveelaevade ja pealveejõudude tegevusbaasid Atlandi ookeani põhjaosas. Saksa baaside vastukaaluks olid liitlaste baasid Šotimaal, Islandis ja Färsaartel.[1]

1 Aprillis-mais 1940. a. anastas fašistlik Saksamaa Norra. Norra vabastati mai algul 1945. a., peale äärmise põhjaosa, mille Nõukogude armee vabastas juba varem.

Svalbard (Teravmäed). Norrale kuulub ka Arktika saarestik Svalbard (Teravmäed, ka: Špitzbergen) 80° 48' ja 76° 28' p.-l. vahel. Pindala on 65 000 km². 1939. a. oli siin 2200 elanikku.

Golfi hoovuse soojendav mõju pehmendab tunduvalt arktilise kliima karedust Teravmägedel. 3—4 suvekuu kestel püsib keskmine temperatuur üle 0°.

Svalbardi lääneosas on arenenud tähelepandav kivisõetööstus.

ROOTSI.

Rootsi hõlmab Skandinaavia poolsaare idaosa, mis on pöördunud vastu Läänemerd. Mandril on ta piirid vastu Norrat ja Soomet. Üldpindala on 449 000 km², elanikke 6,3 miljonit. Riigikord — parlamentaarne kuningriik. Pealinn — *Stokholm.*

Looduslikud tingimused. Rootsile kuuluv Skandinaavia mägede idanõlv on libamisi kiltmaa, mis astangutena madaldub Läänemere poole. Kõige kõrgem on Rootsi loodeosa — *Norrlandi mägismaa* (2000—2100 m). Norrlandi mägismaalt voolab alla palju kiirevoolulisi ja kärestikurikkaid jõgesid; need on vee-energia võimsad allikad. Põhja-Rootsi kliima on kontinentaalne (Skandinaavia mäed eraldavad seda osa Golfi hoovuse mõjust), talved on karmid. Põhjalaht külmub kinni keskmiselt 4 kuuks. Püsiv lumi ja jää algavad 1000—1500 m kõrgusel.

K e s k - R o o t s i on madalik tohutu suure järvede arvuga (kõige suuremad *Väner, Vätter, Mälar).* Kliima on siin pehmem kui Põhja-Rootsis; Stokholmis on jaanuari keskmine temperatuur —3°, juulis 16°.

L õ u n a - R o o t s i, mis tungib terava nurgana Läänemere ja Kattegat'i vahele, koosneb madalast platoost ja rannikumadalikust. Ta on Atlandi ookeani poolt avatud ja erineb pehme ja niiske kliimaga. Kesk- ja Lõuna-Rootsi madalamate rajoonide mullastik ja kliima on sobivad põlluharimiseks.

Läänemeres kuuluvad Rootsile *Gotlandi* ja *Ölandi* saar.

Rootsi on erakordselt rikas metsadest. Üle poole territooriumist on kattunud metsadega. Peamised metsamassiivid on Põhja-Rootsis; nad koosnevad okaspuudest (mänd, kuusk). Kesk- ja Lõuna-Rootsis on segametsad (palju tammi), äärmises lõunas kasvab ka pöök. Kaugel põhjas asendavad metsi sood ja tundrad.

Mineraalivarudelt on Rootsi rikas *raualt*. Rootsi rauamaagid on parimad maailmas oma kõrge rauasisaldusega (maagis keskmiselt 63% puhast metalli). Puhta raua arvatavad varud on

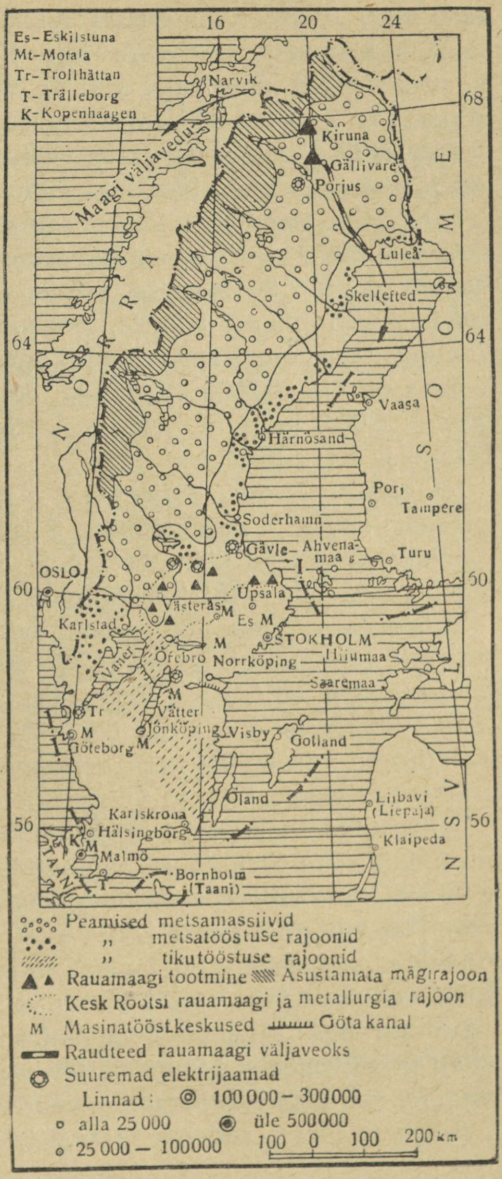

30. joon. Rootsi tööstuse paigutus.

1450 milj. tonni. Võimsamad leiukohad esinevad Põhja-Rootsis, Kiruna ja Gällivare rajoonis; ka on rauda Kesk-Rootsis. Teised mineraalivarud on väikesed. Energia peaallikaks on veerohked kärestikulised jõed.

Rahvastik. Peaaegu kogu rahvastik on *rootslased;* äärmises põhjas elab nagu Norraski *laplasi* (saame).

Rahvastiku tihedus on keskmiselt 14 inimest 1 km²-l. Üksikute rajoonide vahel on suured erinevused: Lõuna- ja Kesk-Rootsis on üle 30 inimese, põhjapoolseis metsarajoonides vähem kui 3 inimest 1 km²-l, loodepoolseis kõrgmägede rajoonides aga on suured alad koguni asustamata. Ainult 3 linna on üle 100 000 elanikuga: *Stokholm* (614 000), *Göteborg* (285 000) ja *Malmö* (156 000). Kõik suuremad linnad on Lõuna- ja Kesk-Rootsis.

Majandus. Rootsi majanduse aluseks on ühest küljest *metsamajandus ja puidutööstus,* teisest küljest *rauamaakide toodang* ja sellega ühenduses olev *metallitööstus.* Laialdaselt on arenenud elektrifitseerimine (hüdroenergia alusel).

Tööstusharud, mis põhjenevad metsamajandusel ja rauamaakide töötlemisel, annavad üle 50% kogu tööstuslikust toodangust ja 80% kogu ekspordist. Nii on Rootsi *tööstusriik.* Kuid Rootsi tööstuse nõrk külg on kivisöe puudus ja *metallurgia* võrdlemisi nõrk *arenemine.* Suurem osa toodetud maake eksporditakse välismaale ümber töötamata.

Terast toodetakse ligi 1 milj. tonni; seda kasutatakse enamasti kalliste masinate ja aparaatide tootmiseks (elektrimootorid, telefoniseadmed, kuullaagrid, separaatorid, relvad). Peaaegu pool Rootsi väljaveost on toorained või pooltöödeldud saadused — rauamaak, metsasaadused ja -materjalid, tselluloos jne.; ainult $^2/_5$ on vabrikutoodangut.

Suurem mass rauamaaki toodetakse Põhja-Rootsis. Siit läheb ta välismaale. Maagi väljaveoks on ehitatud elektriraudtee, mis ühendab maagikaevandusi Rootsi sadamalinna *Luleå'ga* ja Norra sadama *Narvik'iga.* Kesk-Rootsis toode-

takse rauamaake väiksemal määral — see on juba vana metallitööstuse rajoon. Masinaehituse peakeskused on *Stokholm* ja *Göteborg*.

Metsatööstuse tehased ja metsamaterjali laod on koondatud peamiselt Põhja-Rootsi rannikule, osalt ka järvede rajooni riigi keskosas. Eksport-tööstusharudes valitsevad tugevad monopolid laialdaste välismaiste seostega. Mõnedel sõjatööstusfirmadel on sidemeid saksa sõjatööstusega.

Põllumajandus on kallakuga loomakasvatusele. Karjasaadusi veab Rootsi välja, kuid oma leivavilja ei jätku. Külvipind hõlmab vähem kui $^1/_{10}$ kogu territooriumist.

Raudteevõrk on tihe Lõuna- ja Kesk-Rootsis, kuid tublisti hõredam põhjapoolses metsarajoonis. Raudtee pealiinid suunduvad kolmele tähtsamale sadamale — Stokholmile, Göteborgile ja Malmöle. *Göteborg* on ookeanikaubanduse peakeskus; see linn asetseb *Göta kanali* suubumise kohal Kattegatisse, Göta kanal läbib kogu Kesk-Rootsi Kattegatist kuni Läänemereni ning läbib ka Väneri ja Vätteri järve. Taaniga ja Saksamaaga peetakse Lõuna-Rootsist ühendust raudtee-parvlaevaga. Rootsil on võrdlemisi suur kaubalaevastik, kuid see jääb siiski tublisti maha Norra omast.

SOOME.

Soome naabriks on suures ulatuses Nõukogude Liit (põhjast kuni Soome laheni). Loodes on ta piiriks Norra ja Rootsi. Suurem osa lääne- ja lõunapiirist kulgeb merel — Põhja- ja Soome lahel. Soomele kuuluvad ka Ahvenamaa saared ning hulk väiksemaid rannikusaari.

Soome territoorium on 60° ja 64° p.-l. vahel (1100 km põhjast lõunasse); veerand territooriumist jääb polaarjoone taha.

Soomemaa pindala on 327 000 km². Rahvast on 3,6 milj. inimest. Pealinn — *Helsingi.*

Kuni Suure Sotsialistliku Oktoobrirevolutsioonini oli Soome autonoomse Soome vürstiriigina Vene riigi osa. Kuid tsaarivalitsus rikkus alatasa Soome autonoomiat.

Suure Sotsialistliku Oktoobrirevolutsiooni tulemusena, mis deklareeris rahvaste enesemääramise õiguse, eraldus Soome iseseisvaks riigiks.

1918. a. alguses lõi ülestõusnud proletariaat Soome revolutsioonilise valitsuse. Kuid see valitsus kõrvaldati saksa korpuse abil, kes maabus Soomes. Võimu haaras reaktsiooniline mõisnike ja kapitalistide rühm.

Revolutsiooniline liikumine suruti maha julma terroriga. Reaktsiooniline valitsus asus Nõukogude Liidu suhtes vaenulikule positsioonile.

Nõukogude-Soome piiril, mis on Leningradist kõigest 32 km, esines Soome sõjaväevõimude provokatsioone. Soomepoolsetele rünnakutele vastuseks oli Nõukogude valitsus sunnitud riigi hädaohutuse tagamiseks andma oma armeele korralduse alustada sõjalist tegevust (novembris 1939. a.).

Nõukogude armee eduka sõjalise tegevuse tulemusena ja Nõukogude valitsuse rahupoliitika tulemusena sõlmiti 12. märtsil 1940 Nõukogude-Soome rahuleping. Selle lepinguga saavutati mõistlik ja õiglane Nõukogude-Soome piiri eemalenihutamine, mis kindlustab Leningradi ja Murmanski ohutuse.

Peale selle nõustus Soome andma rendile Nõukogude Liidule Hango poolsaare ühes selle ümbruse saartega mereväebaasi asutamiseks, mis kaitseks sissesõitu Soome lahte.

Oma õiglaste ja mõõdukate nõudmistega võidetud Soomele näitas Nõukogude valitsus selgesti, et ta oma tegevusega püüab tagada Nõukogude piiride julgeolekut. Kuid sellest hoolimata astus Soome valitsus pärast fašistliku Saksamaa kallaletungimist NSV Liidule, tegutsedes Saksamaa

käskude kohaselt, siiski sõtta NSV Liiduga. Mõttetu sõda NSV Liidu vastu maksis Soomele määratu suuri inimkaotusi, mis viisid Soome majanduse äärmisele kurnatusele.

Septembris 1944. a. Soome valitsus, nähes Saksamaa lootusetut seisukorda, lahkus sõjast ja katkestas suhted Saksamaaga. 19. septembril kirjutati Moskvas alla kokkulepe vaherahu kohta ühelt poolt Nõukogude Liidu ja Suur-Britannia ja teiselt poolt Soome vahel. Vaherahu tingimuste kohaselt tagastas Soome Nõukogude Liidule Petsamo, mis oli Nõukogude Liidu poolt vabatahtlikult loovutatud Soomele (rahulepingute järgi 1920. ja 1940. aastal). Nõukogude Liit loobus oma õigustest Hango poolsaarele, Soome aga kohustus rentima Nõukogude Liidule territooriumi ja veed Porkkala-Udd'i rajoonis Nõukogude mereväebaasi loomise otstarbel. Soome kohustus likvideerima viibimata kõik tema territooriumil tegutsevad fašistlikud ja teised organisatsioonid, kes teevad vaenulikku propagandat Ühinenud rahvuste, eriti Nõukogude Liidu vastu, ja edaspidi mitte lubama niisuguste organisatsioonide olemasolu.

Looduslikud tingimused. Geoloogiliselt on Soome ühenduses Skandinaavia poolsaarega, olles osa niinimetatud *Fennoskandia kilbist.* Maa aluspõhjas esinevad vanad kivimiliigid, mis on kattunud ainult õhukese pinnase korraga. Praegune maapinna reljeef on jääliustiku purustava tegevuse tulemus. Mäed on liustike poolt siledaks hõõrutud ning pole kuigi kõrged. Suurimad kõrgused on põhjas *Maanselkä* hari 600—700 m; ainult äärmises loodenurgas, Norra piiri lähedal, on mäetipud üle 1000 m kõrged. Keskosas — *järvedelaval* — on keskmine kõrgus ainult 200—300 m; *rannikuriba* niihästi Põhja- kui ka Soome lahe rannal kerkib ainult 50 m üle merepinna. Kuid siiski annab kaljuste kõrgendike ja nende vahel olevate nõgude ja järvede ning soode ühinemine tugevasti uuristunud iseloomu, mis meenutab mägismaad. Soome lahe ja Põhjalahe lõunaosas on

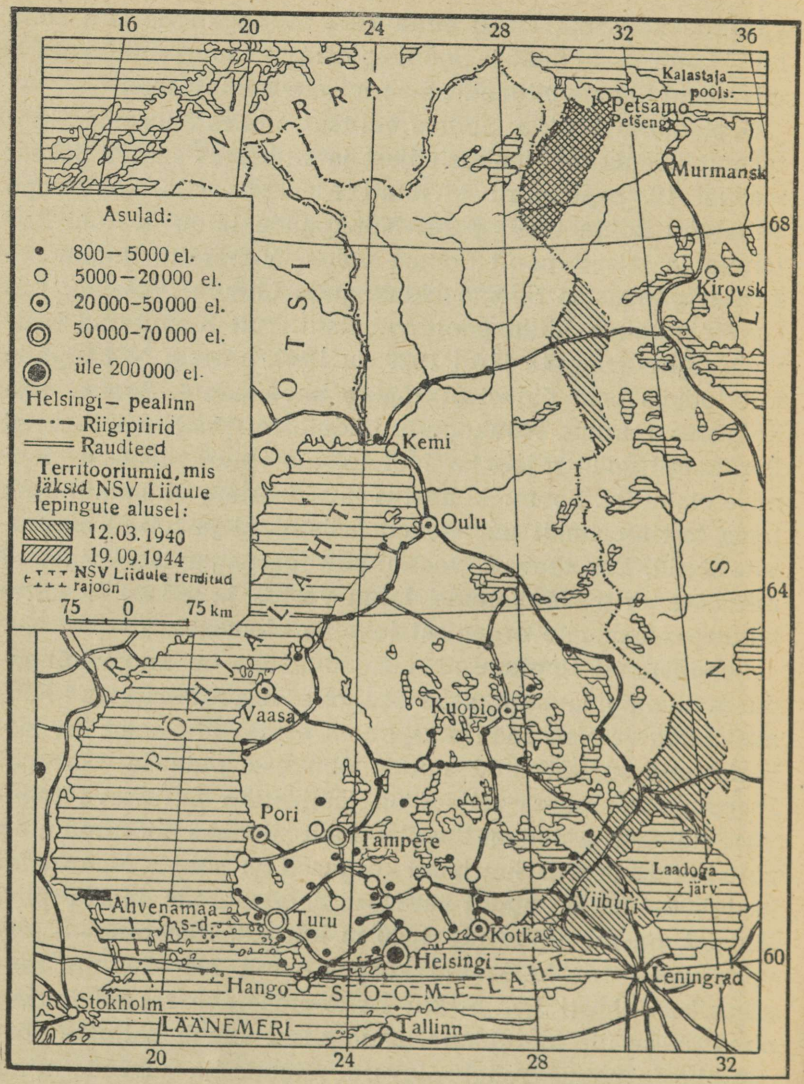

31. joon. Soome linnad ja raudteed.

rannik tublisti liigestatud ning palistatud saarte, veealuste ja veest välja ulatuvate kivide ja kaljude (skääride) vöön-diga.

Soomet nimetatakse *tuhande järve maaks*, kuid tõeliselt on järvi ligi 35 000. Suurim neist on *Saima* järv.

Jõed on lühikesed, kuid veerikkad, sagedate kärestike, koskede ja jugadega. Vuoksi jõel, mis ühendab Saima järve Laadoga järvega, on *Imatra* kosk.

Soome kliima on küllalt karm, kuid edelaosas on ta tublisti pehmem Läänemere, põhjas aga Barentsi mere mõju tõttu. Kõige külmema kuu (veebruari) keskmine tempera-tuur on —4°-st Ahvenamaa saartel kuni —15°-ni loodeosas, juuli keskmine on 17° lõunas kuni 10° põhjas. Järved vaba-nevad jääkattest mai esimesel poolel ainult lõunaosas, põh-jas püsib jääkate juunikuuni. Lumikate on maas Edela-Soo-mes 100—150 päeva, äärmises loodeosas kuni 200 päeva. Põllundusele on ebasoodsad sagedased vihmad suve teisel poolel ning korduvad öökülmad kevadeti ja sügiseti.

Mullastik on kehv ja väheviljakas. Määratu suured alad on soode ja kaljude all. Soome pearikkus on *mets*, mis katab 60% kogu riigi pindalast. Domineerib okasmets (mänd, kuusk); lõuna pool tulevad okasmetsade asemele segamet-sad, põhja pool aga tundra, mis kõrgendikel muutub mägis-tundraks (tunduriks).

Maavaradest leidub Soomes nikli-, raua ja vase-maake. Neid toodetakse aga nõrgalt. Palju on turvast, samuti väärtuslikku ehituskivi — graniiti ja marmorit.

Rahvastik. *Soomlasi* on 90% kogu rahvast, ülejäänuist on kõige rohkem *rootslasi*. Möödunud aegadel olid rootslased valitsevaks klassiks ja rootsi keel oli Soome ametlikuks keeleks (see kajastub veel nüüdki kahekordsetes Soome linnade nimedes). Rootsi kodanlus ja intelligents on prae-guse ajani mõjukam osa seltskonnast, eriti linnades. Põhja-poolsetes tundrates elavad *laplased* (saamid).

Rahvastiku peamass elab lõunas, eriti rannikul. Siin on ka suuremad linnad: *Helsingi*, 305 000 inimest, pealinn ja tähtis sadam (peamiselt väljaveolt); *Turu* (Åbo) ja *Kotka* (väljaveosadamad), *Tampere* (tekstiiltööstuse keskus).

Majandus. Soome majanduse aluseks on metsatööstus ja piimamajandus. Mitte üheski Euroopa riigis ei sõltu majanduslik elu nii suurel määral metsast kui Soomes. Metsarikkuse alusel, samuti odava hüdroenergia ja soodsa meretranspordi tõttu metsamaterjalide väljaveoks, on Soomes arenenud laialdane puidutööstus (saeveskid, vineeri-, paberi- ja tselluloositööstus), mis valmistab peamiselt eksportmaterjale (ligi 85% kogu Soome väljaveost).

Teised tööstusharud (metalli-, tekstiiltööstus) on juhusliku tähtsusega ega kata kaugeltki Soome oma tarbeid tööstustoodangus. Jõuallikatena kasutatakse rohkesti hüdroenergiat; suurima võimsusega hüdroelektrijaam on Imatra kosel.

Soome loodus on ebasoodne põllunduseks. Oma leivaviljast ei jätku kaugeltki. Põllumajanduse põhiliseks haruks on piimakarjandus. Piim töödeldakse võiks ja juustuks. Karjanduse saadused annavad ligi 10% väljaveost. Kaubaline toodang tuleb peamiselt kulakute ja mõisnike majapidamistest. Nende käes on kooperatiivid, mis etendavad suurt osa Soome karjanduse arendamisel. Rõhuv enamus külaelanikest on kehvikud: vähese maaga väikeperemehed, kes ei suuda kuidagi elatuda oma talundil, väikerentnikud (torparid), moonakad, päevatöölised, teenijad.

Oma majanduslikult tähtsuselt on Soome üksikud osad teravalt erinevad. Lõuna-, eriti aga Edela-Soomes on arenenud põllundus ja mitmesugune töötlev tööstus (domineerivalt just puidutööstus). Arenenud on ka mere- ja raudteetransport. Kesk-Soome on metsatööstuse rajoon. Raudteevõrk on siin hõredam kui lõunas. Jõgedel ja

järvedel toimub metsaparvetamine. Põhja-Soome on hõredalt asustatud maa, kus peamiseks elatusalaks on jaht, kalandus ja põhjapõdrakasvatus.

POOLA.

Poola riik loodi pärast Esimest Maailmasõda Austria-Ungari, Saksa- ja Venemaa osadest. Riigi piirid läksid kaugemale poola rahvuse elualadest: Poolal õnnestus haarata laialdased alad, kus domineerivad ukraina ja valge-vene rahvus — Lääne-Ukraina, Lääne-Valgevene, Vilno ümbrus. Poolakaid endid oli veidi üle poole rahvastikust, ⅓ moodustasid ukrainlased ja valgevenelased; peale selle oli üle 3 milj. juudi ja 1 miljon sakslast. Ukrainlased ja valgevenelased elasid äärmise rahvusliku surve tingimustes; poola võimud jälitasid nende emakeelt ja rahvuslikku kultuuri.

1. septembril 1939 tungis fašistlik Saksamaa Poolale kallale. Poola armee purustati ja Saksa sõjaväed okupeerisid riigi lääneosa ning riigi võim lakkas tegelikult olemast. Siis andis Nõukogude valitsus oma armeele käsu ületada piirid ja võtta oma kaitse alla Lääne-Ukraina ja Lääne-Valgevene elanike elu ja varandus. Pärast seda, kui Nõukogude armee oli täitnud selle ülesande, võtsid nende maade rahvakogud vastu otsuse nõukogude võimu kehtimapanekuks Lääne-Ukrainas ja Lääne-Valgevenes ning pöördusid palvega Nõukogude valitsuse poole, et neid võetaks NSV Liidu koostisse. NSV Liidu Ülemnõukogu V istungjärk otsustas selle palve täita. Lääne-Ukraina ühines siis Ukraina NSV-ga ja Lääne-Valgevene ühines Valge-Vene NSV-ga. Vilno (vana Leedu pealinn) ühes ümbritseva territooriumiga anti valitsuse poolt üle Leedule.[1]

1 Lõplikul kujul määrati Nõukogude-Poola piir lepinguga NSV Liidu ja Poola vahel 16. augustil 1945.

Poola vabastati saksa fašistlikest okupantidest Nõukogude armee poolt (ajavahemikus juulist 1944. a. kuni märtsini 1945. a.). Vabastatud Poolas loodi Ajutine Valitsus. 28. juunil 1945 reorganiseeriti see Rahvusliku ühtsuse ajutiseks valitsuseks ja temasse tõmmati kaasa laialdaste demokraatlike ringide esindajaid. Vabastatud Poolas tehakse hoogsat tööd purustatud maa taastamiseks ja ühiskondliku korra uuendamiseks demokraatlikel alustel.

Saksamaa purustamise tagajärjel laiendati Poola territooriumi läänes ja põhjas iidsete Poola maade arvel, mis olid kunagi sakslaste poolt anastatud (Sileesia, Ida-Pommeri, Ida-Preisimaa lõuna- ja lääneosa).

Kolme riigi Berliini konverentsil saavutati kokkulepe Poola läänepiiride kohta.

Rahvaloendusel 1946. a. oli Poolas 23,6 milj. elanikku.

Riigikord — vabariik. Pealinn — *Varssavi.*

Looduslikud tingimused.

Pinnaehitus, jõed. Poola on üldiselt lauskmaa. Ainult lõunas, Tšehhoslovakkia piiril, kerkivad kõrged mäed *Karpaadid,* mille üksikud tipud ulatuvad kuni 2500 m.

Karpaatidest põhja poole laiuvad tõmbid kõrgustikud, mis annavad Lõuna-Poolale künkliku maa iseloomu. Nende kõrgustike põhjaosa koosneb vanade purustunud mägede jäänustest (nende mägede jätk on Kesk-Saksamaal); siin on kõrgeim punkt Lysa Góra, kõrgus 611 m. Kõrgustikesse on lõikunud Visla ja Sani jõe orud.

Edasi põhja poole muutuvad kõrgustikud madalaks tasandikuks, mis hõlmab üle poole kogu maast. Poola tasandik siirdub idas Ida-Euroopa tasandikuks, läänes aga Põhja-Saksamaa tasandikuks.

Poola jõed kuuluvad Läänemere vesikonda. Tähtsaim jõgi

on *Visla* (1125 km pikk), mis voolab Karpaatidest. Tema lisajõgedest on suuremad *Bug Nareviga* ja *San* paremalt poolt; Bugi ja Sani mööda kulgeb osalt ka piir NSV Liiduga. Läänes kuulub Poolale *Warta* (Oderi lisajõgi) ja *Oder* oma suuremas osas, osalt aga on ta piiriks Saksamaa ja Poola vahel.

Poola tasandiku suuremad jõed on küllalt veerikkad laevanduseks ning on sobivad ühendamiseks kanalite abil (mitme vesikonna jõed lähenevad üksteisele). Kuid jõgede veepind on väga kõikuv ja sõltuv kevadisest lume sulamisest ja vihmadest. Hea laevasõiduvõrgu loomiseks on vaja palju tööd jõgede reguleerimisel ja kanalite kaevamisel, kuid üldiselt on veeteede seisukord halb. Karpaatide lähedased Poola jõed annavad rohkesti hüdroenergiat.

Kliima, mullastik, taimkate. Poola kliima on paras, siirdub pehmelt Lääne-Euroopa kliimalt NSV Liidu kontinentaalsele kliimale. Varssavis on jaanuari keskmine temperatuur 3,4° alla nulli, juuli keskmine +19°. Talve kestel on sagedasti sulailmu. Visla jõgi külmub Varssavi juures keskmiselt 2½ kuuks, kuid on aastaid, mil kindlat kinnikülmumist üldse ei olegi. Suve lõpul ja sügisel on suured vihmad, mis tekitavad sagedasti jõgede tõusmist üle kallaste. Poola põllundus kannatab sellepärast rohkem vihmade külluse kui vähesuse all.

Mullastik on enamikus leetmullad. Võrdlemisi suure viljakusega on Visla jõe oru uhtmullad. Suuremas osas Poolas vahelduvad head põllumaad kõlbmatutega, liivased maad soostunud aladega.

Metsad on suuremalt jaolt juba hävitatud; suuremad metsamassiivid on säilinud ainult Karpaatide rajoonis.

Maavarad. *Poola valdab võimsaid energeetilisi ressursse.* Otsustav tähtsus on *kivisöel.* Suurimad kivisöe leiukohad on Ülem-Sileesias. Osa kivisütt koksistatakse. Kuid suureks raskuseks ekspluateerimisel on kivisöe lademete kaugus headest veeteedest ning rauamaagi puudumine Poolas.

Karpaatide jalamil on väikesed n a f t a leiukohad, peale selle on Poolas suuremaid turbavarusid.

R a u a m a a k i leidub Poolas vähe ja selle kvaliteet on madal. Teistest metallidest on suurel hulgal tsingi- ja seatinamaake, peamiselt Ülem-Sileesias. Krakovi linnast kagu pool, Wieliczka rajoonis on suurimaid *kivisoola* lademeid maailmas.

Rahvastik. Poola elanikkonnast on enamik *poolakad*, ülejäänud olid enne Teist Maailmasõda *juudid* (peamiselt linnades), *sakslased* (peamiselt riigi läänealadel), *ukrainlased* (Karpaatides, Ukraina NSV piiri lähedal).

Saksa fašistlikud anastajad hävitasid Poola, ojatasid ta üle verega ning muutsid ta võllaste, vangimajade ja kontsentratsioonilaagrite maaks. Tuhandeid poola patrioote hukati. Suured poolakate hulgad saadeti sunnitööle Saksamaale või temale alluvatesse riikidesse. Poola rahvuslikku kultuuri juuriti välja. Juudid, kes olid kaotanud kõik inimese õigused, aeti kontsentratsioonilaagritesse ja hävitati peaaegu viimaseni. Kontsentratsioonilaager Maidanekis (Lublini lähedal) oli tõeliseks „surmavabrikuks": siia toodi hävitamiseks inimesi massiliselt igast Euroopa nurgast. Varssavi oli sakslaste poolt peaaegu täielikult purustatud.

Poola Ajutine Valitsus on astunud energilisi samme selleks, et tuua tagasi kodumaale vägivaldselt äraviidud poolakaid. Kehvikuid asustatakse ümber uutele maa-aladele läänes; enamik sinnajäänud sakslastest kuulub ümberasustamisele Saksamaale. On juba palju tehtud majandus- ja kultuurielu taastamiseks riigis. Taastatakse Varssavit. Kõiges selles abistab Poolat Nõukogude Liit.

Majanduse ülevaade.

Iseseisva Poola loomiseni kuulusid ta üksikud osad mitme riigi koostisse, mispärast nad on majanduslikul arenemisel läbi käinud eri teed. Saksamaalt sai Poola võimsa raske-tööstuse rajooni (Ülem-Sileesias) ja arenenud põllumajanduse ala (Poznan, Pommeri). Tähtsad tööstusrajoonid on endises Vene-Poolas (Lodzi tekstiilrajoon, Varssavi). Kuid Poola suuremas osas domineeris mahajäänud põllumajandus tugevate feodaalsete jäänustega.

Põllumajandus. *Poola oli mõisnike suurmaavalduse ja talupoegade väikepõllupidamise riik.* Tehniline nõrkus ja väikemaa-talupoegade kehvus, kes peale selle olid koormatud maksude ja koormistega, takistas põllumajanduse arenemist. Paljudes talumajapidamistes ei olnud hobust. Masinate kasutamise, mineraalväetiste tarvitamise ja viljasaakide kõrguse poolest jäi Poola maha arenenud Lääne-Euroopa riikidest.

Vabastatud Poolas on teostatud põhjalik maareform. Suurnike maaomand on likvideeritud. Suur hulk maata ja vähese maaga talupoegi sai maad mõisnikelt äravõetud maa arvel.

Tähtsamad põllukultuurid on rukis, kartul ja kaer; nendele järgnevad nisu ja oder. Tehnilistest kultuuridest on esikohal lina ja suhkrupeet. Karjandusel on tähtis osa, kuid karja kvaliteet pole kõrge (välja arvatud endised mõisnike maad).

Tööstus. Poola tööstus nagu põllumajanduski on kogu Poola iseseisvuse aja kestel olnud raskes seisukorras ja töötanud alakoormatusega. Rahvahulkade vaesus takistas siseturu arenemist, kuna välisturul oli Poola tööstusel raske võistelda eesrindlike riikide tööstusega.

Kivisöe ja metallurgia tööstus andsid palju vähem sellest, mis oleksid võinud anda kivisöe varud ja Saksa riigilt saa-

dud šahtide ja tehaste tootmise võimsus (1937. a. toodeti kivisütt 36 milj. tonni, malmi 725 000 tonni, terast 1,5 milj. tonni). Osa kivisütt veeti välismaale.

Töötleva tööstuse peaharu Poolas on tekstiiltööstus (puuvilla-, villa- ja linatööstus); selle tähtsamad keskused on *Lodz* ja *Varssavi*. Poola tööstuse arenemisele on soodus ta läänerajoonide tagastamine, kus on mitmesuguseid varusid ja suur arv tööstusettevõtteid. Väga tähtis on ka esmaklassiliste sadamate *Gdanski (Danzig)* ja *Stettini* kättesaamine, mis annavad avara väljapääsu merele endise kitsa „Poola koridori" asemel. Poola demokraatlik valitsus alustas juba esimestest päevadest peale poola tööstuse taastamist. On teostatud rahvamajanduse põhiharude natsionaliseerimist.

Rajoonid.

Edelarajoon, kuhu kuulub Ülem-Sileesia, on tähtsaim rajoon Poolas kivisöe, terase, malmi, tsingi ja seatina tootmise poolest. Siin asuvad ka Poola suuremad keemiavabrikud ja arenenud tekstiiltööstus.

Tähtsaimad tööstuskeskused on: *Katowice, Sosnowiec, Czestochowa, Krakov* (255 000 el. 1939. a.).

Selle rajooniga üheks tervikuks liituvad need Sileesia osad, mis kuni viimase ajani olid saksa võimu all, nüüd aga Poolale on tagastatud. Tähtsaim linn on siin *Breslau (Wroclaw)* Oderi jõel, suur tööstuskeskus ja liiklussõlm. Oderi orus on arenenud põllundus ja suhkrupeeditööstus.

Looderajoon (Poznan ja Pommeri) on eeskätt põllumajanduse ala, mis seisab kõrgel tasemel. Siin on levinud ka töötlev tööstus kohaliku tooraine baasil — suhkru-, õlle- ja viinapõletamistööstus. Leidub ka masinaehitustehaseid, sadamalinnades ehitatakse laevu.

Suurlinnad on: *Poznan* — tähtis tööstuskeskus ja raud-

teedesõlm Varssavi—Berliini liinil; *Gdansk* (Danzig) — sadam Visla suudmes, mis on peamiseks teeks Läänemerele, suured laevaehitustehased; *Gdynia,* Gdanskist loode pool, kauba- ja sõjasadam; *Stettin* (Saksamaa territooriumil, mis liideti Poola külge), sadam Oderi suudmes, laevaehitustehastega.

Keskrajoon (Varssavi—Lodzi rajoon), Visla keskjooksul, Poola riigi tuum ja poola rahvuse peamine asumisala.

Põhiliselt on see põllumajanduslik rajoon, kuid siin on kaks suurimat linna ja tööstuskeskust — *Varssavi* ja *Lodz.* Põllumajanduse tase on siin madalam kui Lääne-Poolas. Domineerivad teraviljad; tehnilistest kultuuridest — lina ja suhkrupeet.

Visla jõel asetseb *Varssavi* — Poola pealinn ja suurlinn (1,3 milj. elan. 1939. a.). Linn on idast läände suunduvate raudteede (Moskvast, Leningradist Berliini, Viini) ristumisel Visla jõega. Varssavi on Poola peamine kultuurikeskus ja suur tööstuskeskus. Vislast lääne pool asub *Lodzi tekstiilrajoon,* kuhu on koondunud suurem osa Poola tekstiiltööstusest. Ta keskus — *Lodz* — on suuruselt teine linn Poolas (672 000 el. 1939. a.).

Idarajoonides (Lublini ja Bialystoki rajoonis) domineerib põllumajandus, mis on kõige rohkem maha jäänud. Peamised kultuurid on rukis, kartul, lõunaosas nisu, suhkrupeet. *Bialystok* (107 000 el.) on tekstiiltööstuse keskus. *Lublin* (122 000 el.) — vana ajalooline linn; temas sõlmiti a. 1569 Lublini unioon, mis ühendas Poolat Leeduga.

SISUKORD.

Lk.

KAPITALISTLIKE MAADE ÜLDÜLEVAADE 3
Tootvate jõudude paigutus kapitalistlikes riikides 8

EUROOPA.

Suur-Britannia 21
Looduslikud tingimused 22
Mullastik, taimkate ja loomad 27
Rahvastik 28
Majanduse ülevaade 32
Tööstus 35
Inglise tööstus ja Teine Maailmasõda 38
Põllumajandus 38
Põllumajanduse spetsialiseerumine 39
Transport 40
Väliskaubandus ja kapitali väljavedu 41
Rajoonid 42
Kagu-Inglismaa (Londoni rajoon) 42
Edela-Inglismaa 47
Põhja- ja Lääne-Inglismaa 47
Šotimaa 51
Briti impeerium 52
Iirimaa 60
Prantsusmaa 61
Looduslikud tingimused 61
Rahvastik 68
Majanduse ülevaade 69
Tööstus 72
Põllumajandus 73
Transport ja väliskaubandus 75
Rajoonid 76
Tööstuse põhjarajoon 77
Tööstuse idarajoonid 83
Lääne ja lõuna agraarrajoonid 85
Prantsuse asumaad 87
Holland 87
Belgia 92

Lk.

Saksamaa 95
Looduslikud tingimused 96
Rahvastik 101
Majanduse ülevaade 104
Tööstus 108
Põllumajandus 110
Transport ja väliskaubandus 112
Rajoonid 113
Kirde-Saksamaa 114
Reini-Vestfaali tööstusrajoon 115
Kesk-Saksamaa tööstusrajoon 117
Sadamate ja loomakasvatuse looderajoon 118
Tööstuslik-põllunduse edelarajoon 119
Baieri põllundusrajoon 120

Itaalia 121
Looduslikud tingimused 121
Rahvastik 125
Majanduse ülevaade 127
Rajoonid 132
Põhja-Itaalia 132
Lõuna-Itaalia 134
Itaalia valdused 135

Šveits 135
Looduslikud tingimused 135
Rahvastik 137
Majanduse ülevaade 137
Tööstus 140
Põllumajandus 140
Välissidemed 141

Doonau-äärsed riigid ja Balkanimaad 141
Austria 142
Tšehhoslovakkia 143
Ungari 148
Balkani poolsaare üldülevaade 150
Rumeenia 155
Jugoslaavia 159
Bulgaaria 162
Albaania 164
Kreeka 165

Lk.

Hispaania 167
Looduslikud tingimused 167
Hispaania arenemise omapärasusi 171
Rahvastik 173
Majanduse ülevaade 174
Gibraltar 178
Portugal 178
Skandinaavia riigid 179
Taani 179
Island 182
Norra 182
Rootsi 186
Soome 189
Poola 195
Looduslikud tingimused 196
Rahvastik 198
Majanduse ülevaade 199
Tööstus 199
Rajoonid 200

Kolmas, täiendatud trükk.

Vastutav toimetaja Joh. Käis.

Ladumisele antud 16. V 1947. Trükkimisele antud 3. VII 1947. Trükiarv 10 200. Paber 56×79, 1/16. Trükipoognaid 12,75. Trükitähti trükipoognas 34 820. Arvutuspoognaid 11,1. MB-02529. Tellimise nr. 778. Trükikoda „Punane Täht", Tallinn, Pikk tn. 54.

На эстонском языке.
И. А. Витвер. Экономическая география капиталистических стран.

K

A
16688

RBL. 4.50

TÜ RAAMATUKOGU
1 0300 00774484 2

RK

„PEDAGOOGILINE KIRJANDUS" · TALLINN · 1947

A
16688

RBL. 4.50

TÜ RAAMATUKOGU
1 0300 00774484 2

RK

„PEDAGOOGILINE KIRJANDUS" · TALLINN · 1947

I. A. VITVER KAPITALISTLIKE RIIKIDE MAJANDUSGEOGRAAFIA IX KL. JAGU

I. A. VITVER

KAPITALISTLIKE RIIKIDE MAJANDUSGEOGRAAFIA

KESKKOOLI
IX KLASSILE

I JAGU